



KELET ÉS NYUGAT HATÁRÁN

AZ ÁRPÁD-KORI ROTUNDÁK KAPCSOLATAI EURÓPA ÉPÍTÉSZETÉBEN

KÉSZÍTETTE: MÁTÉ BALÁZS
VARGA GÉZA

KONZULENS: DARAGÓ LÁSZLÓ

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA 2019



AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-19-2 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG
PROGRAMJÁNAK SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.



TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	6
1.1. A TÉMA BEMUTATÁSA.....	7
1.2. AZ EREDETKUTATÁS ÖSSZEGÉSE	8
1.3. CÉLKITŰZÉSEK	9
2. EMLÉKÁLLOMÁNY ELEMZÉSE	12
2.1. TERÜLETI ELHELYEZKEDÉS	13
2.2. ÉPÍTÉSI IDŐSZAK VIZSGÁLATA	15
2.3. ALAPRAJZI VÁLTOZATOK	17
2.4. ROTUNDÁK TITULUSAI	20
3. PREROMÁN KAPCSOLATOK.....	24
3.1. A KÉSŐ ANTIK ÉS PREROMÁN KORSZAK	25
3.2. FRANK PFALZOK	27
3.3. URALKODÓI KÖZPONTOK KÖZÉP-EURÓPÁBAN	28
3.4. MAGYAR KIRÁLYSÁG LOKÁLIS KÖZPONTJAI	36
3.5. ÚJ FORMA, ISMERŐS FUNKCIÓ	37
4. LOVAGRENDI ÉPÍTÉSZEZET HATÁSA	38
4.1. A LOVAGRENDEK KIALAKULÁSA ÉS MAGYARORSZÁGI JELENLÉTÜK.....	39
4.2. A LOVAGRENDI ÉPÍTÉSZEZET SZENTFÖLDI FORRÁSAI.....	42
4.3. LOVAGRENDI ÉPÍTÉSZEZET NYUGAT-EURÓPÁBA	43
4.4. A SKANDINÁV KÖRTEPLOMOK	46
4.5. LOVAGRENDI ÉPÍTÉSZEZET A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN.....	47
5. ROTUNDAÉPÍTÉSZEZET.....	52
5.1. ARCHETPIKUS ÉPÍTÉSZEZET	53
5.2. KÖRTEPLOMOK SZERKESZTÉSE	56
5.3. KÖRTEPLOMOK KIVITELEZÉSE ÉS HASZNÁLATA	59
6. ÖSSZEGZÉS	62
6.1. KONKLÚZIÓ.....	63
6.2. TOVÁBBI KUTATÁSI ELKÉPZELÉSEK.....	64
BIBLIOGRÁFIA	67
FÜGGELÉKEK	



1. FEJEZET

BEVEZETÉS

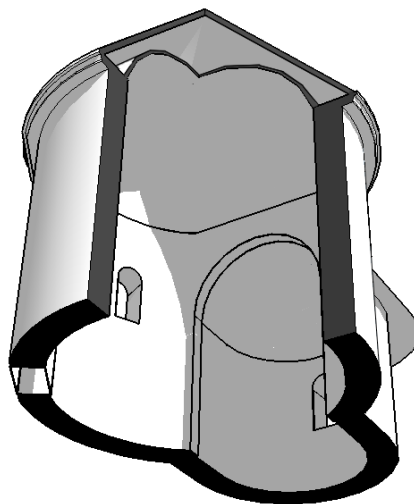
1.1. A TÉMA BEMUTATÁSA

Tanulmányunkban az árpád-kori körtemplomok építészetével foglalkozunk. Körtemplomnak – vagy más néven rotundának – nevezzük azokat a centrális szakrális tereket, melyek általában kör hajóval és egy ahhoz csatlakozó félkör- vagy patkóíves apszissal rendelkeznek. De ezen kívül ugyancsak a körtemplomok csoportjába soroljuk – a gyakoribbakat említve – a vizsgált korban épült egyszerű kör, fülkés, vagy karéjos emlékeket is.

A Magyar Királyság árpád-kori szakrális építészetének meghatározó elemei a rotundák, melyeket az állam első olyan épületei közé sorolhatunk, amik a keresztény szakralitást szolgálva épültek. Az ország középkori területén csaknem kétszáz körtemplomról van tudomásunk.

Bár a Magyar Királyság területén található a legtöbb rotunda, ez az építészeti forma egész Közép-Európa korai történelmét meghatározta, a Cseh Fejedelemségben és a Lengyel Királyságban is jelentős számban épültek körtemplomok. A 10. századtól kezdve egészen a 14. század, a gótika kezdetéig találkozhatunk velük. Kialakulásuk a királyi építkezésekkel kezdődött, de aztán elterjedtek a nemzeti és a falusi használatban is, mely idő alatt számos funkciónak adtak helyet.

Nekünk, mint közép-európai, de kiváltképpen, mint magyar embereknek kifejezetten érdemes tehát a körtemplomok építészetével foglalkoznunk, mely témakör még számtalan megválaszolatlan kérdést rejt magában.



1. ábra
általános körtemplom axonometrikus ábrája

1.2. AZ EREDETKUTATÁS ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen dolgozat a *Kelet és Nyugat Határán - Az Árpád-kori rotundák eredetkutatása* című 2018-ban készített TDK kutatás szerves folytatása, ezért szükségesnek érezzük röviden összefoglalni eddigi kutatásunk eredményeit. Előző tanulmányunk a témakör átfogó bemutatását célozta meg és tekinthető a korábbi kutatások összegzésének, újra értelmezésének. Főbb forrásaink Gervers-Molnár Vera: *A középkori Magyarország rotundái*, Kozák Károly: *Közép-Európa centrális templomai* tanulmányok és Dr. Szilágyi András *A Kárpát-medence Árpád-kori rotundái és centrális templomai* című könyve voltak.

A centrális terekről szóló rövid építészet történeti bemutató után, gyakorlatilag időrendi sorrendbe mutattuk be Közép-Európa rotundáit. A korai emlékeknél az eredetkérdésre, míg az érett román kori rotundáknál a funkciófejlődésre tettük a hangsúlyt. Végül levontuk a következtetésünket és felállítottuk saját hipotéziseinket.¹

A körtemplomok funkcióját tekintve arra a konklúzióra jutottunk, hogy egyértelműen a kereszténység szakrális terei voltak, még ha a forma letisztultsága a kereszténység előtti időket is megidézi. Egyszerűsége nem csak mély szimbólumokat hordoz magában, hanem egy praktikus, gyorsan kitűzhető és könnyen megépíthető épületet eredményez.

A tanulmányban bemutatott példáinkból láthattuk, hogy a rotunda forma, szakrális funkciók nagy változatosságának adott helyet a 9.-14. század között. A korai körtemplomok feltételezhetően egyszerre voltak keresztelőkápolnák és temetkezés helyszínei is, de legfontosabb szerepük az uralkodói reprezentáció lehetett. Ez a funkció erősödött fel a lengyel és magyar palotakápolnáknál és a 11. századtól a nemzetségfői központok területén épült körtemplomoknál is. Azonban egyes esetekben ezeknél is találni temetkezésre utaló jeleket.

Az érett románkori idejében terjedtek el a rotundák mint plébániatemplomok. Feltételezhető, hogy már a nemzetségfői központokban is használták erre a célra, de a 12. században jelentek meg azok a körtemplomok, amelyek kifejezetten ennek az igénynek a kiszolgálására épültek. Emellett pedig kialakultak a karnerek, amik inkább már az átmeneti korra voltak jellemzők. Ezeknek a téralakítása nagyon szoros kapcsolatban van a rotundákkal, azonban csontkamraként funkcionáltak. Így gyakorlatilag visszatértek az egyik korai rendeltetéshez és a forma ismét memóriális térként működött.

¹ MÁTÉ- VARGA, 2018, 6. o.

A funkcionális sokszínűségből látszik, hogy a körtemplomok formája egyszerre adhat teret reprezentációnak, memoriális funkciónak és plébániának is. Ezért neveztük előző dolgozatunkban a multifunkcionális térformának. Ennek alátámasztására használtuk a rotundák legelterjedtebb alaprajzi típusát is, amiknél egy egyszerű kör hajóhoz keletről csatlakozik egy félköríves vagy patkó íves apszis. Ebben az alaprajzi típusban a centralitás mellett megjelenik a kereszténységben kiemelten fontos kelet irányú tájolás. Az így kialakuló tér pedig egyszerre centrális, de mégis tengelyes.

Kijelentettük, hogy bár a körtemplomok Keleti és Nyugati építészeti hatásokat is mutatnak mégis Közép-Európa egyedi épülettípusaként szükséges rájuk tekinteni. A régió geopolitikai helyzetéhez köthető kialakulásuk és elterjedésük, hiszen a két irányból érkező kultúrák impulzusai és az itt élő népek pogány hagyományainak hatásai is megtalálhatóak a körtemplomokban. Ezért véleményünk szerint a rotundák, egyedi jellegű kibontakozásai a politikai és kulturális egyensúlynak kelet és nyugat határán, emellett akár az újonnan létrejött királyságok függetlenségét is szimbolizálhatta.

Tehát a rotundák megjelenése és elterjedése szerintünk is köthető az aacheni palotakápola, mint uralkodói reprezentációs tér hatásához és Szent Cirill és Metód bizánci térítők szláv nyelvű liturgiájához is. Azonban ezek kapcsolatok egyszerre érvényesültek a Közép-Európában élő hívek szimbólumrendszerének befolyásával.¹

Feltételeztük, hogy a Magyar Királyság területén azért találhatóak kiemelten nagy számban körtemplomok, mivel a Kárpát-medencében sikerült fenntartani a Német-Római Császárság és a Bizánci birodalom befolyása közötti kényes egyensúlyt a leghosszabb ideig.

1.3. CÉLKITŰZÉSEK

Az előző tanulmányunk készítése után több új irány is felmerült bennünk a kutatás folytatásához. Emellett a hipotéziseinket is mélyebben meg szeretnénk vizsgálni. A téma gazdagsága és az iránta való elköteleződésünk pedig biztos alapot jelentett a jelen tanulmányunk megírásához.

Célul tűztük ki egy adatbázis elkészítését, mely biztosítja számunkra az emlékéllomány rendszerezett vizsgálatát és különböző szempontok szerint való csoportosítását.

¹ MÁTÉ- VARGA, 2018, 54. o.

Tanulmányunkban már rendszerezve közöljük az adatokat és értékeljük azokat, következtetéseket vonunk le belőlük.

A körtemplomok és jellemzőik összeszedéséhez alapvetően két forrást használtunk. Az egyik Szilágy András gyűjtése volt, melyben tájegységekre lebontva gyűjtötte össze az akkor ismert, a Kárpát-medencében fellelhető emlékeket, mindegyikhez rövid leírást mellékelve.¹ A Kárpát-medencén kívüli és az újabban feltárt körtemplomokat pedig különböző internetes források segítségével tudtuk összegyűjteni.

Megvizsgáljuk ezután a korai körtemplomainkat a nyugati preromán uralkodói építészet viszonylatába helyezve. Tanulmányozzuk a frank pfalzok építészetét és megnézzük, hogy azoknak milyen kapcsolatai lehettek a Közép-Európai uralkodói központjaiban található rotunda-építészettel.

Ezután elemezzük a 12-13. századi nyugat-európai lovagrendi építészetet, és megvizsgáljuk, hogy mekkora befolyása lehetett a lovagrendek építészeti hagyományának a Magyar Királyság kései rotunda-építészetében.

Végezetül pedig röviden kitérünk a körtemplomok gyakorlati kérdéseire. Megvizsgáljuk egyrészt, hogy a körforma mit szimbolizálhat, miért válhatott népszerűvé. Továbbá megnézzük, hogy az alaprajzi szerkesztésben milyen arányosságok, jellegzetességek figyelhetők meg. Emellett pedig néhány szót ejtünk a rotundák kivitelezéséről és a használatukról.



2. ábra
Őskü, hazánk egyik legismertebb körtemploma

¹ SZILÁGYI, 2009



3. ábra
Kelet és Nyugat hatása



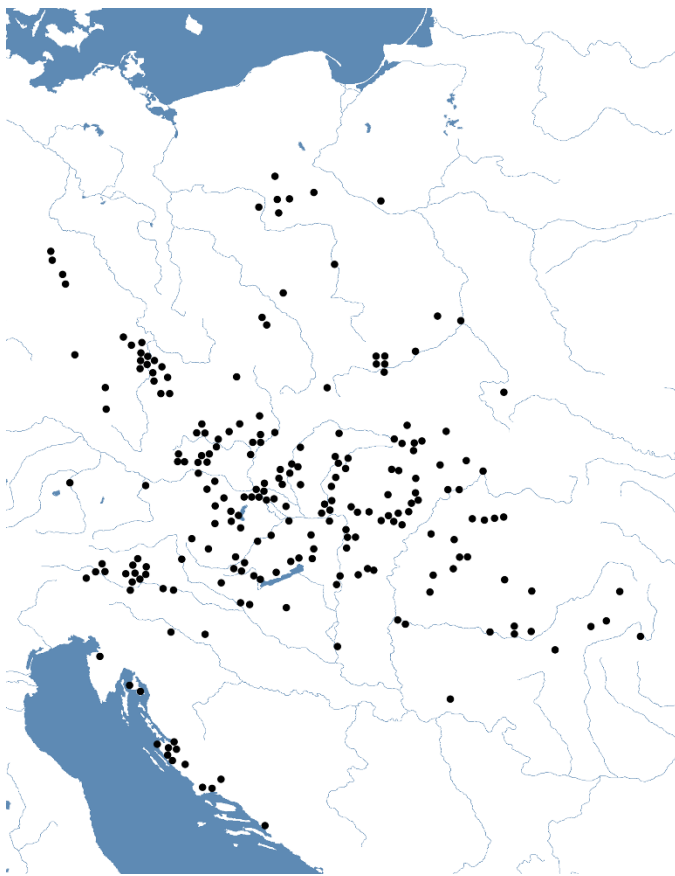
2. FEJEZET

ÉMLÉKÁLLOMÁNY ELEMZÉSE

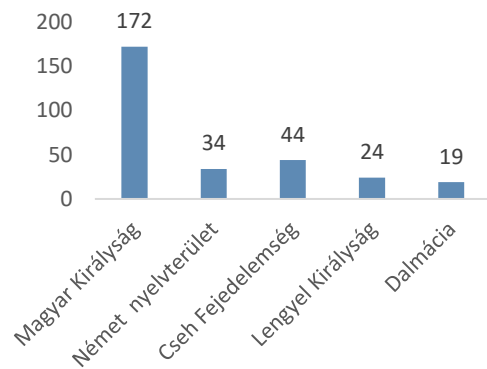
2.1. TERÜLETI ELHELYEZKEDÉS

Jelen ismereteink szerint a tágabban vett közép-európai régióban – a dalmáciai területeken és a néhány, a mai Németország területén lévő rotundát is beleszámítva – közel háromszáz körtemplom található. Az adatokat gondosan összegyűjtve is kijelenthető ugyanakkor, hogy a legnagyobb számban a Magyar Királyság területén épült ez az épülettípus. Ha összehasonlítjuk az itteni emlékek számát az Európa összes többi részén található emlékek számával, akkor azt láthatjuk, hogy összességében nagyjából másfélszer annyi rotundát ismerünk az egykori Magyar Királyság területén, mint Európa többi részén. Emiatt is kell nekünk magyaroknak különös jelentőséget tulajdonítanunk ennek az épületformának és foglalkoznunk vele, ugyanis látható, hogy történelmünk elején a környező államok gyakorlatához képest mi kimagasló számban építettünk ilyen formájú szakrális tereket.

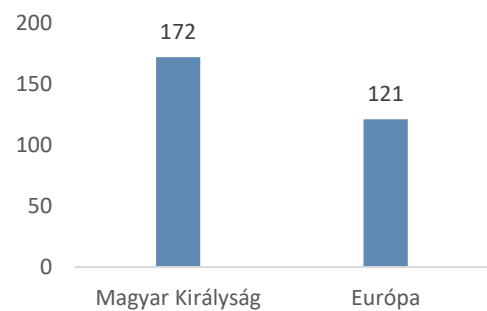
A történelmi korszakokban létező államok rotunda-állományát tekintve megállapíthatjuk, hogy nagyságrendileg ugyanannyi épült mindegyikben. Itt meg kell jegyezni és a későbbiekben majd látni is fogjuk, hogy az építési idő tekintetében viszont nagyobb eltéréseket mutatnak. Számszerűen megfogalmazva, hogy érezzük a különbségeket, a többi



4. ábra
rotundák elhelyezkedése Közép-Európában



5. ábra
rotundák eloszlása történelmi királyságok területén

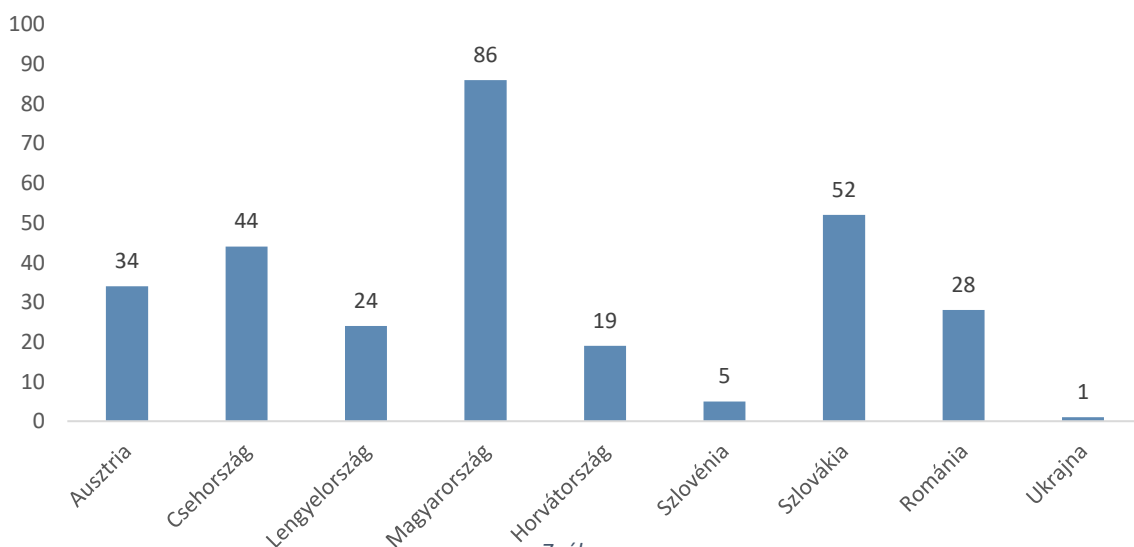


6. ábra
rotundák aránya a Magyar Királyság területén

közép-európai államban átlagosan kevesebb, mint negyedannyi rotundáról van tudomásunk. Érdemes még kiemelni, hogy tudomásunk szerint a második legnagyobb számban a Cseh Királyságban épültek körtemplomok, bár ez is csak 44 emléket jelent, míg a legkisebb számban dalmát területeken találtunk rotundákat, 19 emléket. Az egyes államok emlékéllományának a mértékét több tényező is befolyásolhatta; a későbbi alfejezetekben majd láthatjuk, hogy időben és alaprajzilag milyen eltérések figyelhetők meg a teljes állomány tekintetében. Ugyanakkor azt már most megemlíthetjük, hogy amíg például az osztrák területeken található relatíve nagy számú rotunda-állomány egy új típus megjelenésének köszönhető (az adatok nem tartalmazzák az összes karnert), addig Dalmáciában az alacsony számot azzal indokolhatjuk, hogy csak egy viszonylag elszigeteltebb forma épült itt, ami más területen nem jellemző, és az egyszerűbb, máshol megszokottabb formákkal itt alig találkozunk.

Megfigyelhetjük a rotundák eloszlását térképre vetítve is. Ebben az esetben azt láthatjuk, hogy bizonyos csoportok jól elkülönülnek. Különálló csoportosulásokat találunk például morva területeken, Krakkó és Prága környékén, vagy éppen Dalmáciában is. Emellett, ha országok léptékében vizsgáljuk ezt a kérdést, akkor a Magyar Királyságon belül is találkozunk csoportosulásokkal. Ezek egyrészt az elterjedés kiindulópontját, de egy-egy műhely tevékenységét is mutathatják.

A körtemplomok mennyiségét vizsgálva még érdemes megjegyeznünk az eloszlásukat a jelenlegi országhatárok tekintetében is. Ha ilyen módon rendszerezzük az emlékéllományt, akkor megfigyelhetjük, hogy a legnagyobb szám – közel száz rotunda – a jelenlegi Magyarország területén található. Ezt követi a Felvidék – a mai Szlovákia –, ahol 52 darab körtemplomról van tudomásunk. Ez figyelemreméltó, mivel azt jelenti, hogy a Magyar Királyság területén belül a felvidéki régióban találjuk a legtöbb rotundát.

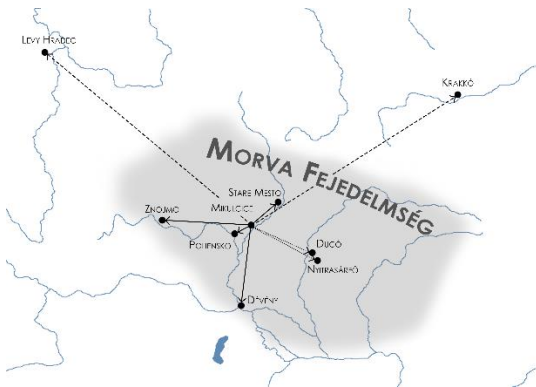


7. ábra
rotundák eloszlása jelenkori országok területén

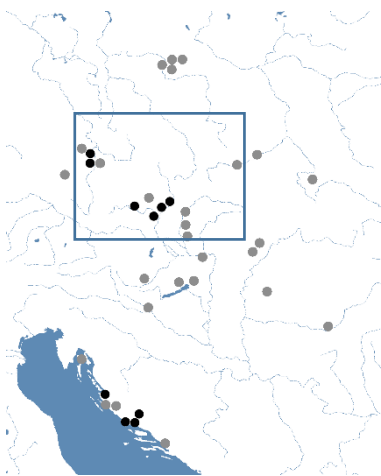
2.2. ÉPÍTÉSI IDŐSZAK VIZSGÁLAT

A körtemplomok - ahogy már említettük - a 9. századtól egészen a 14. századig épültek Közép-Európában. A 10. és 11. századból nagyjából 40-40 rotunda ismert. Ezek egyenletesen oszlanak el a vizsgált régióban bár a 11. századból lengyel területekről kevés emlékről van tudomásunk. A 12. századból 53, a 13. századból pedig 59 körtemplomról van adatunk, amiknek jelentős része a Magyar királyság területén található. Ezen felül az általunk vizsgált rotundák közül 52 építési évszázada ismeretlen, amelyek mind a Magyar Királyság területén voltak.

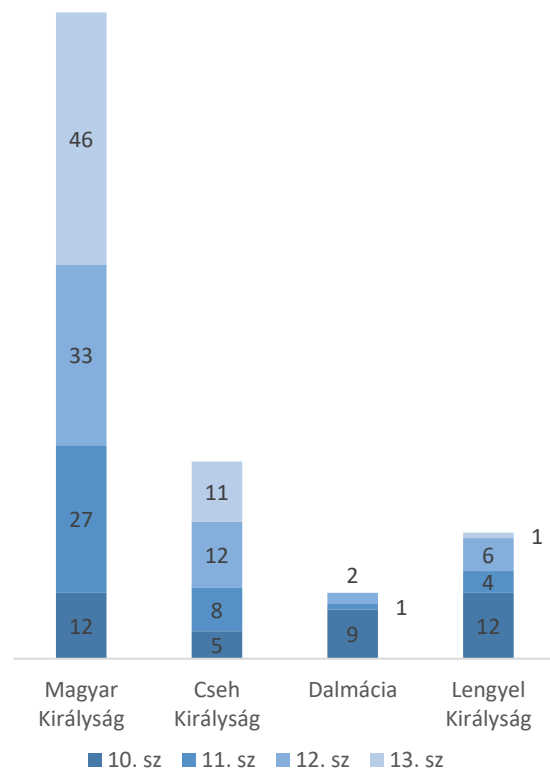
Van néhány csoport, amely időben jobban elkülönülnek egymástól. Ezek közül az első a dalmáciai partvidék. Arányaiban itt található a legtöbb korai 9.-10. századi általunk vizsgált körtemplom. Fontos megjegyezni azonban, hogy ezek az emlékek nem csak koraiságuk miatt válnak el a teljes emlékkállománytól, hanem jellemző alaprajzi típusuk miatt is.¹



8. ábra
Morva Fejedelemség területe



9. ábra
korai rotundák elhelyezkedése



10. ábra
rotundák eloszlása építési évszázadok alapján

¹ ILLÁS, 2017, summary

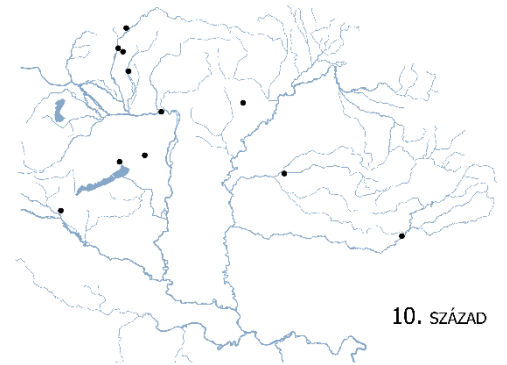
Egy másik terület ahol kiemelkednek a korábbi rotundák az az egykori Morva fejedelemség területe. A Morava és Thaya folyó mentén 6 darab 9. századi centrális templom ismert. Minden bizonnyal ezek is Cirill és Metód térítése alatt épültek épp úgy, mint a Prága környékén található 3 korai cseh körtemplom.¹

A harmadik csoport pedig a Lengyel királyság területe. Itt jellemzően a 10. században épült palotakápolnák vannak többségben. Nagyjából 10 ilyen típusú épületről van tudomásunk. Ezek alkotják megközelítőleg a Lengyelországból ismert rotunda állománynak a felét.

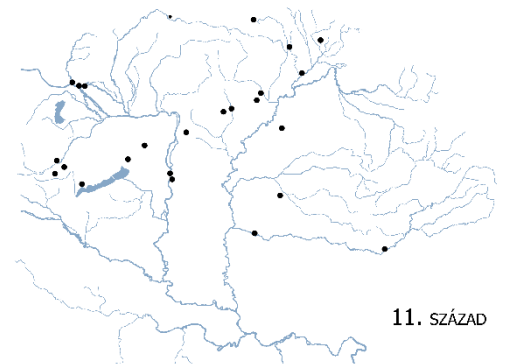
A későbbi időszakból pedig kiemelendőnek tartjuk a karner építészetet. Ezek nagy számban Ausztria keleti részén épültek a 13. századtól, azonban megtalálhatóak a mai Csehország déli részén, a Felvidéken és Nyugat-Magyarországon is.

A Magyar királyság területén a 13. századból 45, a 12. századból 31, a 11. századból 26 darab rotunda ismert. Ezeken felül 11 körtemplomról feltételezhető, hogy vagy a 11. század legelején vagy a 10. század legvégén épülhettek. Tehát látható, hogy a körtemplomok száma egészen a 13. századig nőtt. Azonban ez a számbeli növekedés nem volt annyira jelentős, hiszen az arányuk a hosszházas templomokhoz képest az idő múlásával gyorsan csökkent.²

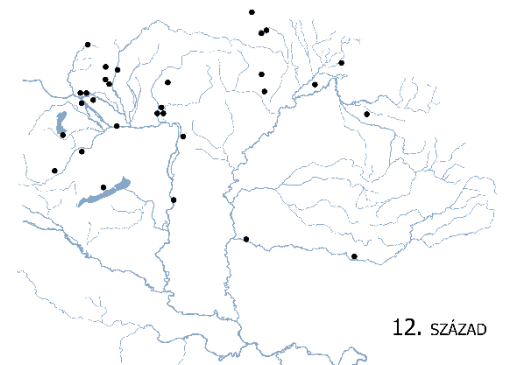
A korai rotundák közül a Nyugat-Felvidéken találhatóokról (Ducó, Nyitrasárfő, Trencsén) a szlovák régészek feltételezik, hogy a Morva fejedelemség idején épülhettek, hiszen mindhárom területen találtak temetkezésre utaló jeleket a Morva fejedelemség idejéből is és az Árpád-ház idejéből is. Tehát elképzelhető, hogy a magyarok már



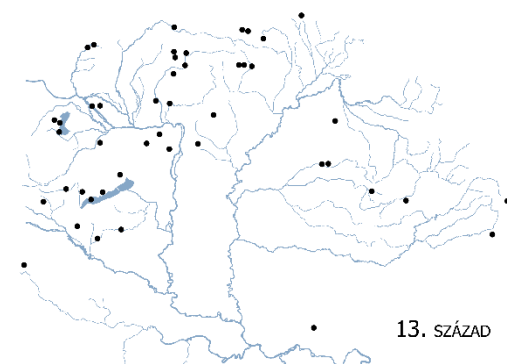
10. SZÁZAD



11. SZÁZAD



12. SZÁZAD



13. SZÁZAD

11. ábra
a Magyar Királyság rotundáinak elhelyezkedése
évszázadokra lebontva

¹ KOZÁK, 1985, 112. old.

² GYURKÓ, 2006, 27. old.

megépült morva rotundákat kezdtek el használni, de ugyanakkor az is lehet, hogy a körtemplomokat már a magyarok építették az egykori morva települések helyén.

A többi 10.-11. századi rotunda nagy része uralkodói és nemzetségfői központokon található. Az uralkodói központok esetében jellemző, hogy a körtemplomok mellé épültek a királyság első püspöki székesegyházai (Veszprém, Eger, Gyulafehérvár...), míg a nemzetségfői rotundák mellé pedig bencés apátságok települtek (Mágorhalom, Ják, Miskolc...). A 11. századi építkezések kiemelt területe az Északi-Középhegység, ami a Kabar törzsszövetség szállásterülete volt. Itt 7 darab körtemplom található ebből az időből. ¹

A 12. században a 31 körtemplomból 17 darab a Felvidéken és még 7 a mai Magyarország északi részén épült. A 13. században megjelentek Nyugat-Magyarországon és a Felvidék bányavárosaiiban a karnerek. Míg az ország többi részén plébániatemplomok épültek, ezek közül kiemelendő a Dél-Dunántúli rotundák. Az 1260-as években a feltételezett kallósi építőműhely négy falu plébániatemplomát építette.

2.3. ALAPRAJZI VÁLTOZATOK

A körtemplomok legerjedtebb alaprajzi változata a teljes vizsgált emlékkálmányban a kör hajós, félköríves vagy patkóíves egy apszisos rotunda. Az alaprajzilag ismert rotundáknak a közel a fele -102 darab - ilyen típusú templom. Az arányuk kiemelkedő Csehország területén, ahol szinte néhány Ausztriához közeli kör alaprajzú rotundától eltekintve csak ez a típus található meg.

Érdekes, hogy Mikulcicében, ahol korai morva rotundák vannak, ez a típus nem jelenik meg. Viszont a környező morva településeknél (Stare Mesto, Pohansko, Znojmo) kivétel nélkül ilyen körtemplomokat építettek.

Ahogy már említettük a Dalmáciai partvidék rotundái alaprajzilag leválnak az általunk vizsgált emlék álmányról. A korai horvát kereszténység legjellemzőbb kisméretű centrális épülete a hatkaréjos rotundák voltak (10 darab). Ennek a formának az eredete visszavezethető az antik karéjos építészet hagyományához mivel, az Adriai partvidéken feltételezhető a



12. ábra
alaprajzi típusok (ballról jobbra):
egy apszisú, kör, oktagonális, rejtett, 4 karéjos (kívül), 4 karéjos (belül), 6 karéjos (belül), egyéb

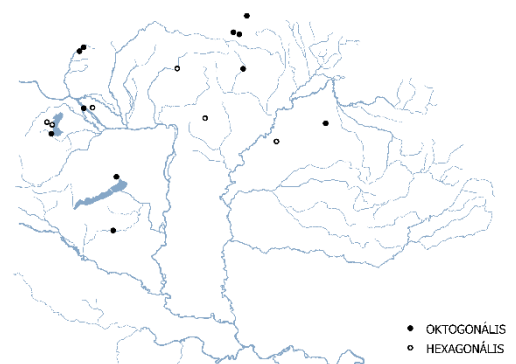
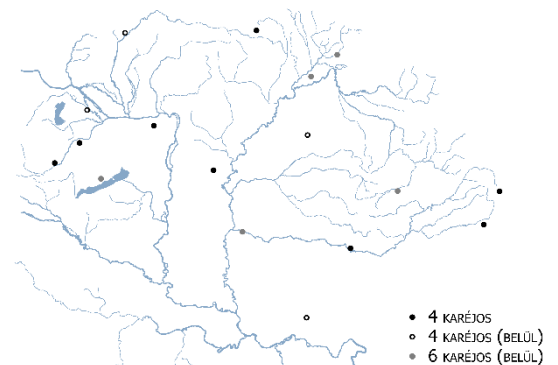
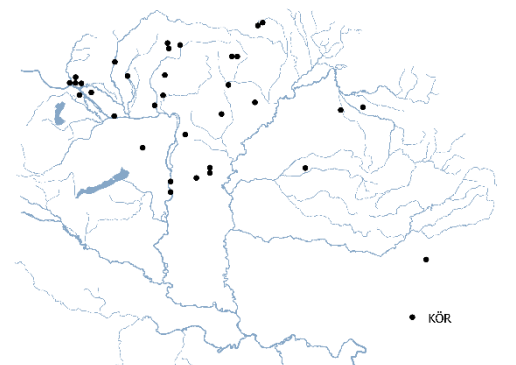
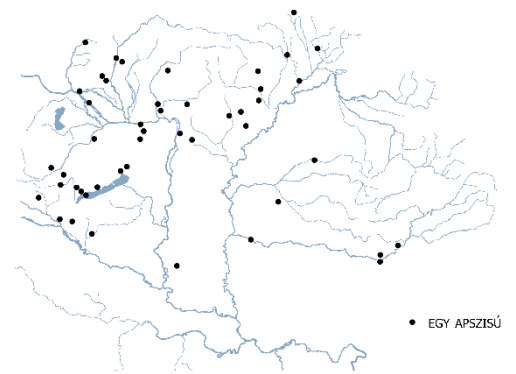
¹ KOZÁK, 1985, 131-135. old.

kereszténység folytonos jelenléte a teljes preromán idő alatt. Emellett természetesen megjelenik az egy apszisos és egyéb kisméretű centrális templomforma is, azonban ezek száma elenyésző a hatkaréjosokkal szemben. Egyes kutatók szerint Cirill és Metód féle térítés is ebben az időben zajlott a területen, feltételezhetően akkor, amikor az adriai partvidék a Bolgár fejedelemség befolyása alatt állt.¹

A Magyar királyság területén is az alaprajzilag ismert emlékek több mint egyharmada az egyapszisos rotunda. Ezek a teljes Árpád kor alatt épültek az egész királyság területén, azonban az megfigyelhető, hogy arányaiban a 10. és 11. században voltak a legdominánsabbak, míg a későbbi századokban elterjedt a többi alaprajzi variáció is. 39 feltételezett rotunda alaprajza nem ismert, ezek létezésére feljegyzésekből vagy falnevekből következtettek a kutatók.

A sima kör alaprajzú rotundák jellemzően a Kárpát-medence északi részén terjedtek el. Néhány emlék a feltételezések szerint meglehetősen korai, 11. századi. Ezek a Felvidék nyugati felén találhatóak (Dévény, Pozsony) vagy korai palotakápolnák lehettek (Nyitra, Esztergom). Azonban ez a forma inkább a 12. és 13. században terjedt el, kifejezetten kedvelt volt a Felvidéki karner építészetben.

A karéjos rotundákat három csoportra oszthatjuk. A Magyar Királyság területén is megtalálhatóak a hatkaréjos rotundák, amelyek közül ma 5 ismert. Ezeket a templomokat szokás az Örmény építészettel párhuzamba vonni vagy pedig a dalmáciai emlékekhez kapcsolni. Különlegességük azonban az, hogy kívülről ezek egyszerű rotundáknak néznek ki és karéjoságuk csak belülről



13. ábra

a Magyar Királyság rotundáinak elhelyezkedése
alaprajzi típus szerint lebontva

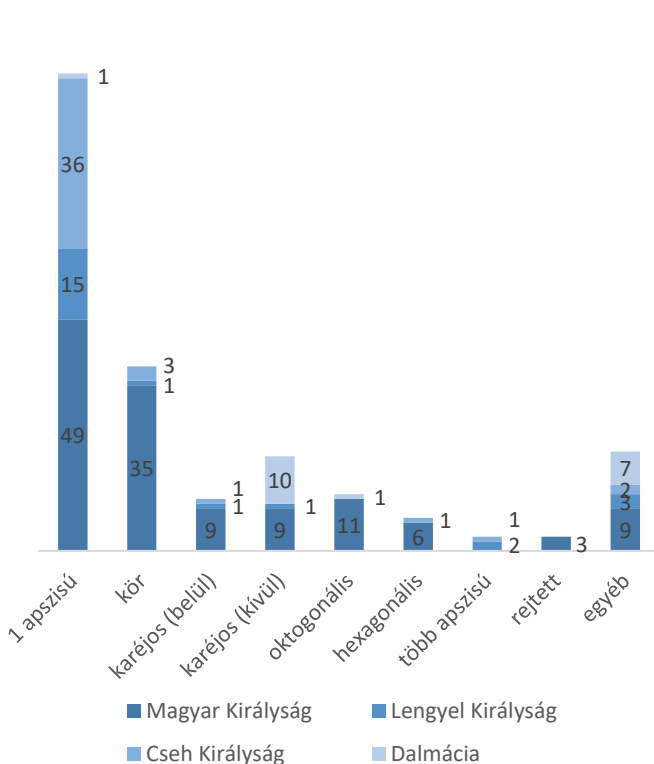
¹ SZILÁGYI, 2009, 110. old.

figyelhető meg. Ismert néhány négykaréjos rotunda is, amik karéjosága szintén csak belülről volt megállapítható.

A harmadik típus a karéjos rotundák között az amikor a térbővületek a külső tömegben is megjelennek. A Magyar Királyság területén 9 darab ilyen négykaréjos templom ismert. Ezek is mind a 12.-13. század folyamán épültek. Erdély területéről 4 ilyen templom ismert, amelyek egy csoportot alkotnak és Magyarország területén pedig a Jáki és Pápoci rotunda hozható egymással kapcsolatba.

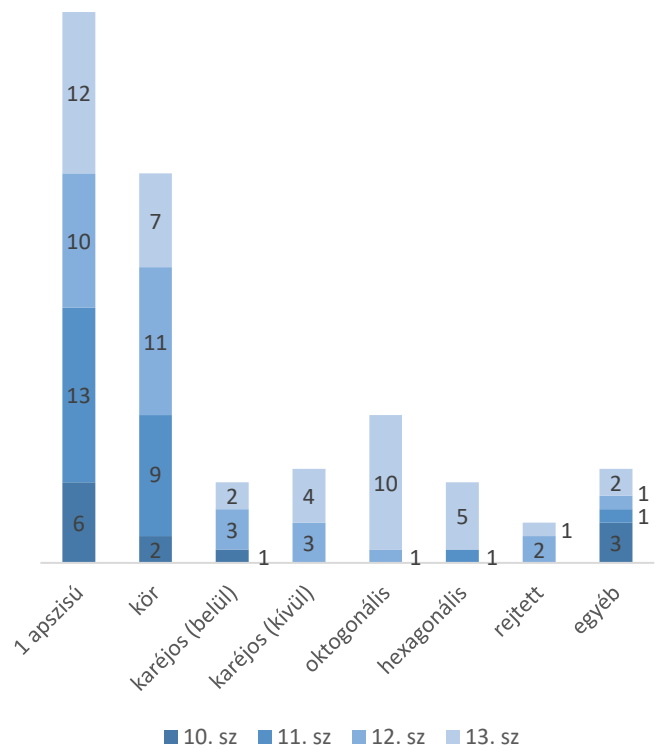
A sokszög alaprajzú centrális templomok a gótikus bordás boltozatok elterjedésével együtt jelentek meg. Az oktagonális és hexagonális alaprajzú templomok inkább a Magyar Királyság északi területein voltak elterjedtebbek. Jellemzően karnereknek, de van néhány, amely memoriális kápolnának (Veszprém) vagy esetleg plébániatemplomnak (Kaposzentjakab, Nyírbátor) épültek.

Említésre méltó még az úgynevezett „rejtett” rotundák csoportja, amelyek kívülről hosszházas templomnak néznek ki, de belülről kör hajójuk van. Ilyenből kettő ismert, a dejtei és hidegségi és kapcsolható még ehhez a típushoz a biatorbágyi és biharvajdai körtemplomok is. Ezeken kívül épültek a Kárpát-medencében rotundáknak nem tekinthető centrális templomok is. Jellemzően ezeknek az alaprajzai keleti hatást mutatnak.



14. ábra

Alaprajzi típusok területek szerinti eloszlásban



15. ábra

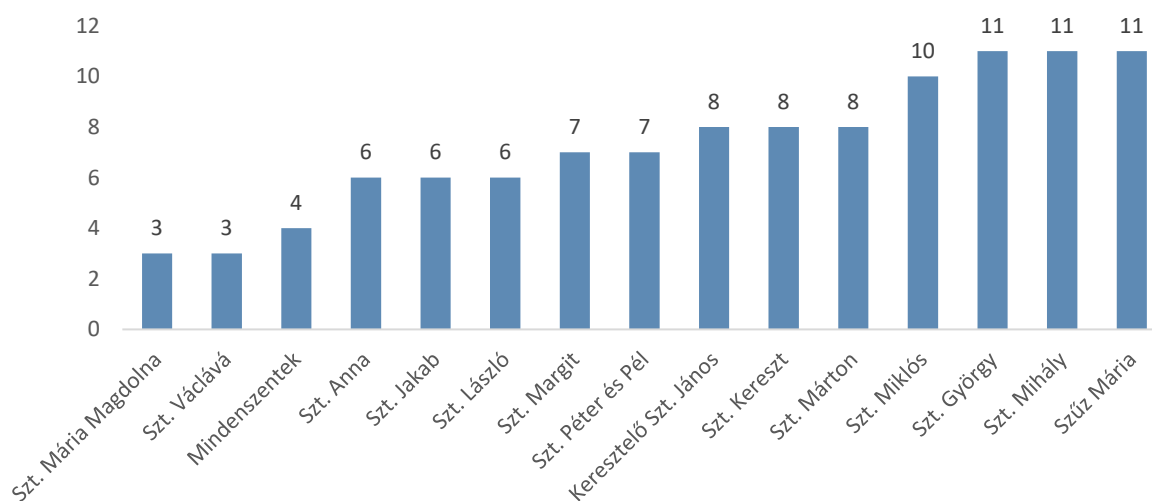
Alaprajzi típusok évszázad szerinti eloszlásban

2.4. ROTUNDÁK TITULUSAI

Felmerül a kérdés, hogy a kutatott témánk szempontjából miért érdemes a rotundák titulusaival foglalkoznunk. Ahhoz, hogy ezt megválaszoljuk, először tisztáznunk kell, hogy mit is jelent a titulus mint fogalom. Mind a patrónus és a titulus kifejezést általában következtetlenül szoktuk használni, amikor a templom nevére, védőszentjére utalunk. Az egyházjog patrónusnak azt a szentet nevezi, akinek egy templomot, terület vagy népet az oltalma alá helyeznek, míg a titulus egy tágabb fogalom, ami jelölhet a szenteken túl valamilyen misztériumot is akár.¹ Esetünkben nem teszünk különbséget és titulusként fogunk hivatkozni arra, amire az adott templomot szentelték.

Akkor értjük meg, hogy miért érdemes megvizsgálnunk a rotundák titulusait, ha elgondolkodunk azon, hogy mi alapján kapta egy-egy templom a maga titulusát. Ezzel a témával már több kutató is foglalkozott, akik közül Kovács Bélát és Mező Andrást emelnék ki. Kovács összegyűjtötte a középkori Magyar Királyság patrocíniumait és statisztikailag feldolgozta az adatokat, amelyekből következtetéseket vont le a használatukra vonatkozóan. Mező András is ezt a kérdéskört kutatta, ugyan ő ezt a helységnevek keletkezésére futtatta ki.

Különösebb egyházi előírás arra nincsen, hogy mi legyen egy templom titulusa. (Schwartz)² Ugyanakkor Mező összeszedi, hogy a címválasztást mégis milyen tényezők befolyásolhatták. Az egyik legmeghatározóbb körülmény a védőszentünnepek megtartásának kötelező előírása volt, ami I. László törvénykönyvében található meg. Kovács adatai szerint az

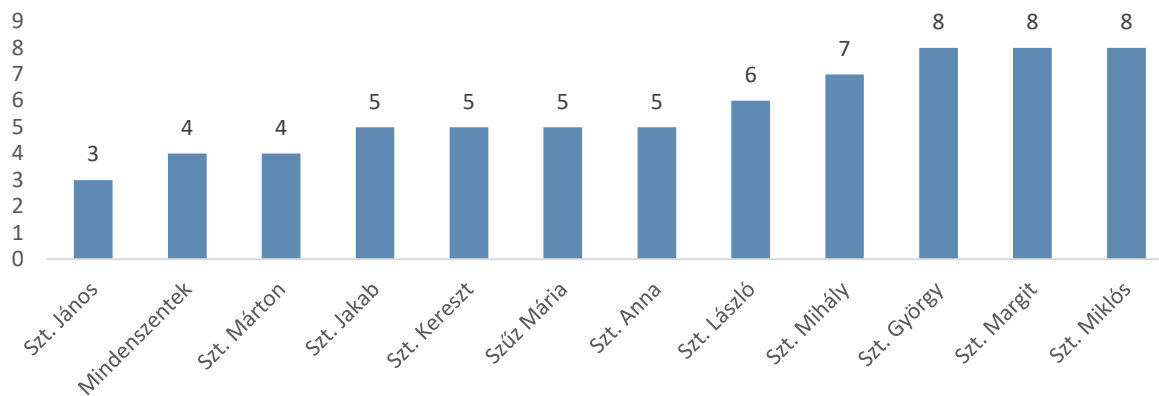


16. ábra

Titulusok gyakorisága Közép-Európa területén

¹ KOVÁCS, 1990, 407.old.

² MEZŐ, 1996, 8.old.



17. ábra

Titulusok gyakorisága a Magyar Királyság területén

esetek 80 százalékában az ott felsorolt titulusok közül választottak. Ez nyilvánvalóan csak a 11. század második felében épült rotundák címválasztását befolyásolhatta. Többek között említi még, hogy a névválasztást befolyásolhatta az egyházalapító saját nevének a védőszentje, ami legfőképpen a királyi építkezésekben fordult elő (pl. Szent István protomártír). Ugyancsak meghatározók lehetnek a választásnál az uralkodó család kedvelt szentjei (Szent István választott patrónusai: Szűz Mária, Szent Márton, Szent György), vagy szerzetesrendi alapításnál a rendek kedvelt szentjei (pl. Szent Benedek). Ezek mellett még kiemelnénk, hogy egy meghatározó ereklye birtoklása is döntő lehetett. Ezt láthatjuk pl. Szent György esetében is, mely azután lehetett népszerű, hogy István király a bolgár hadjáratból magával hozott Szent György-ereklyéket (Csanád). Végezetül még mindenképpen azt a tényezőt kell kiemelnünk a felsorolásból, hogy idegen eredetű lakosság is hozhatott a korábbi lakóhelyéről ott használt titulusokat.¹

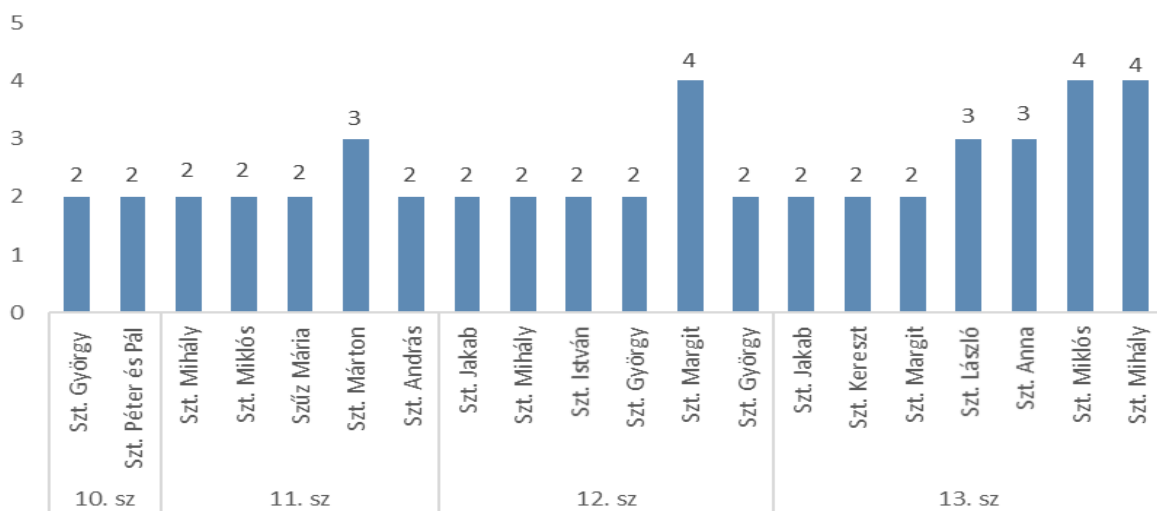
Mielőtt állításokat fogalmaznánk meg a rotundák titulusaira vonatkozóan, azt meg kell jegyeznünk, hogy viszonylag nagyszámú rotundával kapcsolatban nem ismerünk adatokat. Ennek a legtöbb esetben egyszerűen az a magyarázata, hogy az adott emlékről igen csekély információ áll csak a rendelkezésünkre, például csak az alapkövekből következtethetünk a létezésére. Ugyanakkor főbb tendenciák leolvasásához alkalmas lehet a rendelkezésre álló adathalmaz is. Csak azokat a titulusokat ábrázoltuk a diagrammokon, melyekkel több mint két emlék is rendelkezik.

Megvizsgálva, hogy az európai rotunda-állomány milyen titulusokkal rendelkezik, azt láthatjuk, hogy az első helyeken Szűz Mária, Szent Mihály és Szent György állnak, 11-11 ilyen című körtemplomról van tudomásunk. Ezekon kívül ugyancsak ide sorolhatjuk Szent Miklóst is, 10 emlék rendelkezik ilyen titullal. A Magyar Királyság körtemplomait tekintve kicsit

¹ MEZŐ, 1996, 9-13.old.

meglepő módon Szűz Mária csak a negyedik leggyakoribb titulus. Ez nem csak amiatt meglepő, mert Európát tekintve az a leggyakoribb, hanem, mert a magyar középkori templomokat tekintve is ő áll az első helyen.¹

A magyar állományt nézve Szent Györgyöt mindenképpen ki kell emelnünk, mivel már a nagyon korai emlékek közül a 10. századból, de később a 12. századból is találunk ilyen titulust. István király – már korábban említett – ereklyeszerzése, és az a tény, hogy számos királyi jelképen (zászló, koronázási palást, korona) megjelenik a szent ábrázolása, magyarázatot adhat erre.² Azt láthatjuk, hogy Szent Mihály nagyon népszerű titulus volt, a 11. századtól kezdődően folyamatosan, még a 13. században is épültek ilyen címmel rotundák, leginkább a Magyar Királyság északi területein, méghozzá mindig relatíve nagy számban. Érdeemes megfigyelnünk, hogy amellet, hogy a Szent Miklós titulus is igen népszerű volt, találkozhatunk vele a 11. és a 13. században is, utóbbiban kiemelkedő számban. Szent Miklós Kis-Ázsiában élt a 4. században, inkább a bizánci egyházban terjedt el a tisztelete. Valószínűleg ennek a titulussal a használata is István bolgár hadjárata után vált népszerűvé.³ Érdekes, hogy a 13. században újra elterjedt, feltételezhetjük esetleg a keresztes háborúk befolyását ebben a kérdésben. Láthatjuk tehát, hogy Szent György és Szent Miklós tisztelete kapcsolatba hozható a keleti egyházzal. Mellettük még meg kell említeni az Antiochiai Szent Margit titulust is, mert Szent Margit is nagyon népszerű címe volt a rotundáknak. Ezzel a titulussal kapcsolatban azt is ki kell emelni, hogy míg a körtemplomok között az 1. helyen szerepel, addig a többi típusal



18. ábra

Titulusok gyakorisága a Magyar Királyság területén évszázadra lebontva

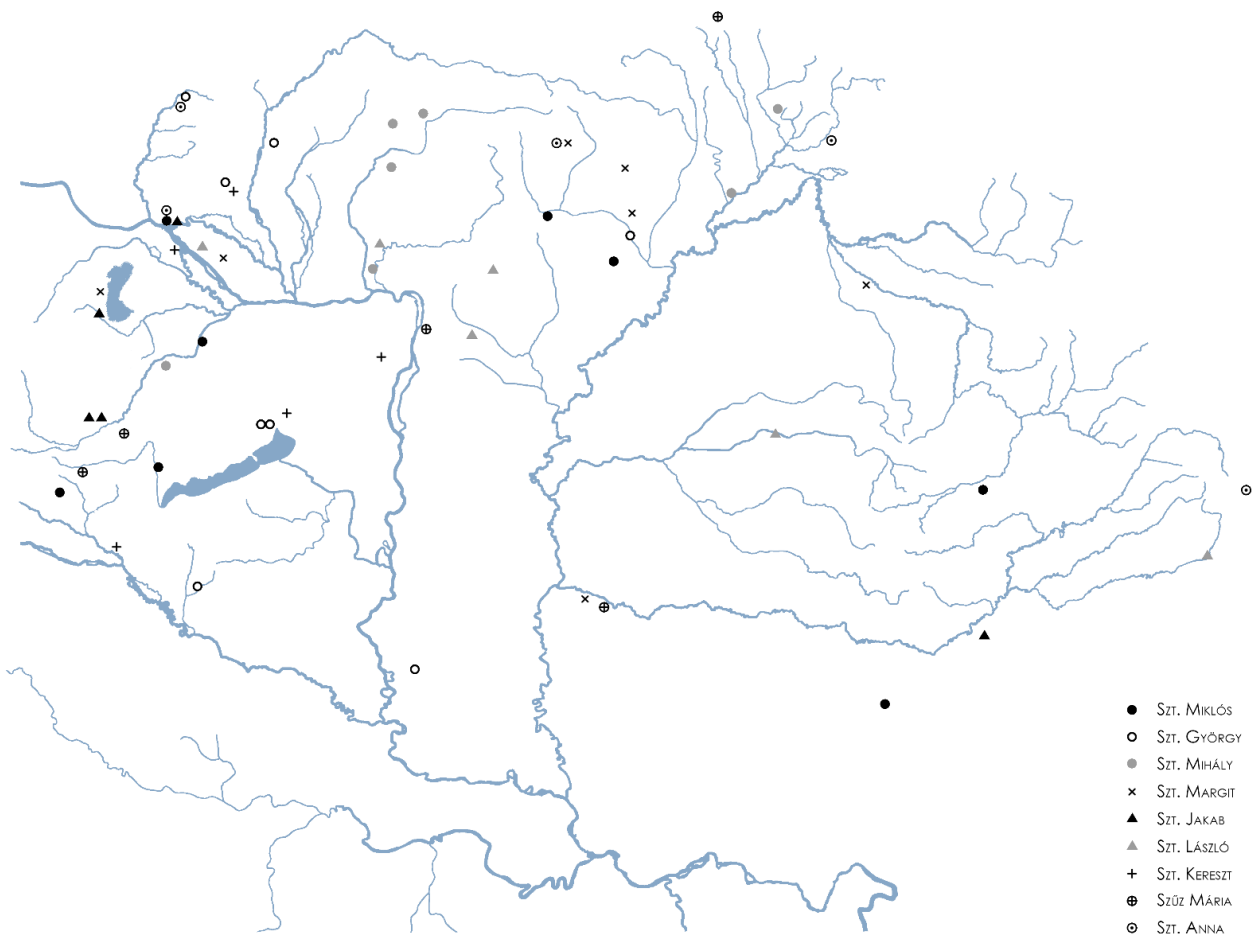
¹ KOVÁCS, 1990, 411.old.

² KOVÁCS, 1990, 415.old.

³ KOVÁCS, 1990, 415.old.

együtt nézve csak a 14. helyen (Kovács). A Szent tisztelete a szentföldi hadjáratok kapcsán terjedhetett el.

Egy későbbi fejezetben foglalkozni fogunk a keresztes hadjáratok és a Szentsír építészet hatásával. Emiatt még itt meg szeretnénk említeni, hogy Mindenszentek titulus – ami ugyancsak népszerű volt a Magyar Királyságban – kapcsolható a keresztes lovagrend tevékenységéhez, emellett a Keresztelő Szent János cím elterjedését pedig kapcsolhatjuk a johannita lovagrendhez is.⁶



19. ábra
leggyakoribb titulusok a Magyar Királyság területén



3. FEJEZET

PREROMÁN KAPCSOLATOK

3.1. A KÉSŐ ANTIK ÉS PREROMÁN KORSZAK

Az első morva és dalmát rotundák megjelenése a 9. század közepére tehető. Ebben az időszakban Európa folyamatos változások színtere volt. A népvándorlás felerősödésével és a Nyugat-Római Birodalom bukásával 476-ban kezdetét vette egy új korszak, amelyet a történelemtudomány ma középkornak nevez. Azonban a váltás korántsem volt olyan hirtelen, hiszen igaz, hogy 476-ban a vizigótok elfoglalták Rómát, azonban az új *status quo* beálltáig megközelítőleg fél évezredet várni kellett.

Ebbe a hosszú időszakba esik bele a rotundák kialakulása. Ezt az időszakot nevezik a művészettörténészek preromán időszaknak Nyugat-Európában, hiszen az első román stílusúnak tekinthető épület csak a 10. században épült. Míg eközben Kelet-Európában a bizánci kultúra folytatta a késő antik keresztény hagyományokat. Az eredetkérdéssel foglalkozó hipotézisek mind ebben az időszakban épült templomokhoz kötik a rotundákat, ezért éreztük szükségesnek, hogy kicsit részletekbe menően, újabb szempontból megvizsgáljuk a frank és a bizánci építészet lehetséges hatását.

A Nyugat-Római Birodalom területén az 5. századtól új királyságok jelentek meg, amelyek hosszabb-rövidebb ideig tudtak fennmaradni. Ezek a népek már nagyrészt ismerték a kereszténységet mire a birodalom területére kerültek és miután elfoglaltak bizonyos provinciákat magukba olvasztották a romanizált germán és gall lakosságot. A gótok körében például már a 4. században ismert volt a kereszténység ariánus formája. Azonban ebből a korszakból viszonylag kevés építészeti emlék maradt fenn, azt viszont tudjuk, hogy az antik városokat, épületeket tovább használták a népvándorló népek is.¹

Mindeközben keleten fennmaradt a Róma Birodalom. I. Iusztiniánusz bizánci császár idején (527-565) a birodalom aranykorát élte. Hódításokkal és a kultúra fejlesztésével is megpróbálta visszaállítani az ókori Róma dicsőségét. Uralkodása alatt a keresztény építészet sok új kimagaslóan nagy értékű emlékekkel bővült. Ezek közül kiemelnénk a Szent Szezgiosz és Bacchos centrális templomot, amely Iustinianus palotakápolnájának épült (~530). Ez a centrális kialakítású templom egyszerre tükrözi a késő antik császárok reprezentációs épületeinek és a szír keresztény centrális építészet hatását. A másik mindenképpen megemlíthető templom a Hagia Sophia, avagy a Szent Bölcsesség templom. Ez az épület gyakorlatilag szintetizálja a teljes antik építészettudományt. Alaprajzi kialakítása kényesen egyensúlyoz a centralitás és a

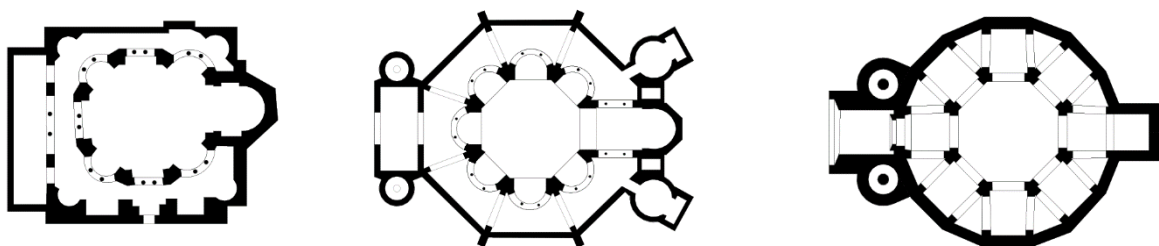
¹ SZILÁGYI, 2009, 44. old.

tengelyesség határán, miközben felfedezhető benne a katolikon térforma, a narthex és az átrium.¹

Még fontos kiemelnünk a ravennai San Vitale bazilikát (~540), amely a bizánci exarchatus palotakápolnájának épült a Szent Szergiosz és Bacchos mintájára. Látható, hogy Iustinianus számára a centrális építészet kiemelten fontos volt. Ezek az épületek a császári reprezentáció és a birodalom visszaállításának szimbólumává váltak a későbbi századokban. (Isd.: I. függelék)

Közép-Európában ezidőtájt alakult ki az Avar kagnátus. A longobárdok elhagyták a Kárpát-medencét, a gepidák pedig legyengültek és avar fennhatóság alá kerültek. Az avarok idején a Kárpát-medence körül a különböző szláv népek is megjelentek. Egyes feltételezések szerint az avarok határvédőként alkalmazták a szláv törzseket és ez vezethetett a ma is ismert dél-szláv, nyugat-szláv és kelet-szláv csoportok kialakulásához.² Azonban az szinte biztos, hogy erős szimbiózisban éltek egymás mellett. Az avarok egészen a 9. század elejéig jelentős szerepet tölthettek be Közép-Európában, azonban hatalmuk fokozatosan csökkent.

Az 5-6. században az avarokkal párhuzamosan nyugaton, Gallia északi részén a germán eredetű frank törzs szintén egyre nagyobb hatalomra tett szert. Kis Pipin szövetségre lépett a pápával, majd fiát, Nagy Károlyt 800-ban császárrá koronázták. Így a frankok nem csak területileg állították vissza a Nyugat-Római birodalom nagyrészét, hanem a császári címmel formailag is restaurálták azt. Nagy Károly alatt a Frank Birodalom a virágkorát élte, ezt a korszakot Karoling reneszánsznak nevezik. A teljes birodalom területén bencés szerzetesek feleltek a (római) kereszténység terjedéséért, miközben a művészetekben és építészetben nagy hatást gyakoroltak az antik és bizánci emlékekre.



20. ábra
Konstantinápoly, Ravenna, Aachen

¹ GUZSIK

² SZILÁGYI, 2009, 117. old.

Nagy Károly a birodalma befolyása alá vonta az egyre gyengülő avar területek nyugati felét (Pannóniát) és bizonyos szláv törzseket is. Az egyre erősödő frank és pápai befolyás Közép-Európában zavarta a bizánci császárt, aki szintén a hatalmát akarta kiterjeszteni az új népek körében. Többek között ez a politikai ellentét a két nagyhatalom között végül 1054-ben a nagy egyházszakadáshoz vezetett.

3.2. FRANK PFALZOK

Történészek és művészettörténészek között is egyhangúan elfogadott az a tény, hogy Közép-Európa új népei a bizánci és frank államszervezést tekintették példájuknak. Feltételezhető, hogy a Frank Birodalom grófság és pfalz hálózata volt a minta az új központok kiépítésénél is. Nagy Károly Aacheni-i palotakápolnáját sok kutató, köztük Gervers-Molnár Vera egyenesen az uralkodói központokban épült körtemplomok előképének tekinti. Ezzel az elmélettel már foglalkoztunk korábbi dolgozatunkban azonban szeretnénk ismét kitérni rá és új oldalról megvilágítani a kérdéseket.¹

Nagy Károly birodalmának épp úgy, mint a Közép-Európai királyságoknak nem egy központja volt, hanem az uralkodó – a feudális rendszerből adódóan – az év folyamán járta a birodalmát és felélte a terményben begyűjtött adót. A Frank birodalom grófságokra volt osztva. Ezen területeken a központokat, ahol az uralkodó megszállt pfalzoknak nevezzük. A legtöbb ilyen központ a frank törzs területén található, a mai francia és német határ mentén Frankföld és Austrasia területén. (Ild.: II. függelék) Ezen komplexumokra az a jellemző, hogy egy Aulának nevezett reprezentatív fogadótér – aminek előképe a germán hosszúház – és egy attól független kápolna épült. Ilyen karoling kori pfalz található például Frankfurtban, Paderbornban, Goslarban és Zürich-ben is². Kettő pfalz, amelyek Nagy Károly idején épültek azonban erős



21. ábra
Ingelheim, Pfalz elvi rekonstrukció



22. ábra
Aachen, Pfalz elvi rekonstrukció

¹ MÁTÉ- VARGA, 2018, 51. old.

² WAMERS, 2017, 151. old.

antik előképekkel rendelkezett. Az egyik Ingelheim, ami a római villák építészetét követte, a másik pedig Aachen, amely előképe a bizánci császárok palotája volt. Aachen Nagy Károly uralkodásának második felében vált kiemeltté, hiszen a császár minden telét itt töltötte el valószínűleg a terület termálfürdői miatt. Ennek ellenére korántsem tekinthető Aachen a frank birodalom fővárosának.¹

A frank pflazok jellemzően a Német-Római Császárság idején is használatban maradtak, ezért nehezen megállapítható, hogy mely épületek épültek a karoling korban és melyek az Ottók korában. Ennek ellenére az kijelenthető, hogy a palotakápolna legtöbb esetben nem centrális volt. Néhány emléktől eltekintve Aachen hatása inkább az Ottók korában vált jelentőssé, amikor a Német-Római császárok koronázó és temetkező helyül jelölték ki.² (Izd.: III. függelék)

3.3. URALKODÓI KÖZPONTOK KÖZÉP-EURÓPÁBAN

A korai körtemplomok jellemzően az újonnan megszerveződő államok uralkodói központjaiban jelentek meg elsőként. Szükségesnek tartjuk tisztázni, hogy mi mit értünk a 9-10. században uralkodói központnak, hiszen az adott fejedelemség vezetője – Frank példára – folyamatosan járta a területeit a kíséretével, tehát nem volt „fővárosa” a fejedelemségeknek. Természetesen feltételezhető, hogy voltak települések, ahol sűrűbben megfordultak, annak elhelyezkedése, stratégiai jelentősége miatt. A cseh, lengyel és magyar fejedelemség több törzs szövetségéből alakult ki. Tehát érdemes lehet megkülönböztetnünk azokat a településeket, amik a vezértörzs területén töltöttek be központi szerepet és azokat, amik a csatlakozó törzsek központjai voltak. (Izd.: IV., VI. függelék)

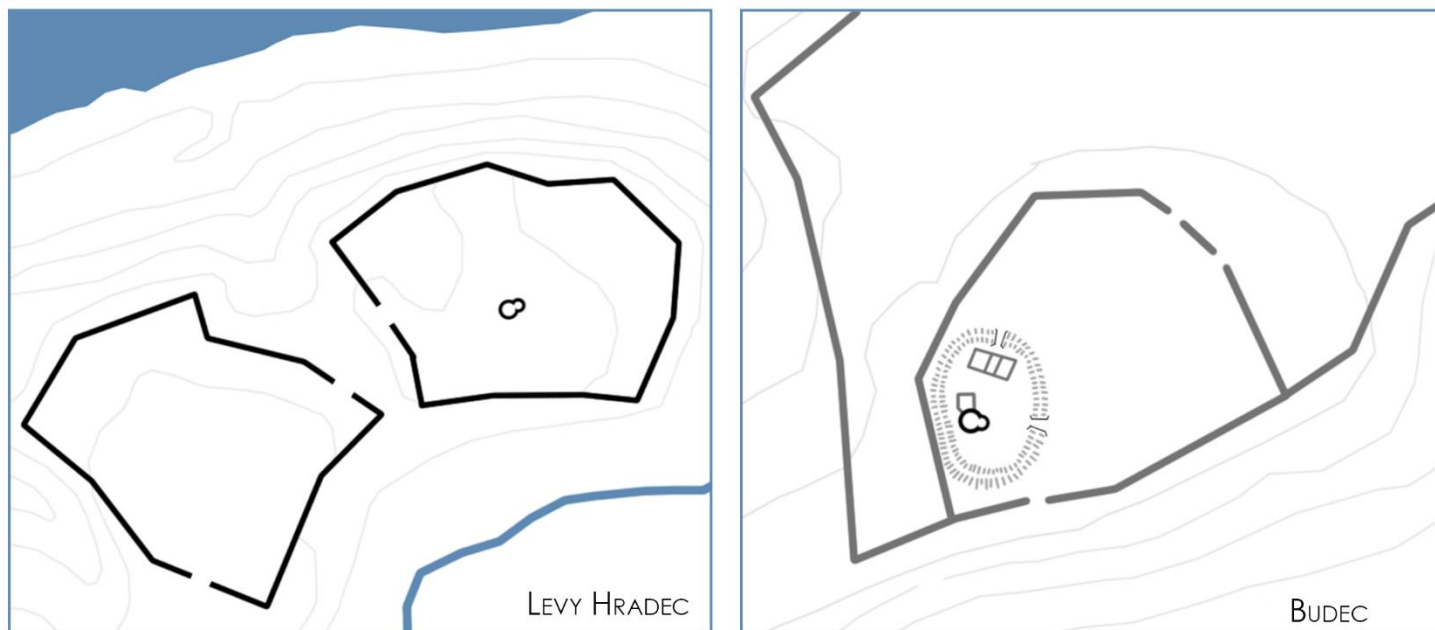
További jellemzője ezeknek a központoknak, hogy egyházi központokként is működtek, ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy a szóban forgó városok többségében még a 11. században megalakultak Közép-Európa első püspökségei, érsekségei.³

Elemzésünket földrajzi szempontból kezdenénk meg. Nagyon leegyszerűsítve a tényezőket, két település típus könnyen elkülöníthető egymástól pusztán elhelyezkedésük alapján. Vannak a magaslatra épített erődítések és vannak a mocsaras vidék, folyó szigetjeire építettek. Ennek oka, hogy a védelmi szempont fontos volt az emberiség teljes történelme, de kiemelten a népvándorlás zavaros időszaka folyamán. A természetes védelem nagy előnyt

¹ BUZÁS- KOVÁCS, 2014, 28. old.

² SZILÁGYI, 2009, 76. old.

³ KOZÁK, 1985, 112. old.



23. ábra
Cseh uralkodói szálláshelyek

jelentethetett egy uralkodói központ kiválasztásánál. Ezeket a területeket – szigeteket, magaslatokat – nyugati mintára kezdetben földfallal jelölték ki, majd a technológia fejlődésével, cölöpfalakkal, később kőfalakkal erősítették meg. A morva fejedelemség egyik központja – Mikulcice – két folyó torkolatánál helyezkedett el, így azok és a köztük kialakuló lápos rész biztosították a védelmet. Hasonló a helyzet a legtöbb korai lengyel városnál is. A cseh fejedelemség központjai pedig inkább magaslatokra épültek: a prágai vár, Levy Hradec, Budec. A Kárpát-Medencében is ez a helyzet az első városok esetében. Veszprém, Esztergom, Eger erre jó példák, azonban van néhány kivétel is: Székesfehérvár és Gyulafehérvár, amelyek inkább a mocsár védelmét használták ki.



24. ábra
Levy Hradec, rotunda feltárása

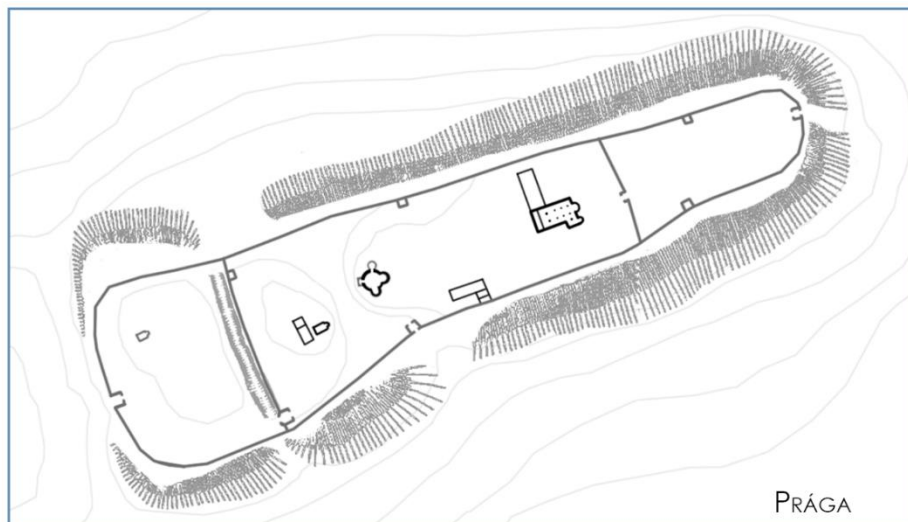
Az ilyen jellegű körülmények között épülhettek az adott törzs első kőépületei, amelyek feltételezéseink szerint jellemzően rotundák voltak. Azonban mielőtt ennek az épülettípusnak a korai szerepére rátérnénk, áttekintést adnánk az uralkodói központok általános kialakításáról. Karoling és Ottó-kori párhuzamokhoz hasonlóan Közép-Európában is a főtebb tárgyalt technikákkal kijelölték az erősítés pontos határait. Több esetben is előfordulhatott, hogy a lakosságának gyors növekedése miatt a védett területet növelni kellett egy másodlagos vagy harmadlagos palánkfalal.

A védelmi rendszeren és körtemplomon kívül azonban még kettő fontos építményt kell megemlíteni. Az egyik a reprezentációs és lakóterként funkcionáló palotaépület, a másik pedig a jellemzően hosszházas plébánia templom, ami a legtöbb esetben csak később épült meg.

Ebben a fejezetben nem az egyes körtemplomok részletes bemutatásával szeretnénk foglalkozni, hiszen ezt már megtettük előző dolgozatunkban.¹ Helyette sokkal inkább az egyes komplexumokban betöltött szerepükre tennénk a hangsúlyt.

A cseh fejedelemség területén az első kőépület Levy Hradec területén található. Ezt a rotundát I. Borivoj fejedelem építtette központjában (~884), miután morva területen Metód püspök megkeresztelte.² A vár a Premysl uralkodói dinasztia központja volt. A rotundán kívül a területen más kőépületet nem találtak a régészek. A rotunda alaprajza a Morva Fejedelemség területén megjelent egyapszisos típust követi. A templom hajója alatt több sírt is feltártak, tehát valószínűleg az uralkodói család temetkezési helyéül szolgált. Hasonló komplexum található Budec területén is. Itt is külön megemlítenénk, hogy a rotundában nagy mennyiségű sírt tártak fel.³

Pzemysl uralkodói ház központja a középkor folyamán a prágai vár lett. Itt található a mai Szent Vitus székesegyház alatt, az emlékkállomány legnagyobb rotundája. A rotunda egy apszisos volt, de déli bővülettel is rendelkezett.⁴ Itt voltak eltemetve a cseh fejedelemség legnagyobb szentjei I. Borivoj, Szent Vencel és később Szent Adalbert akinek idején Prága lett a püspöki központ (ami a Magdeburgi érsekséghez tartozott). Tehát az épület hamar a csehek legfontosabb temploma lett.



25. ábra
prágai vár épületei

¹ MÁTÉ- VARGA, 2018, 18-30. old.

² H. TÓTH, 1991

³ SOLLE, 1988, 170. old.

⁴ FIRLET- PIANOWSKI, 2016, 21. old.

Látható, hogy a terület korai központjainak egy jelentős részén található körtemplom. Azonban ezekhez nem kapcsolódik velük egy időben épített palotaépület. Ebből arra következtetünk, hogy a rotundának a temetkezés és keresztelés mellett az uralkodói reprezentációban is fontos szerepe volt, hiszen nem volt egyéb kőépület.¹ A cseh fejedelemség területén vannak egyéb központok, amire most nem térünk ki részleteiben. Nagyrésztükben található rotunda (Stary Plaze, Znojmo), de például kivételt képez Libice, Szent Adalbert szülőhelye.

A Lengyel királyság területén épült korai körtemplomok I. Mieszko idején épültek. 963-tól a polán törzs fejedelme volt és fokozatosan terjesztette ki hatalmát a többi lengyel törzsre, mígnem létrehozta a keresztény Lengyel Királyságot (ld.: V. függelék). A lengyel körtemplomok több szempontból is eltérőek az eddigiektől.

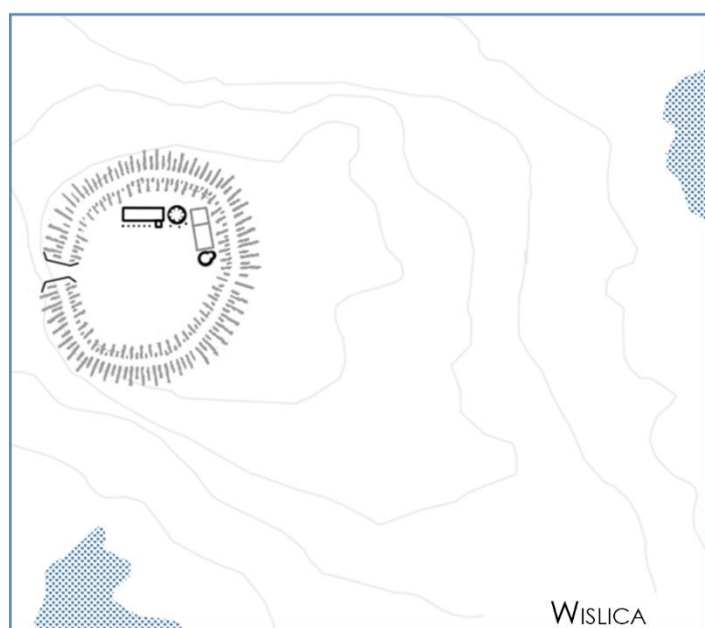
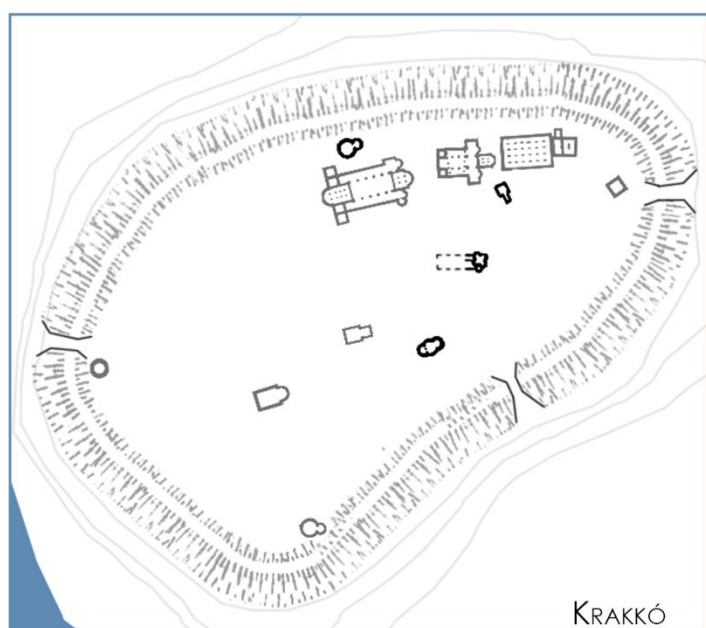
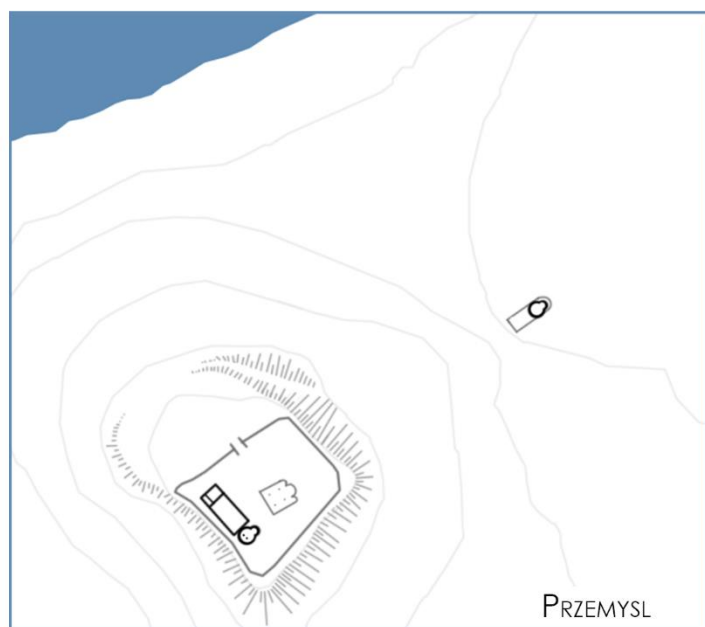
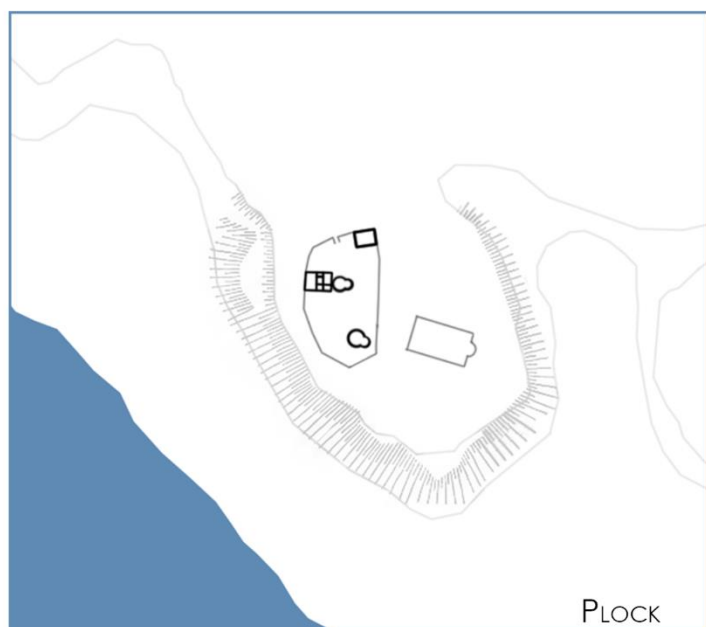
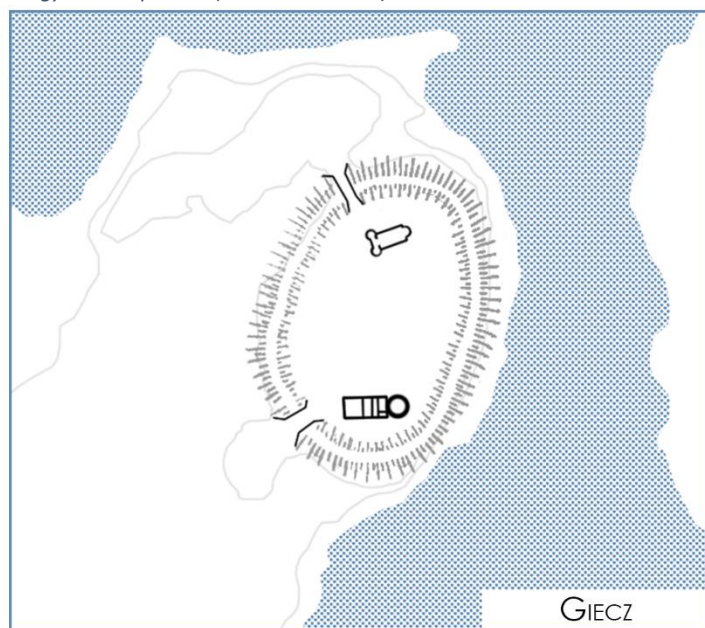
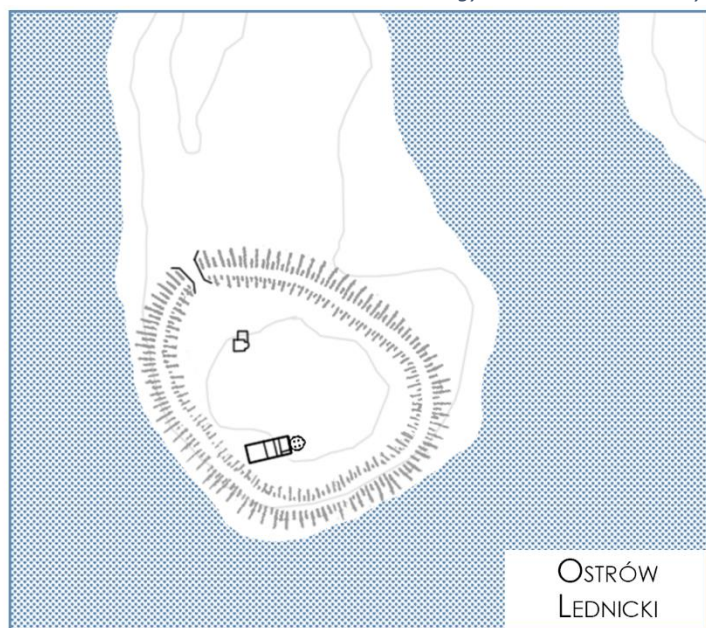
Az alaprajzi típusok sokkal nagyobb változatosságot mutatnak, mint a cseh területen. Az egyapszisos rotundák mellett a karéjos épületek is megjelentek. A legtöbb esetben egy kőből épült palota közvetlenül csatlakozott a rotundához, így annak sokkal inkább magánkápolna jellege lett. Bár ennek ellentmond az, hogy Ostrów Lednicki egyedi keleties alaprajzú kápolnájában keresztelőmedencére utaló nyomokat találtak. Lednicki mellett Geicz volt a polán törzs másik központja. Geicz esetében a kápolna vastag alapfala miatt feltételezik, hogy esetleg belső karéjos templomról beszélhetünk. Ez a két komplexum nagyon hasonlít egymáshoz. A palotaépület alaprajza gyakorlatilag azonos. Szintén azonos a két helyszín között, hogy az erődítés északi részén egy téglalap alaprajzú templom található, amely feltételezhetően plébánia funkciót töltött be.²

A másik eltérés a cseh központokhoz képest, hogy egy területen több centrális templom is épült. Ez a jelenség a többi lengyel törzs központján jellemző. A mazoviai székhelyen, Plock és a lendzianok központjában, Przemsyl területén is 2-2 rotunda található. Ezek közül az egyikhez kapcsolódik egy palotaépület, míg a másik önmagában áll. Przemsyl esetében a palotához kapcsolódó rotunda karzatos kialakítású volt, ami az uralkodói reprezentációra utal, a másik rotunda pedig később át lett alakítva püspöki székesegyházzá. Wislicában is két centrális kápolna található. Itt azonban a másik rotunda mellé is később hozzáépítettek egy palotaépületet.

¹ MÁTÉ- VARGA, 2018, 20. old.

² RODZINSKA-CHORAZY, 2018, 273. old.

26. ábra: Lengyel uralkodói szálláshelyek és egyházi központok (Kr. u. 1000 körül)



A Krakkói Wawel várhegyen azonban még ezeknél is több rotunda épült. Három darab 10. századi és még egy 11. századi kisméretű centrális templomot tártak fel a régészek. Ezek közül a legkorábbi a négykaréjos épület. Funkciója uralkodói magánkápolna lehetett és egyes feltételezések szerint valamikor egy palotaépület csatlakozhatott hozzá. A következő egy kétapszisos rotunda. Ez az alaprajzi típus ritka Közép-Európában. Memoriális térként funkcionálhatott, hiszen a nyugati apszis alatt egy előkelő ember sírját tárták fel.¹ A maradék két rotunda pedig egyapszisos volt és valószínűleg plébánia vagy keresztelőkápolna funkciót töltöttek be. Krakkó a lengyel egyházszervezet kialakulása után püspökségi központ lett.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért épült ilyen sok kis centrális épület egymáshoz közel. Biztos választ nem tudunk adni, de feltételezésünk szerint a forma multifunkcionalitása és a keresztény hívők számának növekedése játszott közre.²

A Magyar Királyság korai körtemplomairól nehezebb általánosságokat megállapítani. A vezértörzs központi városai Géza fejedelem idején Veszprém és Székesfehérvár voltak, majd István idején Esztergom szerepe is jelentősebbé vált. (Isd.: VIII. függelék)

Ezen három település közül csupán a Séd patak melletti magaslaton elterülő Veszprémben található körtemplom, a Szent Mihály székesegyház északi részén. A rotunda valószínűleg korai, hiszen tájolása eltér a székesegyházétól és a később helyére épített oktagonális kápolnától is. Funkciója kezdetben magánkápolna lehetett, majd a bolgárokkal folytatott háború után Szent György erekje tiszteletének központjává válhatott (innen a titulusa). Az Árpád-kori rotundához északról palotaépület csatlakozott. Ez vagy Géza fejedelem szállásépülete vagy a királyság első püspöki palotája lehetett.³

Székesfehérváron valószínűleg a város legrégebbi épülete a négy karéjjal bővített centrális Szent Péter és Pál templom. Ez az épület az egykori királyi vár területén, a város legmagasabb pontján található.⁴ Ebből arra lehet következtetni, hogy korábban épülhetett, mint a Szent István által alapított, a maga korában kimagaslóan nagyméretű Szűz Mária prépostság. A feltárások alapján északról palotaépület csatlakozott a templomhoz. A szentélye két oldalán pedig előkelő származású emberek sírjait találták meg. Ezek alapján a centrális templom Géza fejedelem magánkápolnája és esetleges sírkápolnája lehetett.

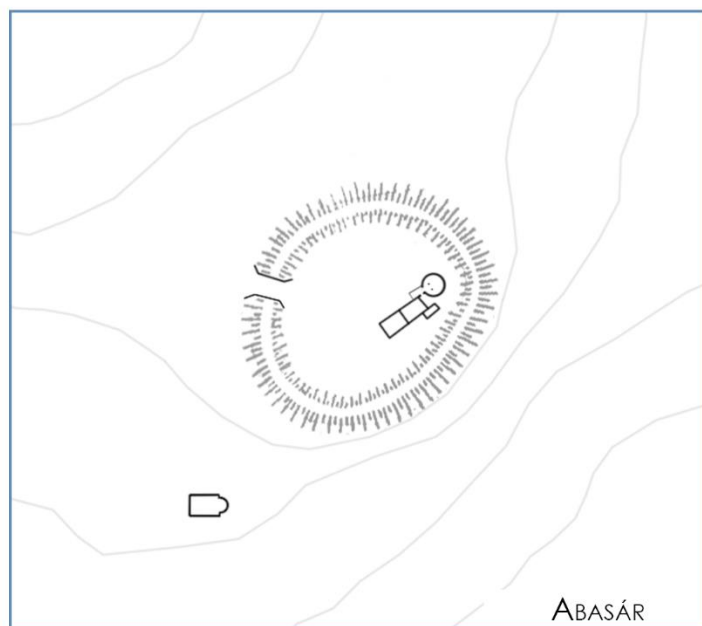
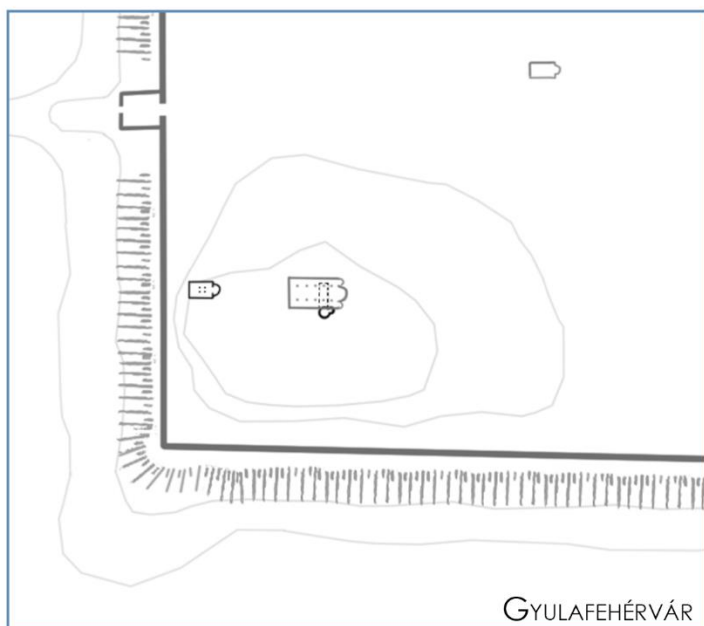
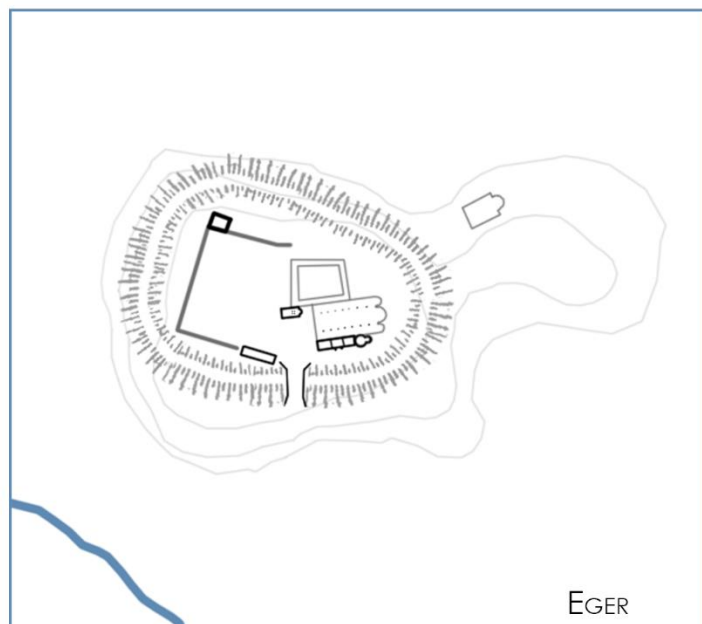
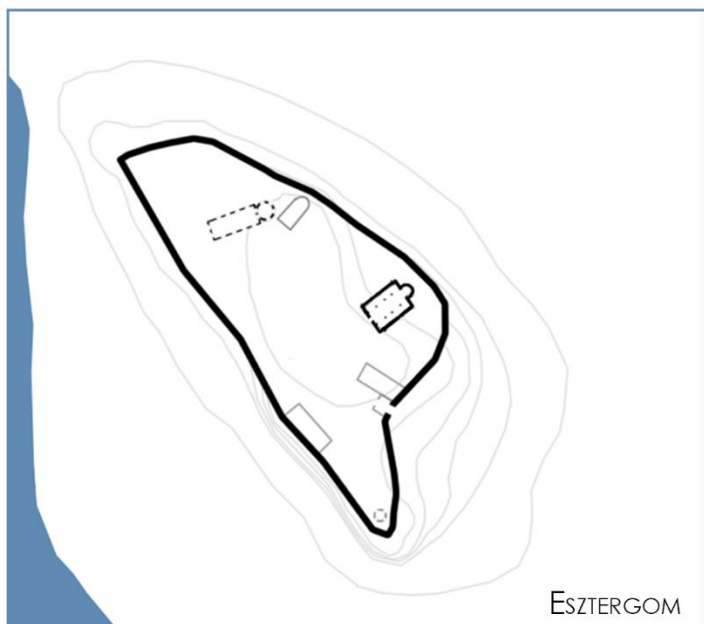
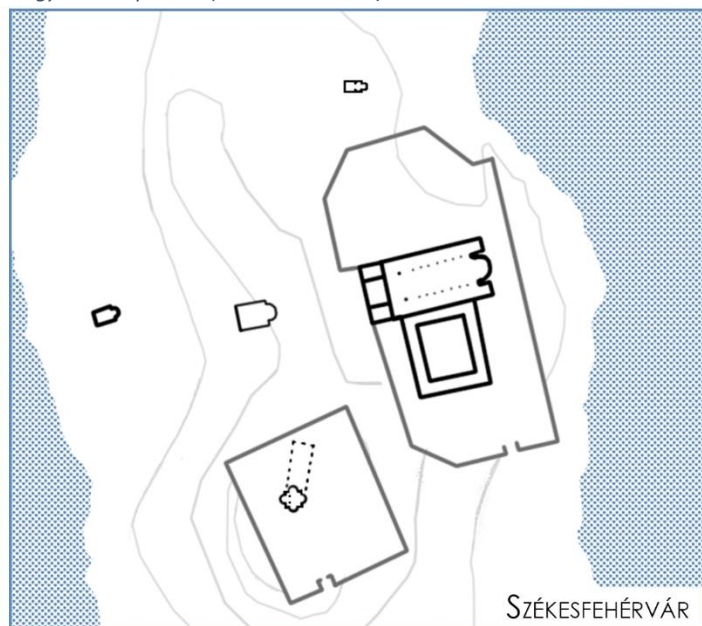
¹ BUKOWSKA, 2010, 463. old.

² MÁTÉ- VARGA, 2018, 55. old.

³ SZILÁGYI, 2009, 160. old.

⁴ ENTZ, 2009

27. ábra: Magyar uralkodói szálláshelyek és egyházi központok (Kr. u. 1000 körül)



Az esztergomi várhegy északi részének korai története homályba veszik a 19. századi átalakítások miatt. Minden bizonnyal legkorábbi kőépülete a Szent István protomártír tiszteletére felszentelt templom volt. Bizonyos kutatók ezt Közép-Európai párhuzamokra hivatkozva palotával egybeépített körtemplomnak képzelik el. Régészetileg ez a kérdés nem eldönthető, de az eddig vizsgált példák alapján mi is efelé a feltételezés felé hajlunk.¹

Hasonlóan tisztázatlan Nyitra esete is. A terület már a morva fejedelemség alatt is fontos szerepet töltött be és az Árpád-kor alatt is a Felvidék egyik központja volt. A várhegyen a Szent Emerám bazilikáról tételezik fel, hogy körtemplom lehetett. Ezt a feltételezést támasztja alá egy kőfaragvány, ami egy rotundát és palotaépületet ábrázol, azonban régészeti feltárással nem igazolódott ez az állítás.

Sokkal egyértelműbb a helyzet Eger és Gyulafehérvár esetében. Ez a két város nem a fejedelmi törzs területén található, hanem a Kárpát-medence keleti felén Eger a Kabar törzsek, míg Gyulafehérvár a Gyula törzsének területén. Az itt található rotundák nagyon sok hasonlóságot mutatnak. Mindkét körtemplom a későbbi, Szent László korabeli bazilika déli oldalán található és méretük is nagyon hasonló egymáshoz. Koraiságukra a tájolási eltérések alapján lehet következtetni. Szintén mindkét rotundától nyugatra feltártak a régészek egy hosszházas templomot, ami egyidős lehet a körtemplomokkal.

Az egri rotunda mellett korai palotaépület állhatott, azonban újabb kutatások ezt a körtemplomnál fiatalabbnak gondolják.² Annyi azonban bizonyos, hogy a kör hajóból egy előkelő személy sírja került elő, valószínűleg Eger egyik első püspökéé. Gyulafehérvárnál is feltételezik, hogy esetleg északról egy palotaépület csatlakozott a rotundához, azonban ez ismételen nem bizonyított régészetileg.³



28. ábra
Csolt monostor és rotunda



29. ábra
Miskolc-Tapolca monostor és rotunda

¹ RABB, 2004, 19. old.

² BUZÁS, 2012, 3. old.

³ KOZÁK, 1985, 132. old.

A két körtemplom között a legfőbb hasonlóság azonban mégis az, hogy olyan területen épültek, amik a keresztény Magyar Királyságban jelentős szerepet tölthettek be. Mindkét település, már Szent István király idején püspökségi központ lett. Gyulafehérvárt – a lázadó gyula legyőzése után – 1003-ban, az egri püspökséget pedig 1009-ben alapította.¹

3.4. MAGYAR KIRÁLYSÁG LOKÁLIS KÖZPONTJAI

Nehéz meghúzni a határt az uralkodói alapítású és a nemzetségfői, általunk lokális központoknak nevezett területeken található rotundák között. Például Csanádon még Szent István alapított püspökséget és az 1792-ben készített felmérés egy rotundát ábrázol a vár területén.² Erről azonban további információ hiányában nem lehet megállapítani, hogy a körtemplom mikor és milyen céllal épülhetett.

Sokkal több információnk van azonban az abasári komplexumról. Aba Sámuel már Szent István idején az ország második embere, nádor volt. Orseoló Péter uralkodásának első szakasza után pedig a magyarok királya lett. Az Abasáron feltárt rotunda sima kör alaprajzú volt, nyugaton uralkodói karzattal. A kápolnához dél-nyugat felől kapcsolódott egy alapfalaiban feltárt palotaépület. Feltételezések szerint nem pusztán családi magánkápolna lehetett ez a körtemplom se, hanem temetkezési helyként is szolgálhatott.³

Aba Sámuel halála után az épületegyüttes helyén bencés monostort alapítottak. Céljuk valószínűleg a nemzetség tagjainak sírjának gondozása és a lelki üdvükért való imádkozás volt. Hasonló tendencia fedezhető fel hazánk több korai körtemplománál is. Ják, Miskolc és Vésztő-Mágorhalom is nemzetségi központok voltak a 11. században. Mindhárom esetben a körtemplomhoz közel (de azzal nem egybeépítve!) tárták fel a szállásépületet és jellemzően még a 11. század végén bencés monostor költözött a területre.

Említésre méltó még Vasvár ispáni központ, ahol ismételten a korai rotunda mellé települtek a szerzetesek 1334-ben, csak most nem bencések hanem domonkos rendiek.⁴ Több esetben található még körtemplom monostor mellett, azonban ezeknél nem egyértelmű, hogy a körtemplom korábban épült volna-e a monostornál vagy pedig biztos, hogy a körtemplom az újabb építésű. Ilyenekre példa: Kaposszentjakab, Kolozsmonostor, Monostorapáti, Sárvár, Bény, Pápoc...

¹ KERTÉSZ, 2011, 11. old.

² SZILÁGYI, 2009, 197. old.

³ SZILÁGYI, 2009, 209. old.

⁴ VALTER, 2005, 190. old.

Míg a magyar és lengyel uralkodói központoknál több esetben is láthattuk, hogy az uralkodói szállásépület közvetlenül kapcsolódik a rotundához, addig a nemzetségtői rotundáknál egyértelmű, hogy a két funkció elkülönült egymástól. Ez szerintünk azt jelenti, hogy körtemplomok a magánkápolna szerepük helyett egyre inkább a közösség igényeit is elkezdték kiszolgálni.¹

3.5. ÚJ FORMA, ISMERŐS FUNKCIÓ

A bemutatott példák alapján jól látható, hogy bár a rotundák funkciója valóban frank és bizánci előképeket is mutat, az építészeti forma mégis újszerű, Közép-Európában egyedi. A Német-Római Császárság keleti felén, Szászföldön épült körtemplomok közül, ami nem Aachen hatását mutatja a legkorábbi a Werla-i pfalz palotakápolnája. Ez a 10. században épülhetett.² A szászországban talált többi rotunda pedig mind később a 11. században (Knautnaundord, Groitzsch) épültek szintén erősségek palotakápolnájának.

Tehát sokkal inkább valószínűbb, hogy a Közép-Európában kialakult és elterjedt forma kisebb hatást tudott gyakorolni az Ottók birodalmának keleti felére, hiszen a korai morva és cseh rotundák már a 9. század közepétől épültek.

A korai körtemplomok fontos szerepet tölthettek be a Közép-Európai királyságok megalakulásának első évszázadaiban. Nagyon sok uralkodói alapítású rotunda későbbi székesegyházak előzményei lettek, a hazai lokális központok rotundái mellé pedig jellemzően a Bencés rend települt le.

Kialakításuk lehetőséget biztosított a keresztény rítusokból származó különböző igények teljesítésére. Tehát funkcióban erős kapcsolat áll fenn a rotundák és a frank palotakápolnák között, mivel mind az uralkodói reprezentáció és temetkezés miatt épültek. Ugyanígy kapcsolat fedezhető fel a körtemplomok és a bizánci keresztelőkápolnák között is, hiszen több korai körtemplom esetében is valószínű, hogy keresztelőegyházként is használták.³

Mindezen funkcionális kapcsolatok ellenére továbbra is úgy látszik, hogy a rotundák egy független épülettípusnak tekintendők. Sőt elképzelhető, hogy a forma egyszerűsége maga adhatott lehetőséget a különböző funkciók betöltésére.

¹ MÁTÉ- VARGA, 2018, 40. old.

² BUZÁS- KOVÁCS, 2014, 29. old.

³ KOZÁK, 1985, 112. old.



4. FEJEZET

LOVAGRENDI ÉPÍTÉSZEZET HATÁSA

4.1. A LOVAGRENDEK KIALAKULÁSA ÉS MAGYARORSZÁGI JELENLÉTÜK

A 12. és a 13. században több lovagrendi hatásra épült templomot találunk, leginkább Nyugat-Európában. Ezek a templomok egy jól megfigyelhető formát követnek és legtöbbször konkrétan kapcsolatba hozhatók a szentföldi lovagokkal. Mint korábban – a második fejezetben – láthattuk, ebben az időben nagy számban épültek körtemplomok a Magyar Királyság területén. Ezen rotundák közül néhányat egyes kutatók – különböző okokra hivatkozva – lovagrendi építkezésnek tulajdonítanak, mások ezt a kapcsolatot viszont elutasítják. Érdeemesnek tartjuk megvizsgálni, hogy milyen mértékű összefüggés létezik a szóban forgó rotundák és a lovagrendek munkássága között, vagy egyáltalán van-e valamilyen kapcsolat közöttük.

Mielőtt belekezdenénk az építészeti összefüggések vizsgálatába, fel szeretnénk vázolni, hogy alapvetően mik azok a lovagrendek, miért alakultak ki, továbbá mikor és hogyan voltak jelen a Magyar Királyság területén.

A keresztény államok összesen hat keresztes hadjáratot indítottak. Az első 1096 tavaszán indult a Szent Város, Jeruzsálem visszafoglalására, az utolsó pedig az 1220-as évek végén. Lovagrendekkel először az 1100-as évek elején találkozunk. Ezeket a vallási szerveződések nemesek alapították alapvetően két célból: fő feladatuk a hadjáratok során visszafoglalt területek és az azokat felkereső zarándokok védelme illetve az ő ellátásuk és a gyógyítás volt.¹ Ebből a célból központokat alakítottak ki a Szentföldön és ispotályokat építettek. Legelőször a Templomos Lovagrendet alapították meg, de jelentős szerveződés volt még a Szent János lovagrend (johanniták), Szent Sír lovagrend, a Teuton lovagrend (Német Lovagrend) és a Szent Lázár lovagrend is.

A Templomos Lovagrendet 1118-ban alapították francia lovagok Jeruzsálemben. II. Balduin, jeruzsálemi király az egykori Salamon-templom helyén telepítette le őket, a Templom-hegyen. Ezért is kezdték el őket templomos lovagoknak hívni.² A rend célja a zarándokutak ellenőrzése és a zarándokok védelme volt. Jeruzsálem elfoglalásával a Templom-hegyen lévő Sziklamecset is keresztény használatba került. Kezdetben palotaként használták, majd miután megépült a királyi palota, megkapták a templomos lovagok, akik ezt alakították ki a

¹ <https://vigilia.hu/regihonlap/1999/2/9902dre.html>

² <https://www.templomosok.hu/templomos-lovagrend-rovid-tortenete>

központjuknak.¹ Ezt a templomot még a későbbiekben jobban megvizsgáljuk, mivel a rend európai építészetében találkozhatunk a hatásával.

A másik, számunkra fontos lovagrend a Johannita Rend. Egy, a 11. század végén Jeruzsálemben a Szent Sírtól délre épült zarándokispotályból alakult ki, amikor elkezdtek nagy számban érkezni zarándokok a Szentföldre, és különösen szükségessé vált az ő ápolásuk. A rend fő profilja tehát a betegápolás. Az ispotály védőszentje Keresztelő Szent János, innen kapta a rend is a nevét. Emellett pedig állt egy Szűz Mária (Santa Maria della Latina) titulusú templom is, amivel az ispotály össze lett kötve. Kezdetben a johanniták előtt a komplexumot bencés szerzetesek lakták. A Szent János lovagrenddel kapcsolatban még meg kell említenünk, hogy jelentősek voltak a vízi közlekedésben és hadviselésben. A későbbi időkben több Földközi-tengeri szigetet uraltak (Ciprus, Rodosz, Málta).² A szakirodalomban megoszlanak a vélemények, hogy a johanniták a nevüket Keresztelő Szent Jánosról vagy pedig Alamizsnás Szent Jánosról kapták-e, ugyanakkor az előbbi valószínűbbnek látszik.³ Azért érdekes ez nekünk, mivel a rendek Jeruzsálemi épületeinek titulusai sokszor újra megjelennek az Európában hozzájuk köthető építkezéseknél.

A lovagrendek Szentföldi megalakulásuk után Európában is megjelentek az államok birtok és pénzadományai segítségével. Az első templomok, rendházak, ispotályok a zarándokútvonalak mentén és a tengeri kikötőkben épültek. A johannitáknak és a templomosoknak is rá kellett jönniük, hogy fennmaradásukhoz európai jelenlétre is szükségük van. Emiatt kiváltságokkal rendelkező tartományaik voltak a templomosoknak már az 1100-as évek közepétől a többek között a Francia Királyságban, Angliában, Aragóniában és a Magyar Királyságban is.⁴ Ugyanígy a johannita ispotályrendszer is elkezdett kialakulni Európában.

A Magyar Királyság területén a szakirodalom szerint mind a két rend a 12. század közepén jelent meg. A második keresztes hadjáratra induló francia seregekkel léphettek be az ország területére. Általánosságban elmondható, hogy mind a két rend a keresztes hadjáratok útvonala mentén telepedett le, tehát az ország déli területén – a Dráva és a Száva között – és a Dunántúlon találkozhatunk preceptoriumokkal. Az első templomos rendház és a magyar rendtartomány központja Dalmáciában Vránában volt. Itt, a korábban bencés szerzetesek által használt Szent Gergely monostort kapták meg a lovagok. A Templomos Rendnek a 14. század elejéig összesen tizennégy rendháza és ötven birtoka volt a Magyar Királyság területén. Ez a

¹ KENAAN-KEDAR, 1986, 113. old.

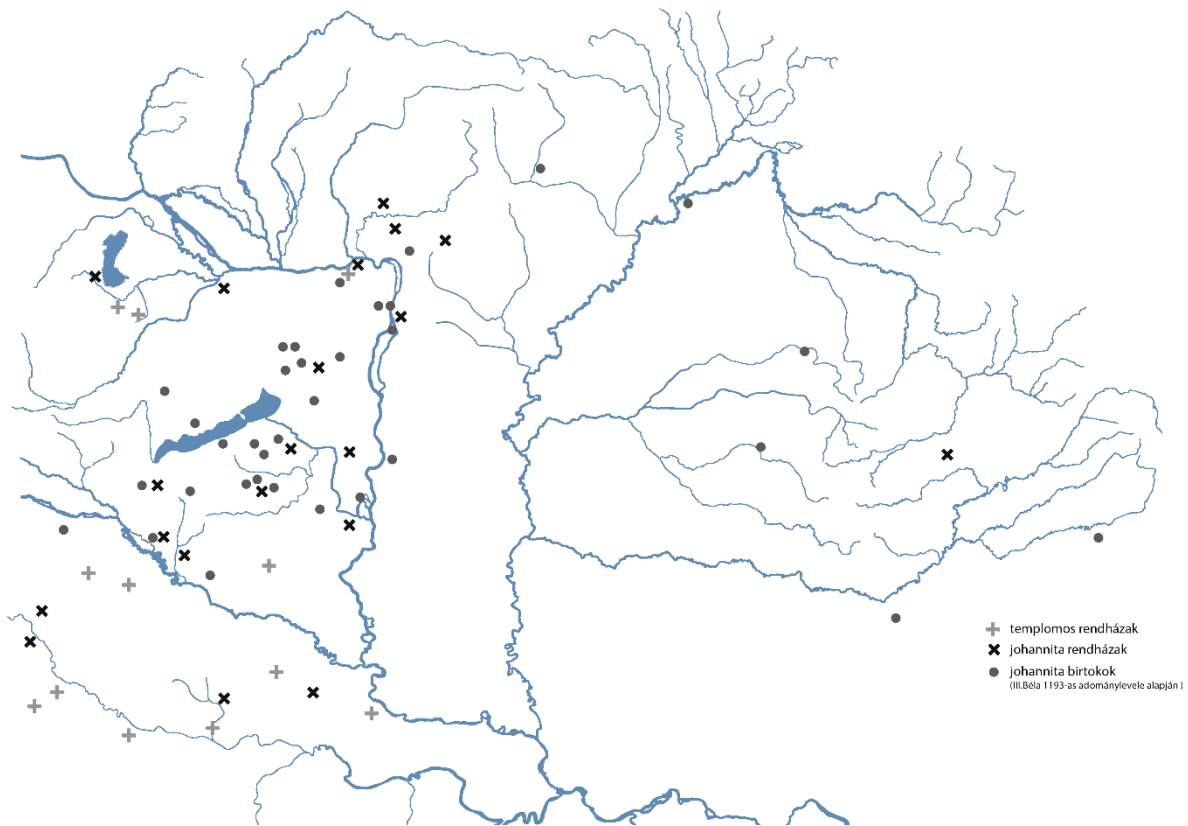
² HUNYADI, 2002, 52-55. old.

³ FALUS, 2014, 109. old.

⁴ FALUS, 2014, 94. old.

többi európai államban lévő jelenlétükhöz képest jóval kevesebb, ugyanakkor fontosságukat mutatja, hogy rendelkeztek rendházakkal olyan fontosabb királyi városainkban is mint pl. Esztergom.¹

A Johannita Rend Magyar Királyság területén való megtelepedésében nagy szerepe volt II. Géza királynak és feleségének Eufrozina királynénak. Első rendházukat a Szentföldre vezető zarándokút mentén, Székesfehérváron építették, de emellett jelen voltak Esztergomban és Budán is. Ők is inkább a nyugati és a déli országrészbe építették a preceptoriumaikat – jelentős rendházuk volt pl. a Dráva mentén, Csurgóban –, viszont a 13. században már Erdélyben is megjelentek a turdói rendházuk alapításával. Birtokaikról az Eufrozina királyné birtokadományait megerősítő III. Béla adományleveléből (1193) kaphatunk képet. Ugyanakkor II. András idején is nagy kegyben volt a lovagrend, mivel a királyt a rend donátusai között tartották számon, aki elérte, hogy a királyi család minden férfitagja csatlakozzon a renhez ugyanilyen státuszban. A johanniták az országban alapvetően ispotályaik üzemeltetésével foglalkoztak, hiteleshelyként működtek és az aktuális uralkodónak katonai segítséggel szolgáltak. Emiatt ők is – a templomosokhoz hasonlóan – különféle előjogokat, kiváltságokat élveztek.²



30. ábra

lovagrendi birtokok a 13. századi Magyar Királyságban

¹ <https://www.templomosok.hu/templomosok-tortenete-kozepekori-magyarorszagon>

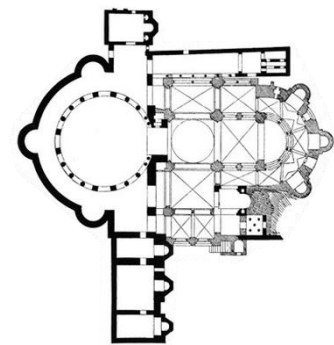
² HUNYADI 2002, 57-59. old.

4.2. A LOVAGRENDI ÉPÍTÉSZET SZENTFÖLDI FORRÁSAI

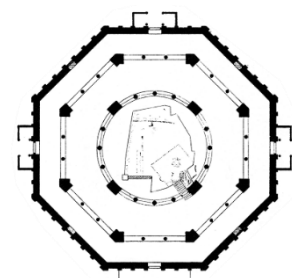
A keresztes hadjáratok ideológiai célja annak a területnek a visszafoglalása volt, ahol Jézus élt, emiatt a tény miatt van különös jelentősége a Szentföldnek, ezért hívjuk szentnek. Ugyanakkor magának a Szent Városnak – Jeruzsálemnek – is vannak mind eszmeileg, mind építészetiileg meghatározó elemei. A lovagrendek ennek a területnek a megvédése céljából jöttek létre, emiatt közvetlen és erős kapcsolatban voltak annak építészeti elemeivel. Jeruzsálem legmeghatározóbb építészeti emléke ebből a szempontból, és aminek emiatt a kor európai építészetére gyakorolt hatásával foglalkoznunk kell, a Szent Sír temploma. Korábban említettük azt is, hogy a johanniták és a templomosok is ezen emlék közelében létesítették központjaikat. A Szent Sír templom mellett ezen pont alatt röviden kitérünk még a templomosok központi épületére, a jeruzsálemi Sziklatemplomra is.

A Szent Sír templomot Constantin császár építtette 335-ben. Ezután többször bizonyos mértékben megrongálódott és fel lett újítva, ezért öt különböző periódust különíthetünk el, melyek közül a keresztesek korabeli a negyedik állapot volt.¹ Constantin idejében két különálló elem – egy öthajós, empóriumos bazilika és egy centrális memoriális tér – épült meg, ami egy udvarral volt összekötve. A keresztesek idején az öthajós bazilika már nem állt, helyette ők hozzáépítettek az anasztaszisz térhez egy bővítést. Számunkra a centrális memoriális tér a lényeges, aminek a tere tizennyolc pillérrel ketté van választva, a középtér pedig, aminek a centrumában egy felépítmény jelöli meg a szent sírt, ki van emelve. Ez a tér már Constantin óta hatalmas szimbolikus jelentőséggel bírt a kereszténységben, és nem is először találkozunk Európában ennek a templomnak a mintájára épült szakrális terekkel (Ravenna, Aachen), viszont a keresztesek tevékenysége egyértelműen felélesztette ennek a formának az alkalmazását.

A másik emlék, amire érdemes kitérnünk, a Sziklamecset. Már korábban említettük, hogy ez is fontos szerepet töltött be a keresztes háborúk idején visszafoglalt Jeruzsálemben. Szimbolikus szempontból nagyon fontos volt, mivel a Templom-hegyen álló egykori Salamon templom helyén épült, és mintegy utódjaként



31. ábra
Jeruzsálem, Szent Sír



32. ábra
Jeruzsálem, Sziklamecset

¹ WILLIS, 1918, 8. old.

tekintettek rá. Kanaan-Kedar tanulmányában fejtegeti, hogy milyen kapcsolatban állt a tőle nem messze álló Szent Sír templommal „megbecsülés” és akár liturgia szempontjából is.¹ A Sziklamecset az iszlám építészet alkotása, 638-ban építette Umayyad kalifa. Amikor a keresztések elfoglalták Jeruzsálemet, átkonvertálták keresztény templommá a muszlimok szent helyét és elkezdték Templum Domini-nek hívni. Az épület centrális, oktagonális alaprajzú, belül egy oktagonra és egy körre szervezett oszlopsor osztja három részre, a legfelső rész, – aminek a közepén található a szikla – ki van emelve. A keresztések tehát ignorálták a muszlim előzményeket, oltárt állítottak fel a szikla tetejére, Jézus életéből vett eseményekkel vonták párhuzamba a sziklát és mint fontos keresztény templom tartották számon.² Emiatt építészetileg ezzel a templommal is kell számolnunk, amikor a keresztések örökségét vizsgáljuk Európában. Jeruzsálem kereszties örökségében is találunk a Sziklamecset hatására épült templomot, például a Mennybemenetel kápolnáját.³

4.3. LOVAGRENDI ÉPÍTÉSZET NYUGAT-EURÓPÁBAN

A fentebb említettek alapján tehát a jeruzsálemi szent épületek – leginkább a Szent Sír templom – analógiáit kell keresnünk a korabeli európai építészetben. A lovagrendek európai építészeti tevékenységét ezért más néven szentsír építészetnek is szokás hívni. Az alábbiakban néhány európai példán keresztül szeretnénk bemutatni ennek az építészetnek a jellegzetességeit. (Izd.: X. függelék)

Először viszont érdemes elgondolkodnunk azon, hogy milyen társadalmi tényező segíthette elő azt, hogy nagy számban épüljenek a jeruzsálemi Szent Sírt másoló templomok Európában. A magyarázatot a Szent Sírhez kapcsolódó zarándokkultuszban kell keresnünk, ugyanis amellett, hogy ezek az emberek ennek a szent helynek különleges misztikus jelentőséget tulajdonítottak, teljes bűnbocsánatot is nyerhettek azáltal, hogy meglátogatták azt személyesen. Sok embernek ugyanakkor nem volt lehetősége ilyen hosszú és veszélyes útra vállalkoznia, ezért megjelent az igény arra, hogy a jeruzsálemihez hasonló templomok épüljenek az európai városokban is. A középkori gondolkodásmódban nem jelentett problémát, hogy hasonlóképpen tiszteljék az otthonukhoz közel megépült Szent Sír templom mását, mint az eredetit. Az egyház is több helyen kihirdette, hogy ugyanolyan bűnbocsánatban részesülnek azok a hívek is, akik egy európai szent sír templomot látogatnak meg, mint azok, akik felkeresik

¹ KENAN-KEDAR, 1986, 115. old.

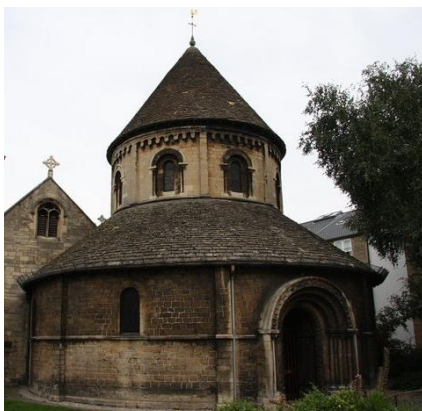
² GIEBFRIED, 2013, 84. old.

³ VERHOEVEN, 2012, 131. old.

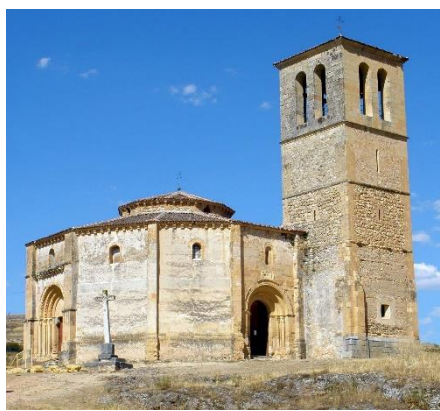
az eredetit a Szentföldön.¹ A Szent Sír templom a zarándoktemplomok őstípusa, funkciójából adódóan egy memoriális tér. Érdekes megfigyelnünk a párhuzamba hozható európai példák funkcióját is emiatt.

Európa nagyobb államai közül mindben találunk ilyen hatásra épült templomot. Az egyik leghíresebb lovagrendi templom a templomosok által épített Temple Church Londonban, melyet 1185-ben szentelt fel a jeruzsálemi pátriárka.² Az eredetileg megépült kör alaprajzú templom ma egy hozzá fél évszázaddal később hozzáépült hosszázás tömeg szentélyeként funkcionál. Ha megfigyeljük az először megépült centrális teret, akkor egyértelműen látszik a párhuzam közte, és a Szent Sír templom anasztaszisz tere között. A 17 méter átmérőjű kör alaprajzi teret hat pillér osztja két részre, a középső rész pedig bazilikálisan ki van emelve. Nem ez az egyedüli körtemplom, amit a lovagokkal hozhatunk kapcsolatba az angol területeken, jelenleg ezen kívül három másik centrális, kör alaprajzú templom áll a brit területeken, egy Cambridgeben, Little Maplesteadben és Northamptonban.³ A Cambridgeben és Northamptonban található templom is a Szent Sír titulus kaptá, míg Little Maplestead templomának Keresztelő Szent János a védőszentje. Érdekes, hogy Little Maplesteadben eredetileg a kör alaprajzú tér hajóként funkcionált, és hozzá építettek egy hosszúkás szentélyt.⁴ Ugyanezt láthatjuk a Northamptoni templom esetében is. Ugyanakkor megfigyelhető mind a három templomnál, hogy egyértelmű előképükként tarthatjuk számon a jeruzsálemi Szent Sír templomot, mivel alaprajzilag – oszlopokkal megosztott centrális tér – és tömegformálás szempontjából – bazilikális – is nagyfokú hasonlóságot mutatnak.

Az Ibériai-félszigetről is több példát lehet hozni a keresztetek templomépítészetére. A mai Spanyolország területén épült a 12. században, Eunateban, Szűz Mária titullal egy



33. ábra
Szent Sír, Cambridge



34. ábra
Vera Cruz, Segovia



35. ábra
templomos kápolna, Metz

¹ KROESEN, 2000, 12-14. old. (Justin E.A.. Kroesen's The Sepulchrum Domini Through the Ages)

² NICHOLSON, 2010, 2. old. (The Temple Church in London)

³ <https://www.britainexpress.com/counties/cambridgeshire/az/cambridge/round-church.htm>

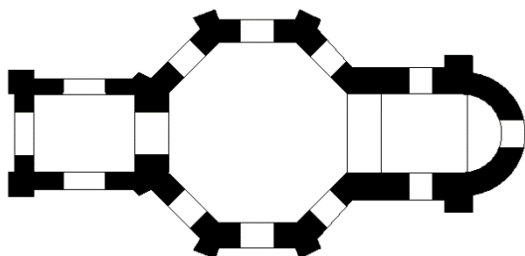
⁴ <https://www.british-history.ac.uk/vch/northants/vol3/pp40-57>

keresztes templom. Nyolcszög alaprajzra van szerkesztve a centrális hajó, melyhez egy félköríves apszis csatlakozik. Ugyancsak lovagrendi alapítású templomot találunk Segoviában, Vera Cruz titulussal. Ez egy sokszög alaprajzú templom, ahol a Szent Sír bazilikális szerkesztésére utalva itt is ki van emelve a templom középső része a tömegből. Végül erről a területről megemlítünk egy portugál példát is, a Krisztus Rendje nevezetű kolostort, ami a 12. században a keresztes lovagok erőssége volt. A komplexum közepén itt is található egy, a Jézus jeruzsálemi sírjára egyértelműen utaló centrális templomot.¹

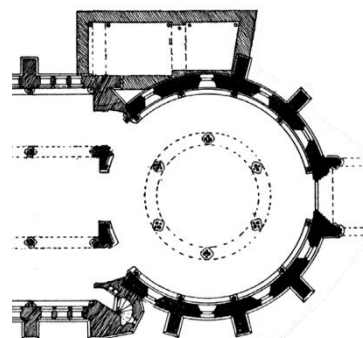
A mai Franciaország területén szintén találunk hasonló, a 12-13. században épült példákat. Többek között például Laonban. A laoni templomnak is Keresztelő Szent János a védőszentje, viszont a korábban bemutatott példákkal ellentétben itt egy oktagonális alaprajzzal találkozunk, amelyhez a szentély tengelyében a bejárat és a szentély felől is egy négyszögletes épületrész kapcsolódik. Itt nem látunk bazilikális kiemelést a tömegben, tehát oszlopsorokkal sincs szétválasztva a belső tér. Egy másik, keresztesek által épített épületet találunk Metzben is. Ez, a laonihoz hasonlóan oktagonális alaprajzzal rendelkezik, bazilikális kiemelés nélkül, és itt is láthatunk a szentély íves apszisa és a centrális hajó között egy négyszögletes alaprajzú tömeget. Érdekes ugyanakkor, hogy a kívülről oktagonális alaprajz belülről fülkésen van kialakítva. Megfigyelhetjük tehát, hogy egyszerűbb tömegképzéssel is épültek lovagrendekhez kapcsolható szakrális terek.

Itáliából szintén van példa a szentsír építészetre, ugyan innen már a 12. század előttről is több hasonló hatással rendelkező centrális templomot ismerünk. A keresztes háborúk hatásából a 12. század elején épült pisai Szent Sír templomot említjük meg, aminek egyértelmű előképe – oktagonális, belső oszlopsoros alaprajza, és bazilikálisan szerkesztett tömege miatt – a jeruzsálemi Szent Sír templom és a Templum Domini.

Német nyelvterületről a Petronellben álló körtemplomot hozzuk példának, melynek titulusa Keresztelő Szent János. Ez a templom is a 12. században épült és kapcsolatba hozható



36. ábra
Keresztelő Szent János, Laon



37. ábra
Templomos templom, London

¹ GÓMEZ, 2011, 244. old.

a lovagrendekkel.¹ Valószínűleg zarándokkápolnának épült, de a címéből adódóan a szakirodalom a keresztelőkápolna funkciót se veti el.² Megemlíthetjük még ebben a sorban Markersdorf és Scheiblingkirchen templomát is.

A tárgyalt centrális terek között ki kell itt térnünk a karnerekre³ is, mivel ez a körtemplom-típus a 12-13. században jelent meg. Karnereket jellemzően a mai Ausztria területén találunk. Alapvetően memoriális funkciót töltöttek be ezek a szakrális terek. Mindenképpen érdekesnek találjuk – a funkcionális hasonlóság miatt is – felvetni azt a kérdést, hogy ezen épülettípus kialakulásában mekkora szerepet játszottak a keresztes hadjáratok és a lovagrendek által újra Európába hozott szentsír építészeti.

4.4. A SKANDINÁV KÖRTEMLOMOK

A 12-13. században, Európában épült centrális templomok egy igen érdekes mintáját figyelhetjük meg a Skandináv országokban. Többek között azért kell mindenképpen szót ejtenünk róluk, mivel igen nagy számú ilyen templom található azon a területen. Yes Wienberg kutatása szerint 34 körtemplom található Skandináviában, melyből a legtöbb (19) a történelmi Dánia területén.⁴ A kutató 6 területi csoportot állít fel, melyből a legismertebbek Bornholm szigetén vannak, mivel ott mindegyik áll még (4). Emellett azért nagyon érdekesek a skandináv körtemplomok, mivel ott jóval kisebb határozottsággal tudjuk azt állítani, hogy a nagy keresztes rendek egyike építette volna őket. Bornholm szigetén például semmilyen bizonyíték nincs arra, hogy jártak volna-e ott keresztesek.⁵ Ezt a tenger által való elszigeteltség mellett az is okozhatta, hogy északon egyedi lovagrendek jöttek létre.

Ha megvizsgáljuk az itt épült körtemplomokat, különböző érdekességeket figyelhetünk meg. Kívülről megfigyelve egy bornholmi körtemplomot, sokkal masszívabb konstrukciót észlelhetünk – kis lőrészerű ablakokkal és nagy, vakolt felületekkel –, mint, amit az eddigi példákánál láthattunk. Alaprajzilag hasonló formában épültek ezek a templomok is, mint európai társaik: legtöbbször egy kör hajóhoz csatlakozik valamilyen szentély és bejáratú bővítvény. A hajó közepén itt is találkozunk oszlopokkal, viszont itt ezeknek egészen más funkciójuk volt, ezek a templomok általában többszintesek voltak, és a szintek megtámasztására kellett a hajó

¹ PICHLER, 1999, 202-203. old.

² PICHLER, 1999, 169. old.

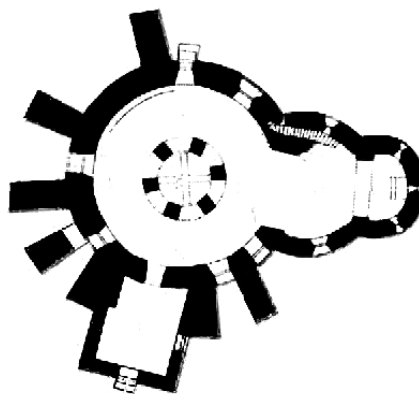
³ MÁTÉ-VARGA, 2018, 45. old.

⁴ WIENBERG, 2017, 7. old.

⁵ WIENBERG, 2017, 14. old.



38. ábra
bornholmi körtemplom



39. ábra
bornholmi körtemplom

közepén elhelyezni őket. Meg kell ugyan jegyezni, hogy találunk olyan példát is, ami többszintes, és ki is van emelve a középső része (pl.: Thorsager)

Érdekes belegondolni abba, hogy mire használhatták ezeket a skandináv körtemplomokat, mivel többszinteségükből adódóan biztosan más szerepük is volt mellett, hogy memoriális térként funkcionáltak volna. Valószínűleg a helyi előkelőségek építették magunknak reprezentativitás és erőd, esetleg raktárhelyiség céljából. Megjelenik a multifunkcionalitás kérdése. Nem kizárt, hogy az építetők maguk is valamilyen lovagok voltak, vagy legalábbis elzarándokoltak a Szentföldre, és ezért választottak egy relatíve hasonló formát, amit aztán a saját lokális igényeikhez igazítottak.¹ Ugyanakkor nem lehet azt állítani szerintünk, hogy ez a skandináv körtemplom-forma teljesen egyértelműen a szentsír építészettel vonható párhuzamba, mivel szembetűnők a különbségek, főleg a bornholmi példák esetében.

Mellékesen itt fel szeretnénk vetni, hogy némi hasonlóság mutatkozik a magyar példák és a taglalt skandináv példák között.

4.5. LOVAGRENDI ÉPÍTÉSZET A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

A korábbi alfejezetekben taglalt centrális épületek, körtemplomok esetében többé-kevésbé egyetért a szakirodalom abban, hogy valamilyen mértékben konkrétan hozzá lehet kapcsolni a lovagrendeket az építésükhöz, és analógiát lehet vonni a jeruzsálemi Szent Sír és az adott templom között. Ugyanakkor szerintünk a Magyar Királyság területén található rotundák esetében nem ilyen egyértelmű a helyzet.

¹ WIENBERG, 2017, 14-15. old.

A leghatározottabban Kozák Károly¹ érvelt amellett, hogy léteznek a körtemplomoknak egy olyan csoportja, amely a lovagrendekhez, konkrétan a johanniták tevékenységéhez köthető. Emellett korábban már Gervers-Molnár Vera is felveti egy ilyen építői befolyás lehetőségét.² Ezzel szemben mások, például Szilágyi András ezen álláspont ellen érvel.³

A fejezet korábbi részeiből, melyekben a lovagrendeket és európai centrális építészetüket vizsgáltuk, kaphattunk egy képet arról, hogy a templomok mely tulajdonságait kell megfigyelnünk, melyekből következtethetünk lovagrendi hatásra. Ez alapján nézzük meg, hogy szerintünk egyáltalán mely csoportokba tartozó templomokat érdemes megvizsgálunk. Mindenek előtt az egy fontos kérdés, hogy hol található a Magyar Királyságban lovagi birtokok. Pontos adatokat nehéz erről találni, emiatt, minden bizonnyal a mellékelt térkép nem ábrázolja az összes lovagi területet, de az elhelyezkedés tendenciáját jól mutatja, amit érdemes figyelembe vennünk a későbbiekben. Láthattuk korábban, hogy a templomok titulusa összefügghet az építetővel, annak szándékával, de ugyanakkor következhet az adott korszellemből, törvényi előírásokból is. Térképen ábrázoltuk tehát a lovagrendekkel összefüggésbe hozható védszentekkel rendelkező rotundákat. Figyelemre méltó, hogy többségük a Felvidéken található, nem pedig azokon a területeken, ahol a lovagrendek birtokai vélhetők. Alaprajz szempontjából meg kell jegyeznünk, hogy a Magyar Királyságban nem találunk olyan Szent Sír „másolatokat” (méret, belső oszlopsor, bazilikális tömeg), mint a nyugati államokban.

A 12-13. század – mivel ebben az időben jöhet szóba a lovagrendi hatás – körtemplomépítészetét vizsgálva a Magyar Királyságban két csoportot ki kell emelnünk. Az egyik ilyen csoportot a karéjos rotundák alkotják, mivel ezek ebben az időben épültek, a másikat pedig a téglából épült körtemplomok. Korai rotundáink mind kőből épültek, ezért a téglából épültek egyedinek mondhatók, Kozák építési idejüket a 12. század végére és a 13. század elejére teszi.⁴ (Ild.: IX. függelék)

Karcsán, Kiszomborban, Gerényben és Kolozsmonostorban találunk belülről karéjos rotundákat. Az első három templomot a szakirodalom egy építóműhely alkotásának tekinti⁵ a nagyfokú hasonlóságok miatt. Mind a három téglából épült, Kolozsmonostor rotundája itt elkülönül, mivel anyaga kő. Azért különösen érdekesek ezek a templomok, mivel korábról nem találunk ilyen centrális templomot a Magyar Királyság területén. Egyértelműnek tűnik,

¹ KOZÁK, 1977

² GERVERS-MOLNÁR, 1972, 61. old.

³ SZILÁGYI, 2009, 229. old.

⁴ KOZÁK, 1977, 49. old.

⁵ GERVERS-MOLNÁR, 1972, 46. old; KOZÁK, 1977, 57. old.

hogyan ez a forma keletről jött, mivel örmény és bizánci területeken találkozhatunk hasonló, belül karéjos templomokkal. Molnár-Vera hosszasan taglalja annak lehetőségeit, hogy miként juthatott el hozzánk ez a forma, de végül nem foglal állást és felveti, hogy a keresztes lovagokon keresztül juthatott el hozzánk. Kozák ezen a vonalon folytatja tovább a kutatást és megpróbálja igazolni, hogy egy johannita építőműhely alkotásai ezek a templomok. Ha megfigyeljük a három templom titulását, azt láthatjuk, hogy Karcsán és Kiszomborban Szent Margit, Gerényben Szent Anna, Kolozsmonostorban pedig Szent Miklós a védőszent, mind a három kapcsolatba hozható kelettel. Ezen felül fontos történelmi adat, hogy oklevelek bizonyítják a johannita birtoklást Karcsán a 12. század végétől.¹ Kozák Kiszombor esetében is megpróbálja a johannitákat birtokosként feltüntetni, azzal igazolva állítását, hogy a rend a közeli szegeden ispotállal rendelkezett. Viszont a Tiszántúlon és a Duna-Tisza közén alig tudunk rendházak működéséről, a szegedi jelenlét feltételezhető, de nem bizonyos.² Gerény rotundája kapcsán ki kell emelnünk, hogy a templom középrésze ki van emelve, ami az Európában megfigyelt lovagrendi szentsír építészetre emlékeztethet minket.

Szilágyi a hatkaréjos rotundák kapcsán elvet minden külföldi hatást, és azt állítja, hogy egy magyar építőműhely találmánya.³ Mi ezzel nem tudunk egyet érteni, mivel a valószínűsíthetően keletről jött titulusz és a kort aktuálisan meghatározó keresztes hadjáratok eszméje nem elvetendő tényezőnek tűnik a kialakulásban.

Egy másik érdekes csoport – amelybe ugyancsak téglából épült körtemplomokat sorolhatunk – alaprajzilag közel áll a Királyság területén legjellemzőbb körhajós, félkör apszisos körtemplom-formához. Ide sorolhatjuk Kallósd, Sűvéte, Keresztúr, Szalonna, Nagytótlak és Bagodvitenyéd templomát is. Ezeket a templomokat építési idejük és építőanyagukon túl külső megjelenésük is összeköti, külső homlokzatukat lizénák tagolják. A sűvéteben található rotundán kívül – mely kívülről egyszerű kör alaprajzzal rendelkezik –



40. ábra
Kiszombor, Gerény, Karcsa

¹ KOZÁK, 1977, 61. old.

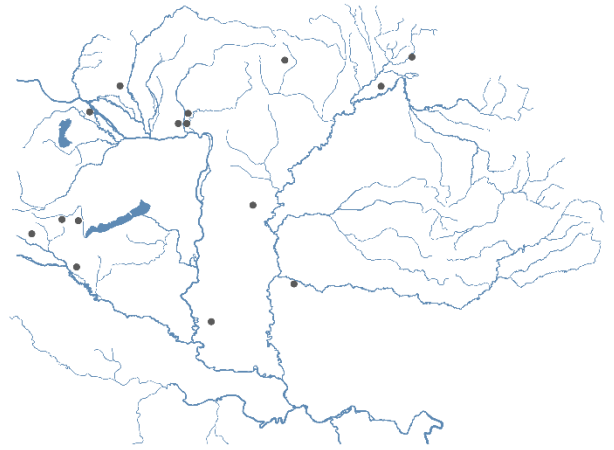
² http://mamul.iti.mta.hu/MAMUL5/mamul_view.php?editid1=1459

³ SZILÁGYI, 2009, 230. old.

alaprajzilag mindegyik az említett kör hajós, félkör apszisos formát követi. Ha megfigyeljük a védőszentjüket, akkor is Szent Margitot, Szent Keresztet és Szent Miklóst találjuk, melyek, ahogy az előzőben is taglaltuk, kelettel kapcsolatba hozható titulusok. Ezen templomok közül azonos műhely munkáinak tekinthetjük a hasonlóságok miatt a nagytótlaki a bagodvitenyédi és a kallósi templomot, melyek területileg sem esnek távol egymástól. Keresztúr esetében meg kell jegyeznünk, hogy a település neve nagy valószínűséggel birtokosára, egy keresztes lovagra, vagy lovagrendre utal.

Érdekesnek tartjuk megemlíteni a Kurimában (Felvidék) található, Szűz Mária titulusú templomot, mivel az a Magyar Királyságban különlegesnek mondható nyújtott szentéllyel rendelkezik, és nagy valószínűséggel a 13. században épült. Felvetjük, hogy „nyújtott szentéllyel” a lovagrendi építészetben gyakran találkozhatunk, gondolhatunk csak a korábban említett példák közül Laon vagy Metz templomára, de akár az angol példák közül Little Maplestead vagy Northampton templomára.

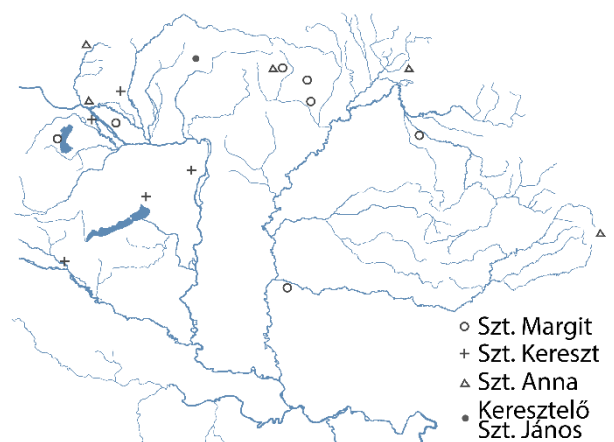
A fentiek alapján láthatjuk, hogy a nagyon egyértelmű, centrális lovagrendi építészet nincs jelen a Magyar Királyságban, viszont egyes hatásokat vélelmezhetően lehet nekik tulajdonítani. A századfordulón megjelent keleties formák és az ugyancsak korábban nem igazán létező téglaeépítészet megjelenése nem történhetett mindenféle külső befolyás nélkül. Körtemplomépítészetünk ezt a változását akár lehet



41. ábra
tégglából épült körtemplomok



42. ábra
belülről karéjos körtemplomok



43. ábra
lovagrendekhez köthető titulusok

magyaráznunk a korban elterjedt kereszties háborúk és az szentföldet megjárt lovagok által behozott eszmékkal, amik a keresztény népet biztosan erősen megérintették. Ugyancsak nem szabad elfelejtenünk, hogy – ahogy említettük – II. Gézától kezdődően, III. Bélán át II. Andrásig, Árpád-házi királyaink nagy kegyben tartották a kereszties lovagrendeket, emiatt feltételezhető, hogy azok a nemesek, akik a király kedvében akartak járni, megpróbáltak meríteni a kereszties háborúk eszményeiből, építészeti szempontból is.

Ennek nyomán azt gondoljuk, hogy nem feltétlenül kell ezen templomok építésénél közvetlen lovagrendi birtoklást vagy építést feltételezni, elég, ha az eszmét követve létrejött néhány építőműhely, amely a vezető réteg és a társadalom ezen elvárását – a lokális hagyományokhoz is igazítva – teljesítette.

Az, hogy hazánkban miért nem épültek a Nyugat-Európában megfigyelhető kereszties emléktemplomok, talán két ténnyel magyarázhatók. Egyrészt, amellett, hogy az uralkodóréteg támogatta a kereszties eszméket, a nyugati államokhoz képest kevesebb rendházzal rendelkeztek a Magyar Királyságban ezek a rendek. Másrészt lehetséges, hogy a hazánkban már nagy számban álló centrális körtemplomok be tudták fogadni az új ideológiai megközelítést, és emiatt nem volt szükség merőben új formákra, viszont ennek következtében egy új körtemplomépítési hullám tudott indulni a 12. század végén és a 13. század elején.

Végezetül felvetjük, hogy ha a körtemplomok ilyen jellegű funkciót is betöltöttek, akkor nem elvetendő annak a lehetősége sem, hogy például osztrák területen a magyar körtemplomok hatására épültek a kereszties lovagoknak tulajdonított centrális kápolnák, melyek konkrét hasonlóságot mutatnak a Közép-Európában megismert formával. (pl. Petronell)



44. ábra
Süvéte, Vágkeresztúr, Szalonna



5. FEJEZET

ROTUNDAÉPÍTÉS

5.1. ARCHETIPIKUS ÉPÍTÉSZET

Az előző fejezetekben bemutattuk a rotundák kapcsolatát a keresztény centrális építészethez. Azonban, mint már a 2018-as TDK dolgozatunkban is említettük minden bizonnyal a körtemplomok tér és tömegalkotása kereszténységénél ősbibb előképekkel is rendelkezik, ami miatt közkedvelté vált az újonnan államot alapító népek körében.¹

A kör, – szól a geometriai definíció – a sík egy adott pontjától egyenlő távolságra lévő pontok halmaza. Azonban, ez a definíció fordítva is értelmezhető, tehát minden kör egyértelműen meghatároz egy pontot a síkon, a középpontot. Ennek a „középpontnak” a szakrális értelemben vett meghatározása feltételezhetően már nagyon korán megjelent az emberiség kulturális fejlődése folyamán, ezért mertük már korábban is a kört, egy archetípusnak nevezni. Azonban szeretnénk ezt az állításunkat részletesebben megvizsgálni.

Az archetípus fogalmát Carl Gustav Jung pszichológus kezdte el használni, gyakorlatilag szószerinti értelemben. Az „ősi képeket” olyan sémáknak gondolta, amelyek közös motívumok a különböző területeken, egymástól távol élő népek mitológiájában. C. G. Jung szakmájából adódóan elsősorban archetípus személyiségekkel, mitológiai szereplőkkel, azonban ezek mellett természeti képződmények és jelenségek archetipikus szimbolikájával is foglalkozott (pl.: víz, tűz, hegy, fa).

A legtöbb ősi kultúra, nép számára fontos volt a mitológiájukban egy ősi központ, szent hely meghatározása.² Ezek a helyek jelentették a teremtés közepét, azt a pontot ahonnan a kultúra „elindult meghódítani” az ismeretlen világot. A természetközeli népeknél ilyen szent



45. ábra
Isten megteremti a világot
(Bible moralisée, 13. sz.)

helyek voltak azok a fák, hegyek ahol a transzcendens világ részévé lehetett válni, hiszen ezek a természeti képződmények összekötötték az eget és a földet. Később, fejlettebb civilizációknál ezt a szerepet építmények vették át. Tehát nem tekinthető véletlennek az a tény, hogy az ősi kultúrák templomai hegyekre épültek, vagy konkrétan „hegyszerűek” voltak.³

A körnek a központ meghatározása mellett azonban feltételezhető egy másik szimbolikus jelentés is. Az ősi emberek számára az égbolt, mint egy kupola, félgömb fedte le a földet. A kettő együtt alkotta a világot, a kupola a transzcendens lények világát

¹ MÁTÉ- VARGA, 2018, 54. old.

² ELIADE, 1957, 11. old.

³ ELIADE, 1957, 20. old.

a sík pedig az emberek világát. Ennek a kupolának a metszete a földdel egy kör, ahol a két világ egymással összeér.

Ezek a formai archetípusok már a prehisztórikus időkben is meghatározták az emberiség szakrális építészetét és a hatásuk még ma is él. A legkorábbi ismert szakrális épület együttes Gobekli Tepe Kr. e. 11 500 körül épülhetett. A régészek itt több kör alaprajzú építményt tártak fel. Szintén centrálisnak tekinthető a Newgrange-i földhalom, amit az írországi megalotikus kultúra épített Kr. e. 3200 körül, ami így idősebb, mint a Stonehang és az egyiptomi piramisok és azok előzményei, a masztabák.

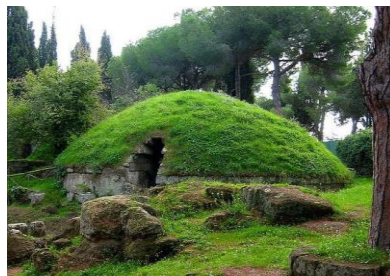
Centrális építményben való temetkezés szinte világszerte ismert. Az etruszk tumuloszok konkrét előképei az antik mauzóleumoknak. Azonban ettől teljesen függetlenül hasonló építmény például a Buddhizmushoz köthető sztupa, amely a korai időkben szintén egy egyszerű földhalom volt, amiben a Buddha ereklyéit helyezték el vagy Agamemnon sírja az ősi Mükénében és természetesen a sztyeppi népek kurgánai is.

A sztyeppi nomád népek jellemző épülete, a jurta is centrális kialakítású. A jurta elsődlegesen nem szakrális tér, azonban az ősi népeknél fontos volt, hogy megszentelt területen éljék a mindennapjaikat is.¹ Ezért a lakóhelyek, épp úgy, mint a templomok a világ közepét hivatottak szimbolizálni. A jurtákat egy kialakult hagyomány, egy meghatározó rend szerint használták, aminek a központjában a tűz állt.

A kör és a centralitás fontossága a keresztény vallásban is erősen jelen van. A keresztelőkápolnák és mauzóleumok építészeti kialakítása szervesen kapcsolódik az antik kultúrák építészetéhez². Ezen kapcsolatokkal foglalkoztunk az előző dolgozatunkban is. Azonban a népvándorlás hatására feltételezhető, hogy szakadás történt a kulturális folytonosságban és az új népcsoportok megjelenése az antik, keresztény és törzsi világnézet



46. ábra
Gobekli Tepe



47. ábra
Etruszk tumulusz



48. ábra
Jurta

¹ ELIADE, 1957, 61. old.

² MÁTÉ- VARGA, 2018, 12. old.

szintetizálásához vezetett. Így gyakorlatilag ugyanannak az archetípus hagyománynak találkozott két változata, de az egyikén már évszázadok hatása érvényesült a másik pedig épp csak elkezdett kibontakozni.

Említettük korábban, hogy Kozák Károly Szent Cirill és Metód közép-európai térítéséhez köti a körtemplomok kialakulását.¹ Bár az elmélet igaznak tűnik, ha a korai morva, cseh és lengyel körtemplomokat vizsgáljuk azonban felvethető néhány kérdés. A Magyar Királyság területén nem zajlott a szláv szerzetesek térítése mégis itt épült a legtöbb körtemplom, a Bolgár fejedelemségben pedig nem tekinthető elterjedtnek ez a templom típus pedig Cirill és Metód térítése ott a legjobban dokumentált. Ezeken felül a rotundák tér alakítása nem igazán hozható konkrét kapcsolatba bizánci centrális templomokkal. Ebből azt a következtetést vontuk le, hogy a két bizánci szerzetes felismerhette az ősi hitvilágba visszavezethető hagyományt és ezért az új keresztény hívők igényéhez igazodva kezdték el alkalmazni ezt a letisztult egyszerű térformát, aminek eredete az ő világképükben gyökeredzett.²

Tehát a körtemplomok elterjedésének egyik legfontosabb oka szerintünk, hogy maga a forma ősi szimbólumokat foglal magában. Emiatt minden népcsoport körében, ahol nem volt domináns az antik keleti vagy nyugati hagyomány közkedvelté tudott válni ez a forma. Így magyarázható az, hogy éppúgy megtalálható ez a forma a lengyel és cseh törzsek területén, a Kárpát-medencébe beköltöző magyar és akár az itt maradt avar lakosság körében, a délszlávoknál Dalmáciában és egészen nyugaton a Német-Római császárság területén élő szláv népeknél.



49. ábra
Korai rotunda alaprajza és
elképzelt nézete

Sajnos nagyon kevés rotunda maradt meg teljes egészében és azok is inkább a későbbiek közül. Azonban a második fejezetben bemutattuk, hogy a legelterjedtebb változat az volt, amikor egy kör hajóhoz keletről egy félköríves vagy patkóíves apszist csatoltak. Ez a típus egyszerre tükrözi a kereszténységben fontos tengelyeséget, hierarchiát és a természeti vallások centralitását, mellérendeltséget. Pont ez a kettősség az, ami az épület különlegességét és egyben ellentmondásosságát is adja. Valószínűleg éppen emiatt volt szimpatikus ez a térforma a kereszténységgel újonnan ismerkedő népek számára.

¹ KOZÁK, 1985, 112. old.

² MÁTÉ- VARGA, 2018, 54. old.

5.2. KÖRTEPLOMOK SZERKESZTÉSE

Ebben az alfejezetben néhány rotunda alaprajzát és annak szerkesztését vizsgáljuk meg pontosabban. Választásunk azokra a körtemplomokra esett, amikről viszonylag részletes felmérés áll rendelkezésünkre, és amik között valamiféle kapcsolatot feltételezünk. Ezek alapján esett a választásunk a Kallósd, Nagytótlak, Bagodvitenyed körtemplom hármásra. A szerkesztési vázlataink azonban így is csak hipotézisnek tekinthetők, hiszen pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre.

A rotundák ilyen szempontból történő elemzésével nem mi foglalkozunk először. Dr. Szilágyi András is a könyvében bemutat különböző alaprajzi sémákat. Megkülönböztetett félköríves, patkóíves, nyújtott és egyenes záródású szentéllyel rendelkező körtemplomokat. Külön foglalkozik a karéjos típusokkal és a sokszög alaprajzú centrális templomokkal. A legtöbb Csehország területén található emléket Jarmila Čiháková és Martin Müller megvizsgálta már ilyen szempontból.¹ Ebben a rövid alfejezetben mi is szeretnénk ilyen szempontból rátekinteni a rotundákra.

Kallósd, Nagytótlak és Bagodvitenyed rotundáit már Grevers-Molnár Vera is egy építőműhelyhez kapcsolja.² Mindhárom templom az 1260-as években épülhetett, téglából, a Nyugat-Dunántúlon feltételezhetően falusi plébániatemplomnak. Mindhárom rotunda egyapszisos, viszonylag kisméretű.

Még további hasonlóságok fedezhetők fel pusztán külső szemrevételezéssel, azonban most az alaprajzra szeretnénk koncentrálni. Dr. Busics György: *Az egykori királyi hosszegység meghatározása két megmaradt középkori templom méretei alapján* című publikációjában, részletesen megvizsgálta a kallósi Szent Mihály körtemplom méreteit. Arra a következtetésre jutott, hogy a rotunda főbb alaprajzi méreteit királyi öl mértékegységben határozták meg. Mérései alapján arra jutott, hogy $1 \text{ királyi öl} = 31,8 \text{ cm}$.³

Ezt a méretet megvizsgáltuk a szóban forgó másik két templom alaprajzának az esetében is. Bár csak 1:100-as léptékű felmérés áll rendelkezésünkre arra jutottunk, hogy a többi épületnél is e rendszer alapján lehet vizsgálni az épületek alaprajzi arányait. Az álltalunk feltételezett értékek a túloldali táblázatban (1. táblázat) láthatók. Természetesen, ez csak közelítésnek tekinthető, azonban az arányok jól kivehetők rajta.

¹ ČIHÁKOVÁ- MÜLLER, 2015, 11.-12. old.

² GERVERS-MOLNÁR, 1972, 36. old.

³ BUSICS, 2016, 11. old.

	Hajó belső átmérője	Apszis belső átmérője	Hajó külső átmérője	Apszis külső átmérője	Hajó fal	Apszis fal
Nagytótlak	21	8	26	13	2,5	2,5
Kallósd	17	6	25	10	4	2
Bagodvitenyéd	16	11	27	16	5	2,5

Az első különbség, ami feltűnik, hogy Kallósd és Bagodvitenyed esetében az apszis falvastagsága fele a hajó falvastagságának, míg Nagytótlaknál a falvastagság közelítőleg végig egyenletes. Szintén hamar feltűnik, hogy Kallósdnál a szentély aránya kicsi a hajóhoz képest, míg Bagodvitenyednél meglehetősen nagy, sőt a hajó belső átmérője megegyezik az apszis külső átmérőjével.

Ezekből az aránybéli különbségekből látszik, hogy építészeti megjelenésükben akármennyire is hasonló ez a három rotunda, mégis mindháromnál más szerkesztési módszert alkalmazhattak. Vizsgálatunkat a kallósdival kezdtük, hiszen erről Dr. Szilágyi András már készített egy szerkesztési vázlatot. A hajó belső köréhez rajzolható egy érintő négyzet, amely meghatározza a falvastagságot és a keleti csúcsa az apszis középpontját. A hajó külső köré ismételt rajzolható egy érintő négyzet, ami pedig a szentély külső ívének a keleti pontját adja meg.¹



50. ábra
Nagytótlak, Szent Miklós

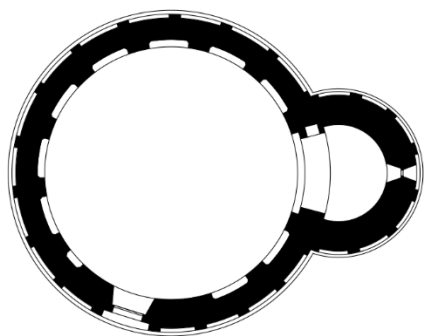


51. ábra
Kallósd, Szent Anna

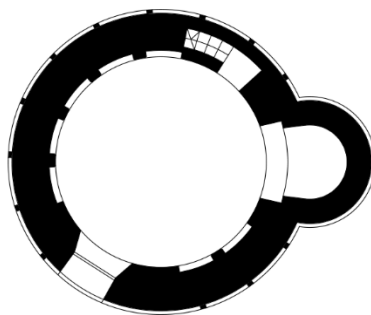


52. ábra
Bagodvitenyéd, Szent Pál

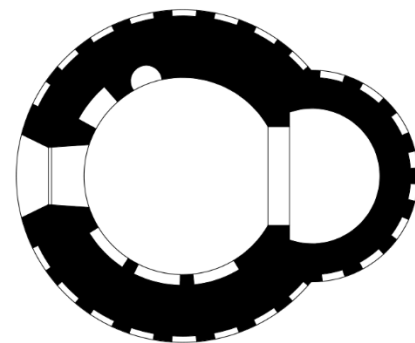
¹ SZILÁGYI, 152. old.



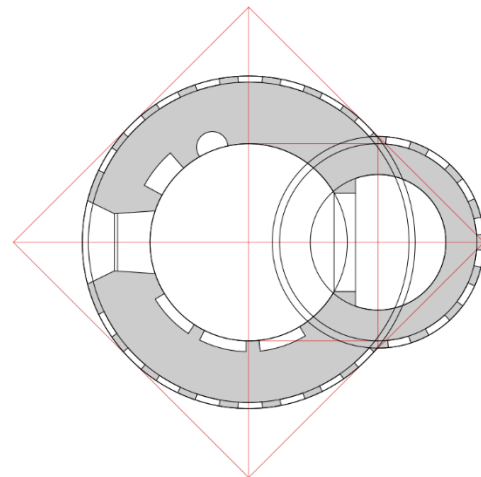
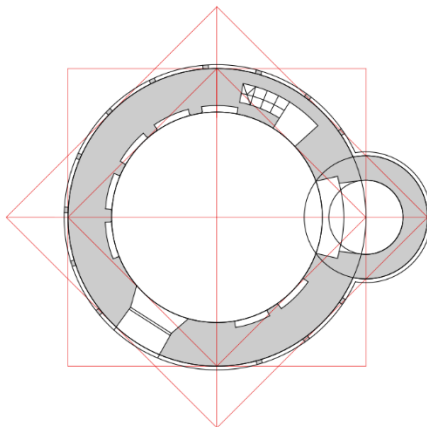
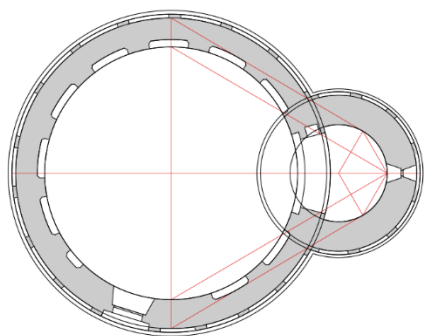
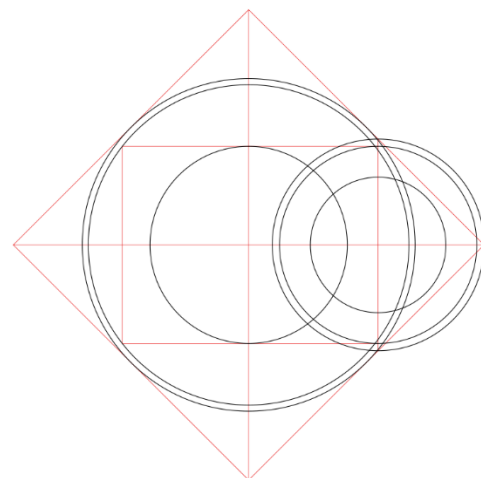
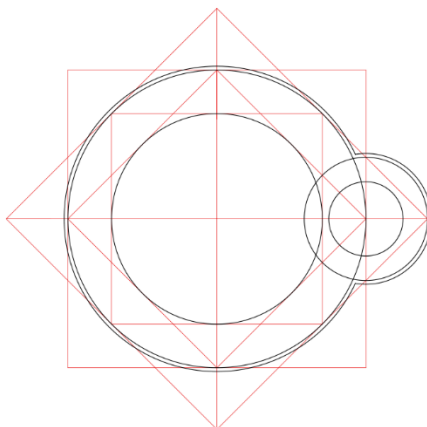
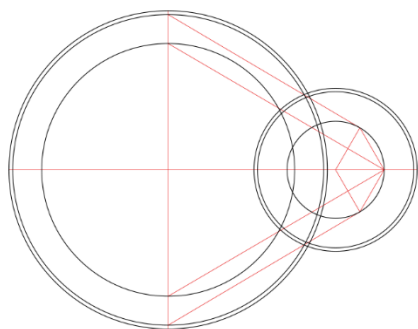
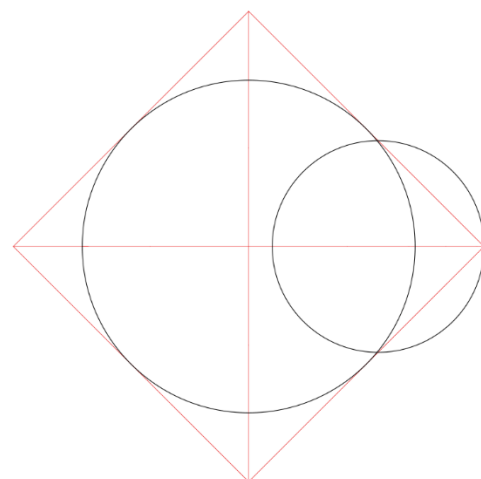
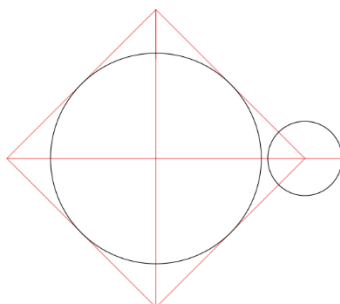
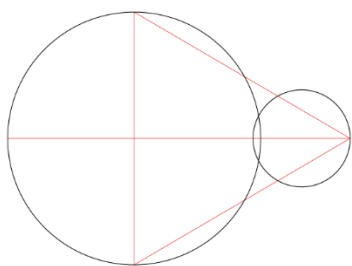
NAGYTÓTLAK



KALLÓSD



BAGODVITENYÉD



53. ábra
szerkesztési vizsgálatok

A bagodvitenyédi Szent Pál (eredetileg Szt. István) rotundánál hasonlóan található érintőnégyyszög a szerkesztésben. A hajó külső köréhez rajzolt négyszög itt is megadja az apszis keleti pontját. Azonban Nagytótlak esetében ezt a rendszert nem sikerült megtalálnunk az alaprajzban. Felfedeztünk azonban egy másik, a középkorra jellemző szerkesztési módszert: a szabályos háromszöggel történő szerkesztést.¹ Jelen esetben a hajó belső átmérőjére rajzolt szabályos háromszög megadja az apszis belső ívének keleti pontját. Amely ívre, ha érintőt húzunk egy vízszintessel 30 fokot bezáró egyenessel, akkor megkapjuk a hajó külső átmérőjének végpontjait.

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon a hajó középpontjából kezdték meg a szerkesztést vagy az apszis középpontjából. Mi vizsgálatunk során mindig a hajóból indultunk ki, de könnyen belátható, hogy ugyanazok a lépések megtehetőek a másik sorrendben is, hiszen 30, 45, 60 és 90 fokos szögek szerkesztésére képesek voltak, amelyre az adott hosszmodul (1 királyi öl) többszöröseit felmérhették.

Látható, hogy a három vizsgált templom szerkesztésében vannak hasonlóságok, de mégis mindhárom módszer különböző a maga módján. Ezzel természetesen nem áll szándékunkban az azonos építóműhely létét megkérdőjeleznünk, csupán arra világítanánk rá, hogy érdemes lehet pontos felmérések alapján megvizsgálni bizonyos rotundák alaprajzi arányait, szerkesztési módszereit.

5.3. A KÖRTEPLOMOK KIVITELEZÉSE ÉS HASZNÁLATA

Az alábbi alfejezetben röviden kitérünk a címben említett témákra, mert fontosnak tartjuk a körtemplomok tárgyalása kapcsán az ilyen kérdések felvetését is. Ugyanakkor az elmondható mind a két téma kapcsán, hogy a kutatáshoz alapvetően korlátozottan állnak rendelkezésünkre források.

Ha általánoságban a középkori templomok kivitelezésére gondolunk, akkor a gótikából számos ábrázolás maradt fenn, melyek építés közben egy állapotot mutatnak be állványokkal, csigákkal, munkásokkal. Sajnos az általunk tárgyalt korszakból, melyet a romanika építésze fed le, ilyen ábrázolásokkal nem nagyon találkozhatunk.

A körtemplomok építőanyaga kő vagy téglavolt. Az első rotundák kizárólag kőből épültek, a téglavolt csak a 12-13. században jelent meg. A kor építkezéseiről elmondhatjuk, hogy alapvetően nem használtak olyan időtálló anyagokat, mint a kő, ez csak a királyi vagy a

¹ FEHÉR-HALMOS, 2015, 258. old.

reprezentatív és fontos épületeknél jelent meg. Többféle falazási mód létezett. Az igazán igényes építkezéseknél kváderköveket alkalmaztak, a formára faragott és csiszolt anyagot egyszerűen egymásra rétegezték. Egy fokkal kevésbé fontosabb építkezéseknél az az olcsóbb megoldás létezett, hogy egyszerűen a kitermelt, szabálytalan, minimálisan formált köveket rakták egymásra. Emellett jellemző volt még a köpenyfalas, kitöltőfalas technika is. Ilyenkor a két, nagyobb kövekből rakott faltest közötti hézagot habarcsba ágyazott apróbb kövekkel rakták ki.¹ A körtemplomok között mind a két változatra találunk példát.

A rotundáknak mind a hajója, mind az ahhoz csatlakozó apszisa boltozva volt. A hajóra félgömb kupolát, az apszisra pedig általában negyedgömb kupolát építettek. Később, már a gótikához közeledve, amikor megjelennek a sokszög alaprajzú változatok is, akkor ezeknél templomoknál találkozhatunk bordás boltozatokkal.

Érdekes még kitérnünk a körtemplomok kitűzésére is. Azt gondoljuk, hogy a kör szimbolikus tartalmán túl egy egyszerű gyakorlati tényező is segíthette ennek a templomformának a kialakulását. Ez pedig az, hogy egy kör alaprajzú templomot könnyebb kitűzni, mint egy derékszögűt. Volt ugyan eszközük a középkori mestereknek a derékszög kitűzésére, ugyanakkor az vitathatatlan, hogy egy kört egy egyszerű zsinag és két bot segítségével nagy pontossággal és kifejezetten egyszerűen ki lehet tűzni.

A kivitelezés mellett egy másik érdekes kérdés, hogy hogyan használhatta a középkor embere ezeket a centrális templomokat. Korábbi dolgozatunkban már kitértünk arra, hogy a forma multifunkcionálisnak tekinthető. Tehát az alaprajz nem determinálta a használatot, a körtemplomok szent helyet biztosítottak majdnem minden liturgikus funkciónak, beleértve a királyi reprezentációt is.² A tengelyesség és a centralitás ötvözete egy ilyen viszonylag kis épületben azonban felveti a kérdést, hogy gyakorlatban miként lehetett az említett liturgikus cselekményeket egy ilyen térben elvégezni. Nagyon sok esetben a hajóhoz kapcsolódik egy íves apszis is, ez egyértelműen kijelöli a feltételezhető oltár helyét, ezzel egy nagyon egyértelműen tengelyes használatot vetítve elő. Ugyanakkor a kör hajó mindenképpen arra enged következtetni, hogy a forma centruma valamilyen kitüntetett helyet akar jelölni. Így az oltárral együtt két középpontot találunk a templomon belül.

Érdekes csoportot alkotnak ebből a szempontból a karéjos vagy fülkés rotundák. Itt nem található apszis, ugyanakkor a karéjok és különösképpen az ülőfülkék egy egyedi használatot mutathatnak. Ezek a körben elhelyezkedő térbövíletek a figyelem középpontját vagy a rotunda

¹ NEMCSICS, 2010, 64-67. old.

² MÁTÉ-VARGA, 2018, 55. old.

ívére – az egyes fülkékre – vagy abban az esetben, ha ezek üresek, akkor a tér középpontjára irányítják. Meg kell jegyezni, hogy ezek a bővületek nem minden esetben egyforma méretűek, vannak rotundák, ahol az egyik ki van tüntetve ezáltal, ami ugyancsak bonyolítja a helyzetet. (Bény, Karcsa).

Érdeemes lenne a későbbiekben a használat megértése végett történeti leírásokban kutatni a rotundák említését, mivel vannak esetek, ahol a liturgia menetének taglalása közben találkozhatunk velük. Boldva esetében azt olvashatjuk például, hogy a húsvéti szertartásnál előírják, hogy a körmenet a templom oltárától induljon, és végül a rotundában érkezen meg.¹



54. ábra
körtemplomok használata

¹ SZILÁGYI, 2009, 219. old.



6. FEJEZET

ÖSSZEGZÉS

6.1. KONKLÚZIÓ

Dolgozatunkban láthattuk, hogy a Közép-Európai régióban hol és milyen arányban helyezkednek el a körtemplomok. Megvizsgáltuk a különböző alaprajzi típusokat és titulusokat, amelyek alapján csoportokat állítottunk fel a körtemplomok között. Megfigyelhettük, hogy a Lengyel Királyságban inkább a korai körtemplomok a dominánsnak, míg például Ausztria területén csak később a romanika végén jelent meg ez a forma. A Magyar Királyság területén azonban a 10. század végétől egészen a 14. századig épültek körtemplomok. Ezért kifejezetten fontosnak tartjuk, hogy hazánkban közismertté válhasson szakrális építészetünknek ez a típus.

Kutatásunk összegzéseként elmondhatjuk, hogy a középkori Európa építésze nagy hatást gyakorolt a rotundák elterjedésére a Közép-Európai régióban. Funkcionális kapcsolat fedezhető fel a frank uralkodók reprezentációs épületeivel és a bizánci császárok palotakápolnijával is. Továbbá láthattuk, hogy a lovagrendek építésze is hasonlóan jelentős befolyásoló tényező volt. Ami Nyugat-Európában a Szentsír építés megjelenéséhez vezetett, az a Magyar Királyság területén a rotundaépítészet egy újabb hullámát eredményezte.

Mindezen hatások részletesebb megvizsgálása után azonban jobban megbizonyosodtunk korábbi dolgozatunk hipotéziséről, miszerint a körtemplom forma a keresztény Közép-Európa egyedi épület típusa, amely a keleti és nyugati hatások között tudott kialakulni, úgy hogy közben egyszerűsége a kereszténység előtti időszakhoz is kapcsolja.¹ A forma egyediségét mutatja az is, hogy különböző korokban, különböző funkciók betöltésére volt alkalmas a tér és tömeg különösebb változás nélkül. Ugyanaz az épülettípus, ami az ezredforduló környékén jellemzően az uralkodói és nemzetségi reprezentáció és temetkezés helyszínei volt később plébániatemplom, memóriális tér és csontház szerepét töltötte be. Tehát miközben a funkció változott – a különböző történelmi folyamatok hatására – addig a forma a román kor folyamán gyakorlatilag ugyanaz maradt.

¹ MÁTÉ- VARGA, 2018, 51.-55. old.

6.2. TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK

Kutatásaink eddigi gerincét az alkotta, hogy átfogóan vizsgáltuk a körtemplomok emlékkállományát, a kialakulásukra és elterjedésükre vonatkozó korábbi hipotéziseket felülvizsgáltuk és új elméleteket gyártottunk. Ezen irányban is mindenképpen folytatni szeretnénk a kutatási tevékenységünket, azonban ebben az alfejezetben fel szeretnénk vázolni néhány más jellegű irányt, amivel a dolgozat után foglalkozni szeretnénk.

Tulajdonképpen az előző fejezetben ezeknek a témáknak a nagyjá már kapott egy rövid bevezetőt, alább azokat szeretnénk összegezni. Ugyanis úgy gondoljuk, hogy a körtemplomok építészeti vizsgálatába érdemes lenne bevonni gyakorlati építészeti kérdéseket is.

A későbbiekben szeretnénk a kutatásunknak egy olyan irányt adni, melyben – nem egy bizonyos emléket kiemelve – a körtemplomok tervezésével (szerkesztés), kivitelezésével és használatával foglalkoznánk.

A „tervezés” magában foglalja a forma születését, annak alaprajzi kiszerkesztését és a tájolás kérdésének eldöntését is. Láthattuk, hogy egy-egy körtemplomot közelebbről megvizsgálva az alaprajzban detektálhatók bizonyos általános szerkesztési szabályok, arányok. Később ezek segítségével felállíthatók lehetnének csoportok, szabályok. Ezek eredményesebb megvizsgálásához szükségünk lenne néhány rotunda minél pontosabb felmérésére.

Fontos kérdésnek tartjuk, hogy hogyan építhették meg a középkori emberek a körtemplomokat, hogyan voltak ezek kivitelezhetők. Ez nehéz kérdés, mivel a korai emlékek nagy hányadának már jobb esetben is csak az alapozása látható. Érdekesnek tartjuk ugyanakkor a meglévő adataink alapján elemezni ezt a kérdést is.

Továbbá használat szempontjából is meg szeretnénk vizsgálni a rotundákat. Ez ugyancsak nehéz kérdés, mert itt az írott források hiánya okoz komoly problémát. Ugyanakkor hipotézisek felállítását elképzelhetőnek tartjuk ezen a téren is.

Reméljük, hogy tanulmányunkkal sikerült újabb szempontokat felvetni és korábbi kérdést tisztázni a körtemplomok kialakulásával és elterjedésével kapcsolatban. Mind ezáltal pedig hozzájárulhattunk a Közép-Európai régió e különleges és egyedi épülettípusnak a megismeréséhez.

KELET ÉS NYUGAT HATÁRÁN

AZ ÁRPÁD-KORI ROTUNDÁK KAPCSOLATAI EURÓPA ÉPÍTÉSZETÉBEN



BIBLIOGRÁFIA

- BUKOWSKA, 2010 Dr. Aneta Bukowska: The Origins of the Christianity in Poland. Actual Research on Church Archaeology, Jagiellonian University in Cracow, Krakko, 2010.
- BUSICS, 2016 Busics György, Páli Meliton, Tóth Sándor: Az egykori királyi hosszegység meghatározása két megmaradt középkori templom méretei alapján, Geodézia és Kartográfia, 2016/3-4
- BUZÁS, 2012 Buzás Gergely: Az egri székesegyház XIII-XIV. századi gótikus épülete, Eger, 2016
- BUZÁS- KOVÁCS, 2014 Buzás Gergely-Kovács Olivér: Középkori várak, Mátyás Király Múzeuma, 2014.
- CIHÁKOVÁ- MÜLLER, 2015 Jarmila Ciháková, Martin Müller: Malostranský kostel sv. Václava v geometrickém světě střeoevropských rotund, Prága, 2015
- ELIADE, 1957 Mircea Eliade: A szent és a profán, 1957
- ENTZ, 2009 Entz Géza Antal: Székesfehérvár, Osiris, Budapest 2009.
- FALUS, 2014 Falus Orsolya: Ispotályos Keresztes Lovagrendek az Árpád-kori Magyarországon, doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, 2014
- FEHÉR-HALMOS, 2015 Fehér Krisztina, Halmos Balázs: A középkori építészet szerkesztési módszerei a hazai szakirodalom tükrében, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015
- FIRLET- PIANOWSKI, 2016 Janusz Firlet, Zbigniew Pianowski: Familia ecclesiae in the towns of the Wawel Castle and the Prague, History museum in Gniezno, Gniezno, 2016.
- GEREVICH, 1990 Gerevich László: Towns in Medieval Hungary, Akadémia Kiadó, Budapest, 1990
- GEVERES-MOLNÁR, 1972 Geveres-Molnár Veronika: A középkori Magyarország rotundái, Művészettörténeti Füzetek 4. Akadémia Kiadó, Budapest, 1972. gótikus épülete, Mátyás Király Múzeuma, 2012
- GIEBFRIED, 2013 John Giebfried: The Crusader rebranding of Jerusalem's temple mount, A Journal of Medieval and Renaissance Studies, Volume 44, 2013
- GÓMEZ, 2011 Miguel Dolan Gómez: The Crusades and church art in the era of Las Navas de Tolosa, University of Tennessee, 2011
- GUZSIK Dr. Guzsik Tamás: A középkori építészet története (Összefoglaló, segédlet és ábraanyag)
- GUZSIK Dr. Guzsik Tamás: Keresztény liturgiák építésze

- GUZSIK, 1999 Dr. Guzsik Tamás: Beszélő kövek/Gondolatok a magyar kőépítézet első emlékeiről, *Architectura Hungariae* 13. sz., 1999.
- GYÖRFFY, 1963-98 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, Akadémia Kiadó, Budapest, 1963-98.
- GYURKÓ, 2006 Gyurkó János: Árpád-kori templomok a Kárpát Medencében, Érdi Környezetvédő Egyesület, Érd, 2006.
- H. TÓTH, 1991 H. Tóth Imre: Cirill-Konstantin és Metód élete, működése, JATE, Szeged, 1991.
- HUNYADI, 2022 Hunyadi Zsolt: A johanniták Magyarországon a 14. század végéig, *Aeteas*, 2002, 4. sz.
- ILLÁS, 2017 Martin Illáš: Some Pre-Romanesque Rotundas in Dalmatia in the Context of the Question of Origin of the Great Moravian Rotundas, Brno, 2017
- KENAAN-KEDAR, 1986 Nurith Kenaan-Kedar: Symbolic Meaning in Crusader Architecture: The Twelfth-Century Dome of the Holy Sepulcher Church in Jerusalem, *Cahiers archéologiques*, 1986
- KERTÉSZ, 2011 Kertész Zsófia: Kolostorok, monostorok nevei Magyarországon a korai ómagyar korban, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2011.
- KOZÁK, 1977 Kozák Károly: Téglából épített körtemplomaink és centrális kápolnáink a XII-XIII. században, Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1976-77.
- KOZÁK, 1985 Kozák Károly: Közép-Európa centrális templomai (IX-XI. század), Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 17., 1984-85.
- KOVÁCS, 1990 Kovács Béla: Magyarország középkori patrocíniumai, Agria-Az Egri Múzeum Évkönyve, 1989-1990
- KROESEN, 2000 Justin E. A. Kroesen: The Sepulchrum Domini Through the Ages, *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 2003.
- M. ARADI, 2007 M. Aradi Csilla: Somogy megye árpád-kori és középkori egyházszerzetének létrejötte és megszilárdulása-doktori disszertáció, 2007.
- M. KOZÁK, 1981 M. Kozák Éva: Régészeti kutatások a szalonnai református templomban, Hermann Otto Múzeum Évkönyve XX., Miskolc, 1981.
- MÁTÉ- VARGA, 2018 Máté Balázs, Varga Géza: Kelet és Nyugat határán – Az Árpád-kori rotundák eredetkutatása, Budapest, 2018
- MAROSVÁRI, 2014 Marosvári Attila: A kiszombori rotunda, Kiszombor Nagyközség Önkormányzata, Szeged, 2014.
- MEZŐ, 1996 Mező András: Magyarország patrocíniumi helységnevei (11-15. század), doktori értekezés, ELTE, 1996

- NEMCSICS, 2010 Dr. Nemcsics Ákos: Adalékok a középkori építéstechnológiához egy Árpád-kori körtemplom rekonstrukciója kapcsán, Magyar Építőipar, Budapest, 2010, 2. szám
- NICHOLSON, 2010 Helen J. Nicholson: At the Heart of Medieval London: The New Temple in the Middle Ages, The Temple Church in London, 2010
- PICHLER, 1999 Gerd Pichler: Studien zur Baugeschichte der Johannes-Kirche in Petronell und ihres Vorgängerbaues, Verein für Landeskunde von Niederösterreich, 1999
- PUSZTAI, 2013 Puzstai Tamás: A tapolcai bencés apátság építéstörténete, 2013
- RABB, 2004 Rabb Péter: Fejezetek az esztergomi Várhegy középkori épületeinek utóéletéből: (Pusztulás- és kutatástörténet), Budapest, 2004
- RODZINSKA-CHORAZY, 2018 Teresa Rodinska-Chorazy: Some Remarks on the Design of two Residential Complexes in Poland from the End of the 10th Century. St. Augustine, Boethius and the Concept of Palatium, Karakkó, 2018
- SZARKA, 2016 Dr. Szarka János: Az esztergomi várhegy Árpád-kori templomai, 2016
- SZILÁGYI, 2009 Dr. Szilágyi András: A Kárpát-medence Árpád-kori rotundái és centrális templomai, Semeleweis Kiadó, Budapest, 2009.
- SOLLE, 1988 Milos Solle: Rotunda sv. Petra na Budči podle nových objevů, 1988
- SZŐKE, 2011 Szőke Béla Miklós: Pannonia a karoling korban, Akadémiai doktori értekezés tézisei, Budapest, 2011.
- TÓTH Tóth Sándor: A 11–12. századi Magyarország Benedek-rendi templomainak maradványai
- VALTER, 2005 Valter Ilona: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon, METEM, Budapest, 2005.
- VERHOEVEN, 2012 Mariette Verhoeven: Jerusalem as Palimpsest, The Architectural Footprint of the Crusaders in the Contemporary City, The imagined and real Jerusalem in art and architecture, 2012
- VEŽIĆ, 2012 Pavuša Vežić: Dalmatian Hexaconchs - Similiarities and Differences University of Zadar, Zadar, 2012.
- WAMERS, 2017 Egon Wamers: Carolingian Pfalzen and law, Archaeologisches Museum Frankfurt, Frankfurt, 2017
- WIENBERG, 2017 Jes Wienberg, Conspicuous Architecture: Medieval Round Churches in Scandinavia, Sacred Monuments and Practices in the Baltic Sea Region, Cambridge, 2017
- WILLIS, 1918 Robert Willis: The Architectural History of the Church of the Holy Sepulchre at Jerusalem, London, 1918

INKJEGYZÉK

<https://vigilia.hu/regihonlap/1999/2/9902dre.html>

<https://www.templomosok.hu/templomos-lovagrend-rovid-tortenete>

<https://www.templomosok.hu/templomosok-tortenete-kozepkori-magyarorszagon>

<https://www.britainexpress.com/counties/cambridgeshire/az/cambridge/round-church.htm>

<https://www.british-history.ac.uk/vch/northants/vol3/pp40-57>

http://mamul.iti.mta.hu/MAMUL5/mamul_view.php?editid1=1459

http://www.znojemskarotunda.cz/rotund09.htm#Nejstarsi_rotundy

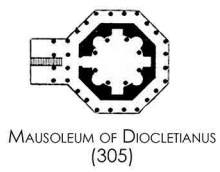
<http://apsida.sk/>

ÁBRAJEGYZÉK

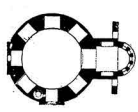
- Borító: Vágkeresztúr, Szent Kereszt rotunda
Saját fénykép
- Fedőlap: Vágkeresztúr, Szent Kereszt rotunda
<https://medievalheritage.eu/en/main-page/heritage/slovakia/krizovany-nad-dudvahom-rotunda/>
1. Fejezet: Nagytótlak, Szent Miklós rotunda
<https://mapio.net/pic/p-78797358>
2. Fejezet: Petronell-Carnuntum, karner
<https://www.bilderpool.at/node/27966>
3. Fejezet: Starý Plzenec, Szent Péter és Pál rotunda
<https://mapio.net/s/57135568/>
4. Fejezet: Gerény, Szent Anna rotunda
<https://hu.wikipedia.org/wiki/Ger%C3%A9ny>
5. Fejezet: Ducó, rotunda
<https://blog.refresher.sk/article/4261/potulky-po-krasach-slovenska-15>
6. Fejezet: Szalonna, Szent Margit rotunda
<https://funzine.hu/hu/arpad-kori-templomok/>
- Zárólap: Nagytótlak, Szent Miklós rotunda
<https://graficni-atelj.com/2015/09/19/fresco-depiction/>

1. *ábra* szerzők ábrája
2. *ábra* https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%96sk%C3%BCi_kerektemplom
3. *ábra* szerzők ábrája
4. *ábra* szerzők ábrája
5. *ábra* szerzők ábrája
6. *ábra* szerzők ábrája
7. *ábra* szerzők ábrája
8. *ábra* szerzők ábrája
9. *ábra* szerzők ábrája
10. *ábra* szerzők ábrája
11. *ábra* szerzők ábrája
12. *ábra* szerzők ábrája
13. *ábra* szerzők ábrája
14. *ábra* szerzők ábrája
15. *ábra* szerzők ábrája
16. *ábra* szerzők ábrája
17. *ábra* szerzők ábrája
18. *ábra* szerzők ábrája
19. *ábra* szerzők ábrája
20. *ábra* szerzők ábrája
21. *ábra* https://www.q-mag.org/_media/gunnar-charlemagne-correct-place-in-history-032914.pdf
22. *ábra* <https://www.ulrich-hermanns.de/rko/karolingischeanfaenge/>
23. *ábra* szerzők ábrája
24. *ábra* <http://kralovskedilo.ktf.cuni.cz/lokality/Levy-Hradec-%E2%80%93-hradiste>

25. *ábra* szerzők ábrája
26. *ábra* szerzők ábrája
27. *ábra* szerzők ábrája
28. *ábra* <https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1gor-puszt>
29. *ábra* <https://www.hellomiskolc.hu/Ruins-of-Benedictine-abbey>
30. *ábra* szerzők ábrája
31. *ábra* <https://twibies.com/view/>
32. *ábra* <http://scienceblogs.de/mathlog/2008/03/14/topologie-von-flachen-v/>
33. *ábra* <https://www.findagrave.com/cemetery/2324799/holy-sepulchre>
34. *ábra* [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Segovia - La Vera Cruz 04 - exterior.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Segovia_-_La_Vera_Cruz_04_-_exterior.jpg)
35. *ábra* <https://mon-grand-est.fr/vieille-ville-de-metz/chapelle-des-templiers-metz-french-moments/>
36. *ábra* szerzők ábrája
37. *ábra* <http://www.medart.pitt.edu/image/England/London/Temple-Church/London-Temple-Church.html>
38. *ábra* <https://www.dreamstime.com/photos-images/osterlars-kirke.html>
39. *ábra* szerzők ábrája
40. *ábra* szerzők ábrája
41. *ábra* szerzők ábrája
42. *ábra* szerzők ábrája
43. *ábra* szerzők ábrája
44. *ábra* szerzők ábrája
45. *ábra* <https://thomasguild.blogspot.com/2013/01/the-medieval-toolchest-compass-calliper.html>
46. *ábra* <https://www.welt.de/geschichte/article166037833/Mysterioese-Schaedel-im-aeltesten-Tempel-der-Menschheit.html>
47. *ábra* <https://www.flickr.com/photos/philbergan/4470903539/>
48. *ábra* <https://oc.wikipedia.org/wiki/lorta>
49. *ábra* szerzők ábrája
50. *ábra* <https://mapio.net/pic/p-78797358/>
51. *ábra* <https://mapio.net/pic/p-21734044/>
52. *ábra* <https://mapio.net/a/90357380/?lang=hu>
53. *ábra* szerzők ábrája
54. *ábra* szerzők ábrája



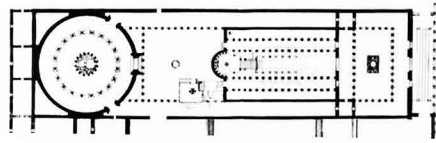
MAUSOLEUM OF DIOCLETIANUS (305)



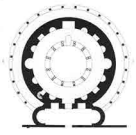
MAUSOLEUM OF GALERIUS (306)



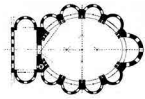
NAGY KONSTANTIN (306-337)



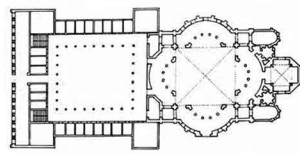
HOLY SEPULCHRE (335)



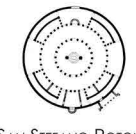
SANTA CONSTANZA (365)



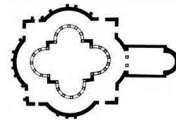
SANKT GEREON (380)



SAN LORENZO (370)



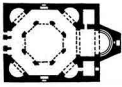
SAN STEFANO ROTOND (482)



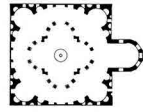
MARTYRIUM, PIERIA (470)



THESSALONIKI (480)



EZRA (515)



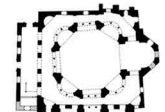
BOSRA (512)



GERESA (533)



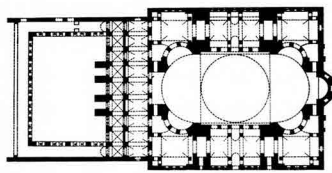
I. IUSTNIANUS (527-565)



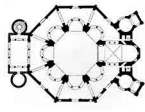
HAGIA SERGIOS, BACCHOS (536)



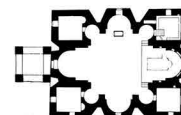
HAGIA EIRENE (532)



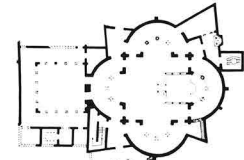
HAGIA SOPHIA (539)



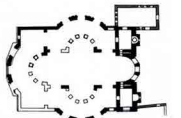
SAN VITALE (547)



VAGARSHAPAT (618)



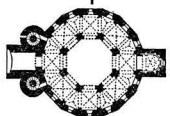
ABU MINÁS (~560)



MARTYRIUM, RESAFE (550)



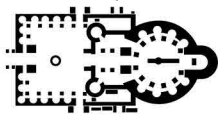
NAGY KÁROLY (768-814)



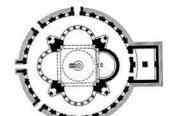
AACHEN (800)



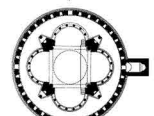
ZADAR (820)



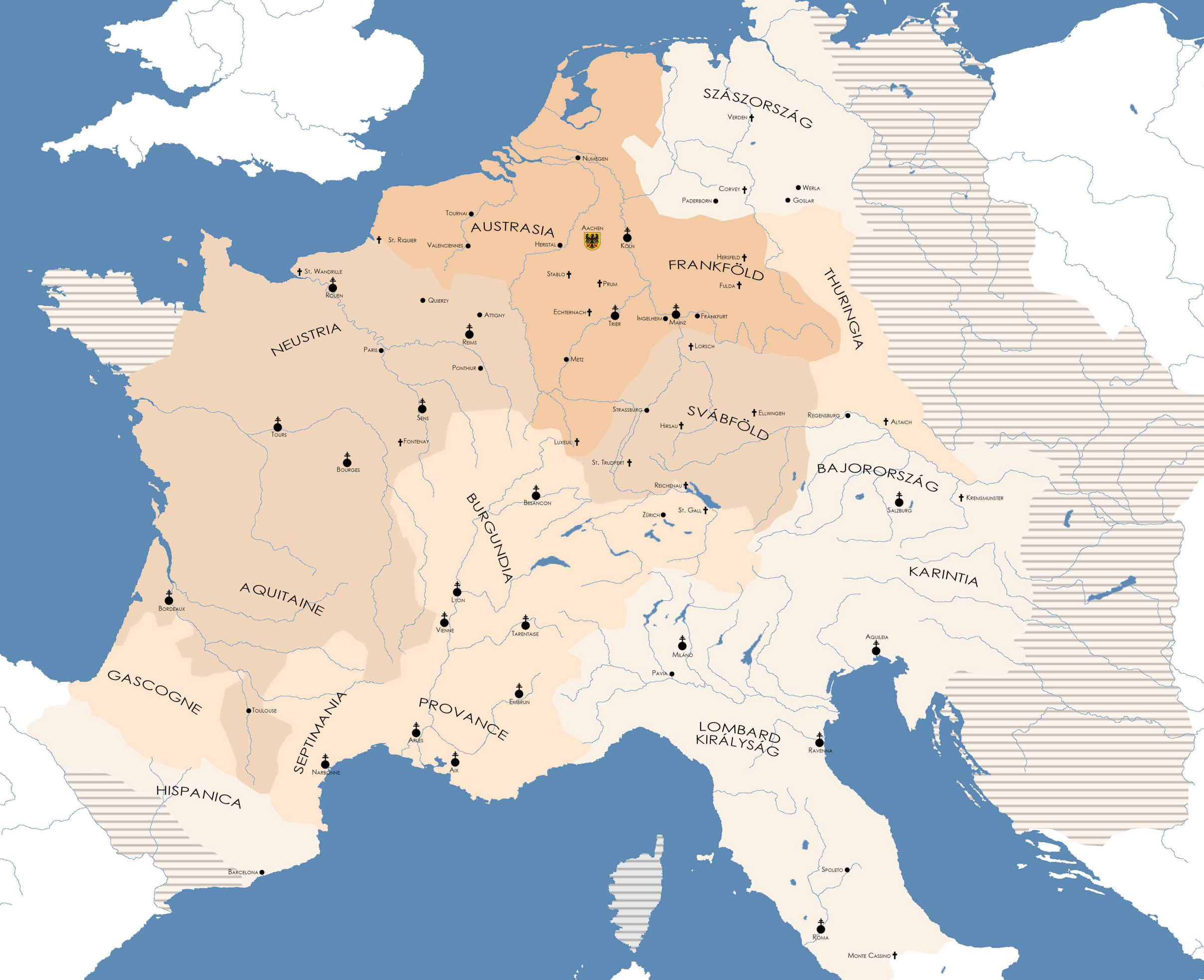
PRESLAV (907)



ZVARTNOTS (652)

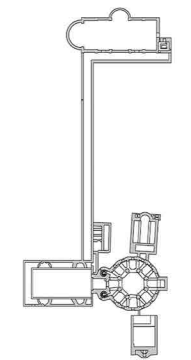


ANI (1013)

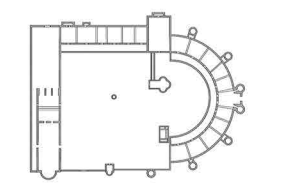


FARK ÉS OTTÓ-KORI
PFALZ-OK

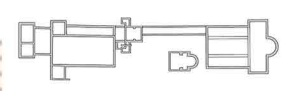
AACHEN (9. sz)



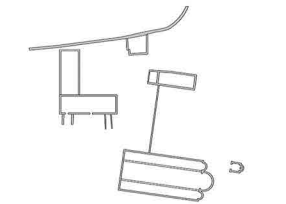
INGELHEIM (9. sz)



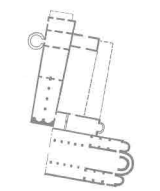
FRANKFURT(9. sz)



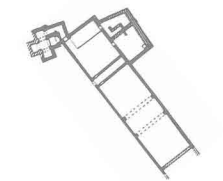
PADERBORN(9. sz)



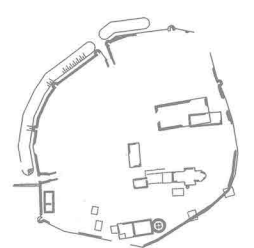
REGENSBURG(10. sz)



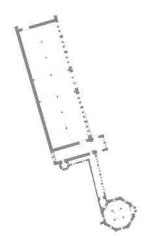
ZÜRICH(10. sz)



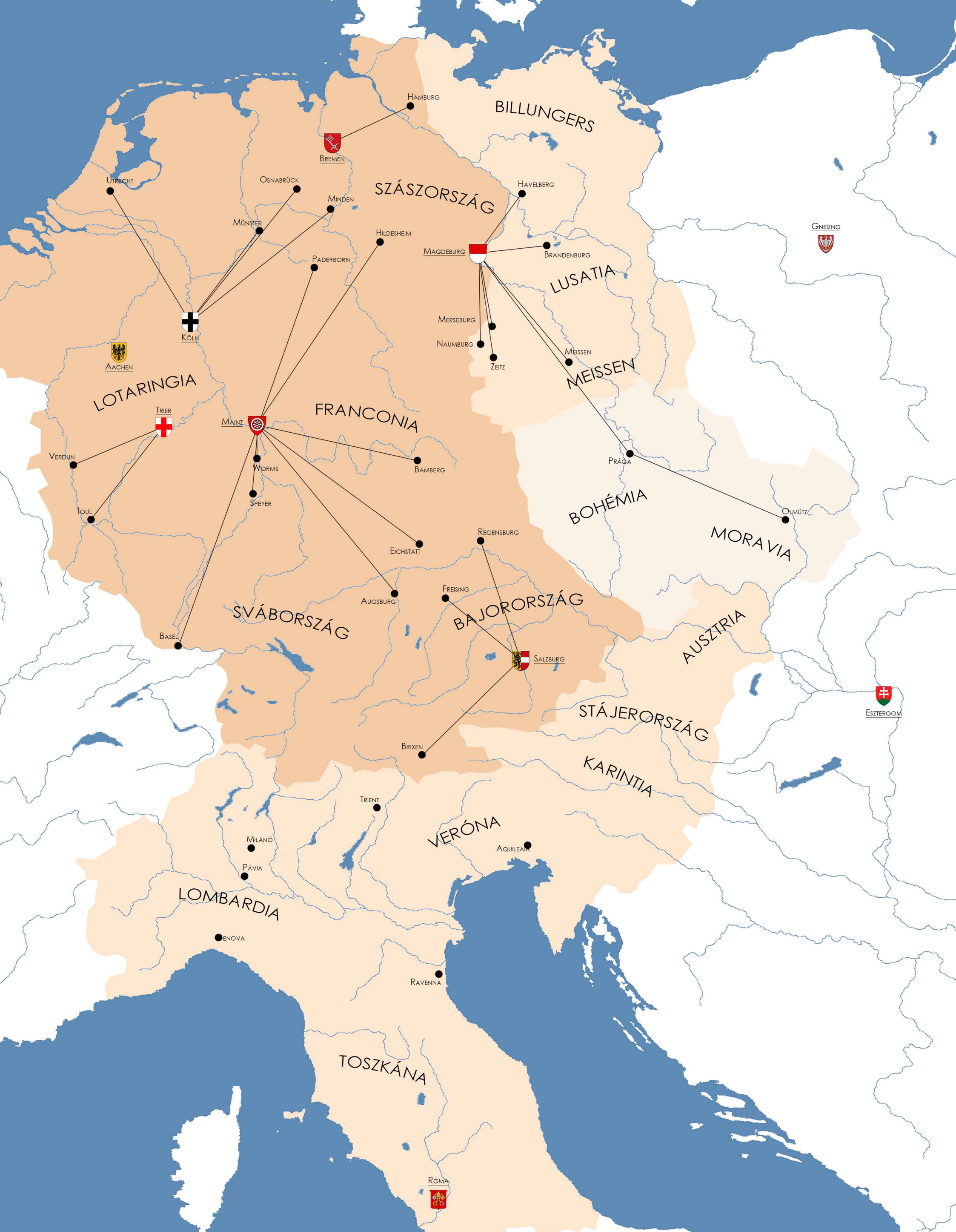
WERLA(10. sz)



GOSLAR(10. sz)



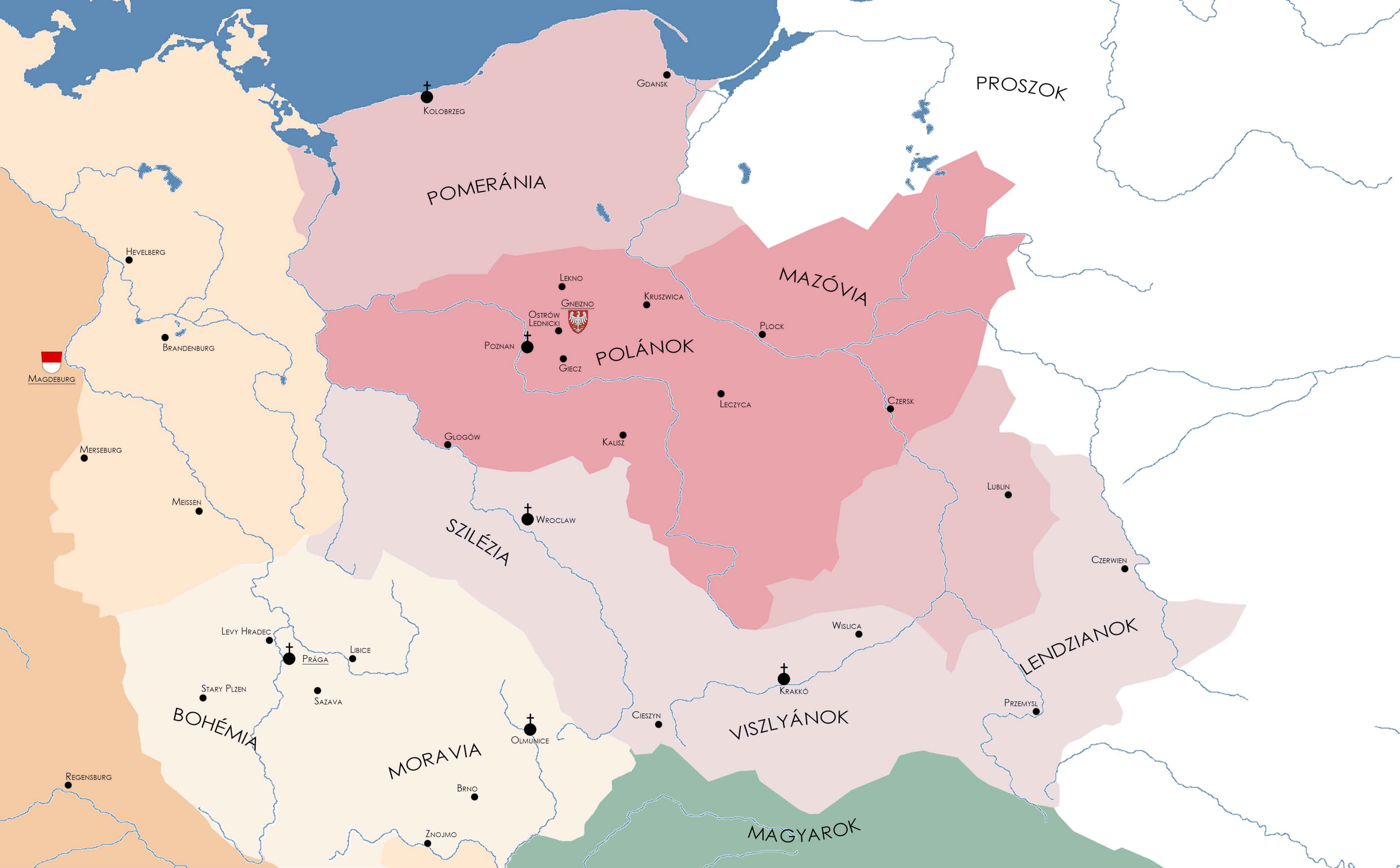
II. FÜGGELÉK
A FRANK KIRÁLYSÁG (KR. U. 500-815)
RÉGIÓK, EGYHÁZI KÖZPONTOK ÉS JELENTŐSEBB KÖZIGAZGATÁSI KÖZPONTOK (A TELJESSÉG IGÉNYE NÉLKÜL)



III. FÜGGELÉK
 A NÉMET-RÓMAI CSÁSZÁRSÁG (KR. U. 1000 KÖRÜL)
 RÉGIÓK ÉS EGYHÁZI KÖZPONTOK



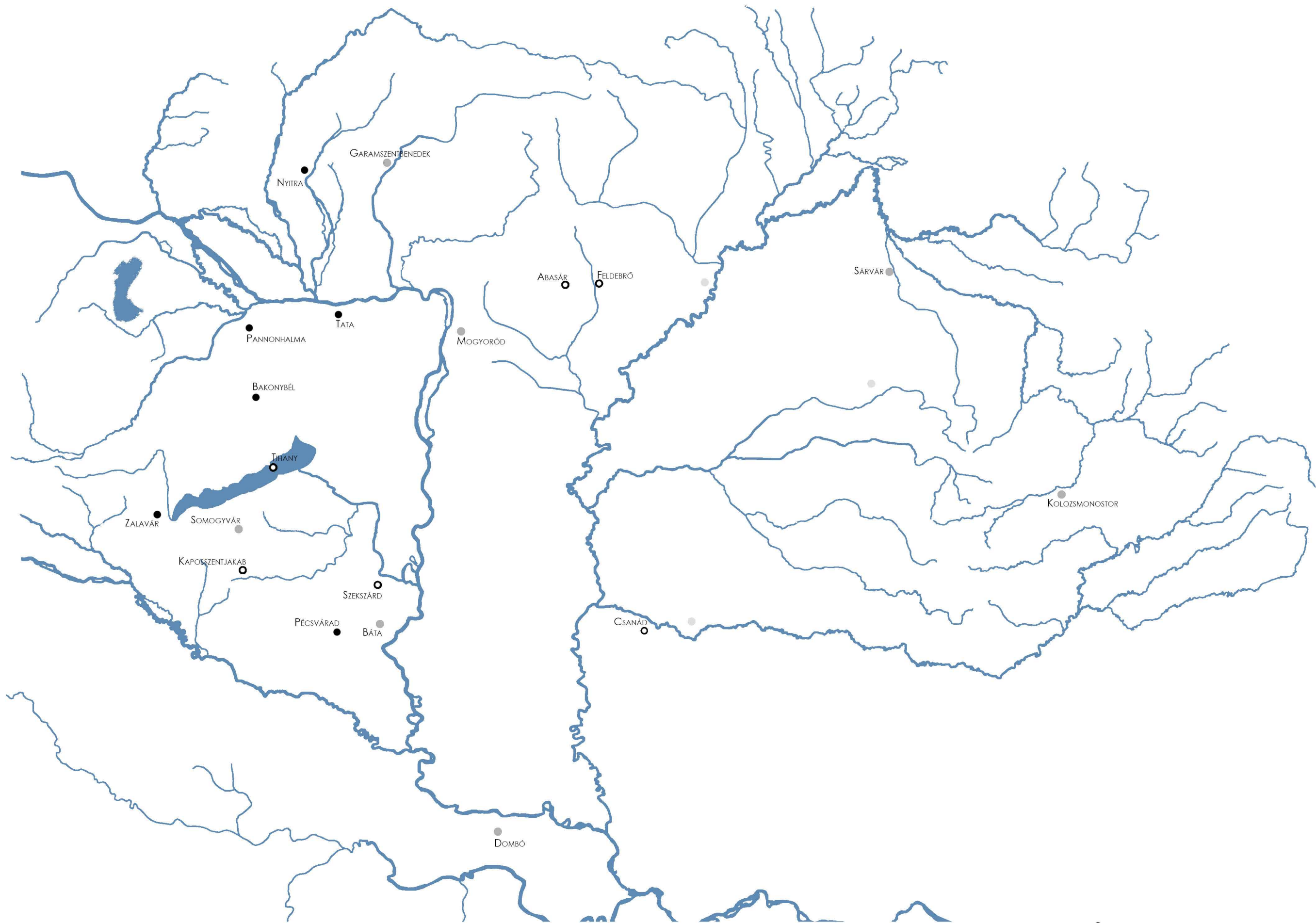
IV. FÜGGELÉK
Közép-Európa (Kr. u. 1000 körül)
Királyságok és jelentősebb közigazgatási központok



V. FÜGGELÉK
 LENGYEL KRÁLYSÁG (KR. U. 1000 KÖRÜL)
 RÉGIÓK, EGYHÁZI KÖZPONTOK ÉS JELENTŐSEBB KÖZIGAZGATÁSI KÖZPONTOK

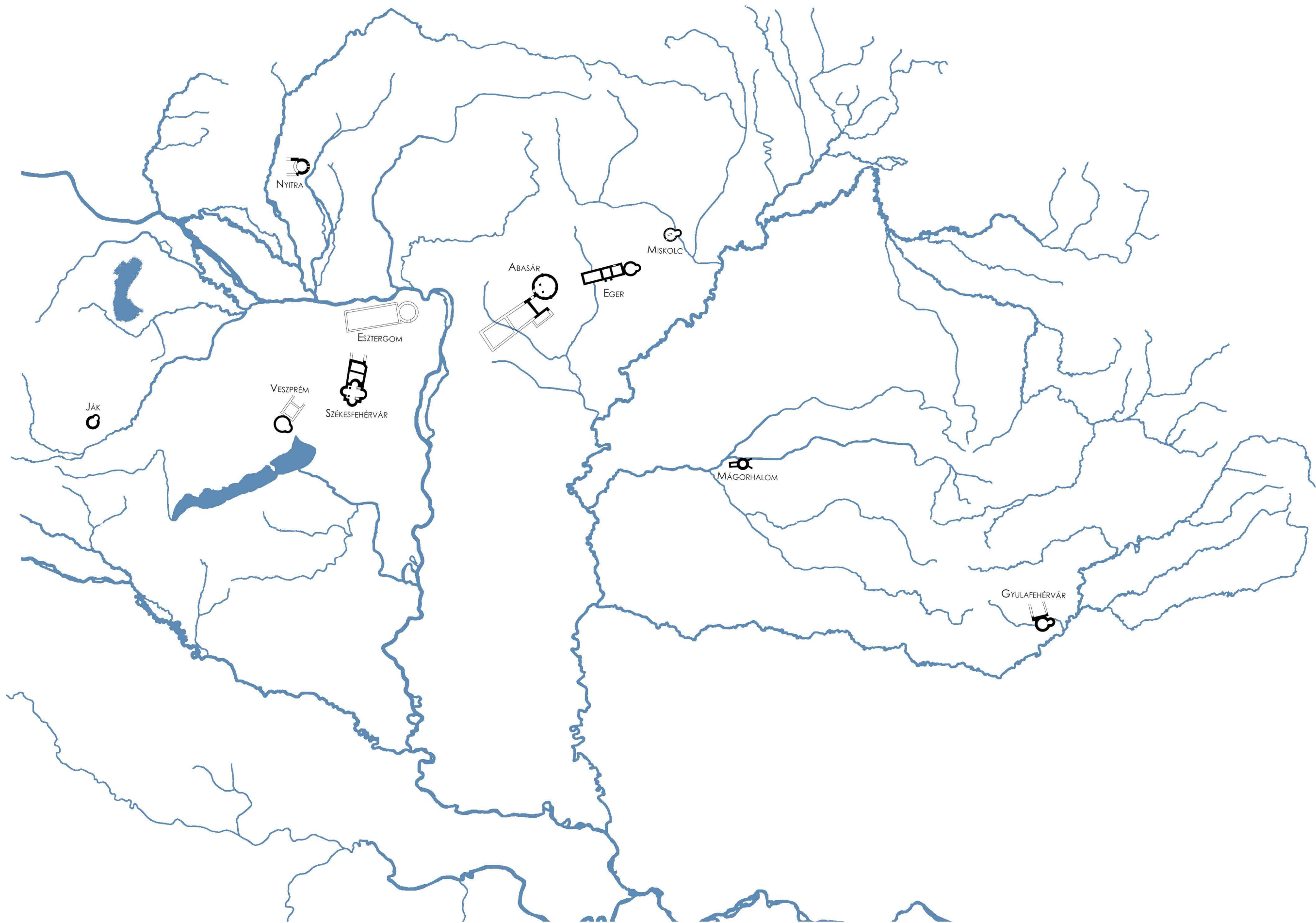


VI. FÜGGELÉK
KÖZÉP-EURÓPA ROTUNDÁI URALKODÓI KÖZPONTOKBAN (KR. U. 1000 KÖRÜL)
TELJESSÉG IGÉNYE NÉLKÜL

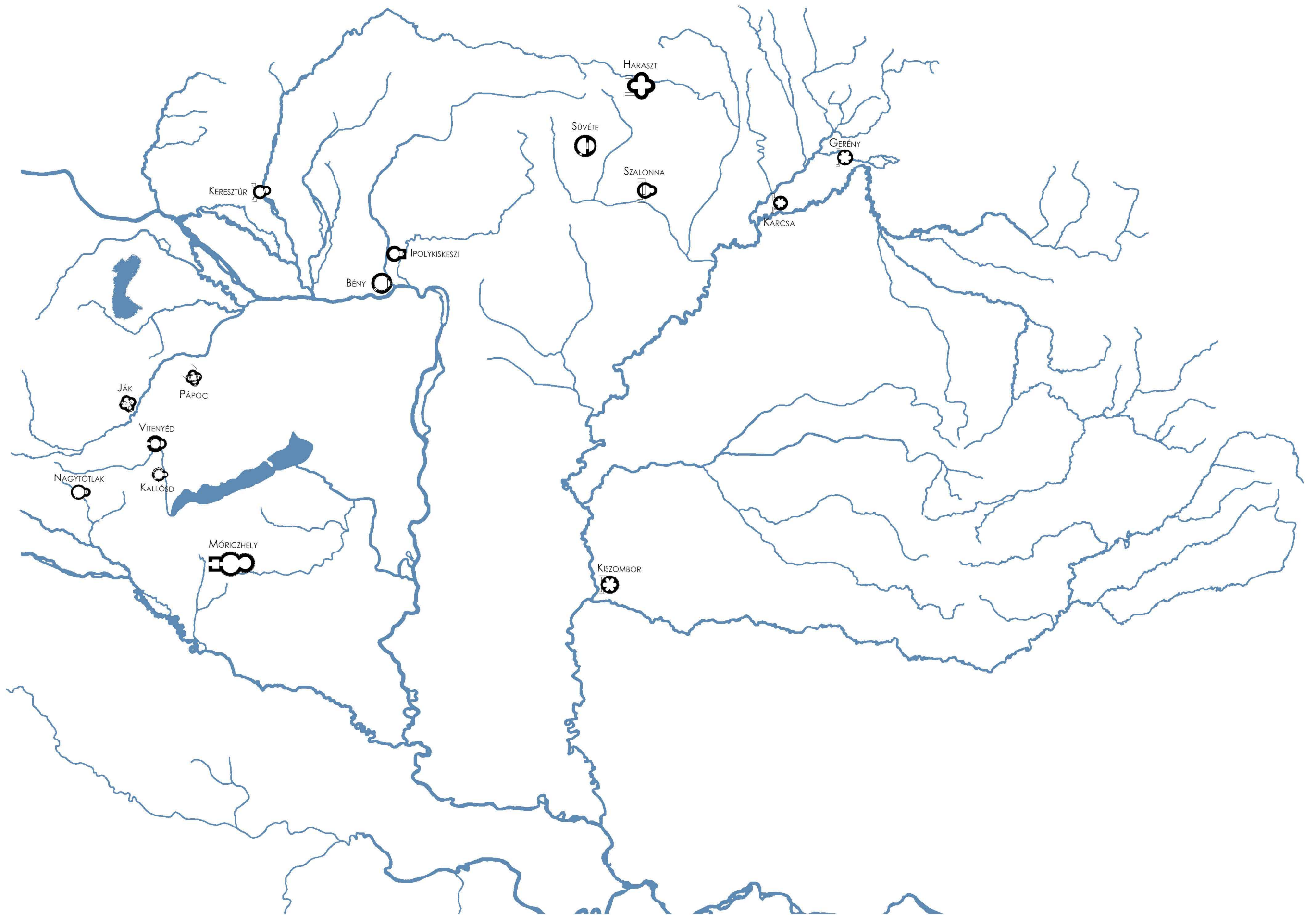


VII. FÜGGELÉK
 BENCÉS MONASTOROK A MAGYAR KIRÁLYSÁG TERÜLETÉN (KR. U. 1000-1100)

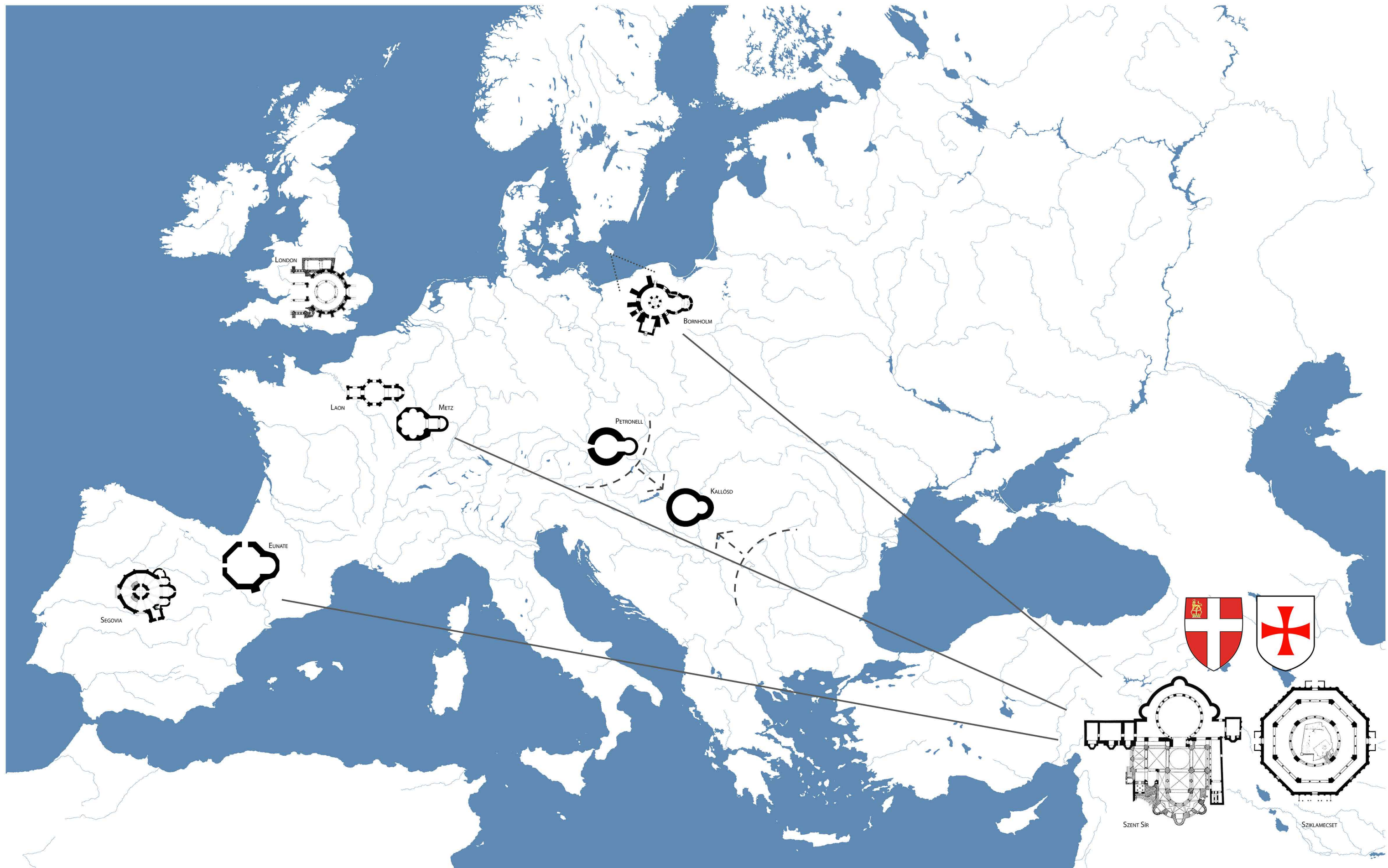
- GÉZA ÉS ISTVÁN KORÁBÓL (1000-1040)
- ABA SÁMUEL, I. ANDRÁS (1040-1070)
- I. LÁSZLÓ (1070-1100)
- ISMERETLEN ALAPÍTÁS



VIII. FÜGGELÉK
URALKODÓI ÉS NEMZETSÉGFŐI KÖZPONTOK ROTUNDÁI
TELJESSÉG IGÉNYE NÉLKÜL



IX. FÜGGELÉK
TÉGLÁBÓL ÉPÍTETT ROTUNDÁK
TELJESSÉG IGÉNYE NÉLKÜL



X. FÜGGELÉK
LOVAGRENDI ÉPÍTÉSZET EURÓPÁBAN ÉS KAPCSOLATAI